

ISSN 2311-8040

НАУКОВИЙ ВІСНИК

ЛЬВІВСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Серія юридична

Випуск 1

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

УДК 34(05)
НЗ4

Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.
Серія юридична: збірник наукових праць / головний редактор Ю. Назар. Львів: ЛьвДУВС, 2025. Вип. 1. 88 с.

Виходить чотири рази на рік.

Засновник – Львівський державний університет внутрішніх справ.

Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення від 11 квітня 2024 року № 1191 (Ідентифікатор медіа в Реєстрі суб'єктів у сфері медіа R30-04394)

Рекомендовано Вченою радою Львівського державного університету внутрішніх справ до друку та поширення через мережу Інтернет (протокол від 26 березня 2025 р. № 14).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор – НАЗАР Юрій, доктор юридичних наук, професор, ORCID 0000-0002-8059-4413 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна)

Відповідальний секретар – СПОДИНСЬКИЙ Олександр, доктор філософії в галузі знань «Право», ORCID 0000-0001-7583-8033 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна)

Члени редколегії:

ЗАБЗАЛЮК Дмитро – доктор юридичних наук, професор, ORCID 0000-0001-5565-4675 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

БАЛОБАНОВА Дар'я – доктор юридичних наук, доцент, ORCID 0000-0001-7247-0560 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

ХИТРА Олександра – доктор юридичних наук, доцент, ORCID 0000-0002-3632-5101 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

АНДРУСІВ Уляна – кандидат юридичних наук, доцент, ORCID 0000-0003-2300-5114 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

БОНДАРЕНКО Вікторія – кандидат юридичних наук, доцент, ORCID 0000-0003-2326-4394 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

ВЕРБА Ольга – кандидат юридичних наук, доцент, ORCID 0000-0001-9254-9575 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

СТЕЦЮК Наталія – кандидат юридичних наук, доцент, ORCID 0000-0001-8895-3153 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

КЛОНОВСЬКА Івона – габілітований доктор, професор, ORCID 0000-0002-3320-5649 (Академія поліції в м. Щитно, Щитно, Республіка Польща).

У публікаціях висвітлено результати досліджень у галузі права, здійснених фахівцями у теоретичних і практичних напрямках.

У статтях висловлено позицію авторів, яку не завжди підтримує редакційна колегія.

За достовірність фактів, статистичних даних, точність викладеного матеріалу відповідають автори і рецензенти. Під час передруку матеріалів посилання на Науковий вісник обов'язкове.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl

На підставі Наказу Міністерства освіти та науки України № 157 від 09.02.2021 р. (додаток 4) видання включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі юридичних наук (081 «Право», 262 «Правоохоронна діяльність»).

Офіційний сайт видання: <https://journals.lvduvs.lviv.ua/index.php/law>

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.95:004

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2025-1-1>

Парасюк Василь Михайлович,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри загальноправових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8195-7597>

Онишко Оксана Богданівна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5165-1810>

Бориславський Ростислав Андрійович,

доктор філософії, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8941-7942>

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЕЛЕКТРОННОГО СУДОЧИНСТВА В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

***Анотація.** У контексті доведення актуальності теми дослідження встановлено, що електронне судочинство сприяє зменшенню бюрократії, скороченню часу розгляду справ та підвищенню прозорості судових процесів. Нами доведено, що в контексті глобальної цифровізації розвиток електронного судочинства стає необхідним кроком для модернізації правової системи та забезпечення її відповідності сучасним вимогам. Структура проведення дослідження передбачала огляд літератури за темою, представлення мети й методів дослідження, висвітлення ключових результатів і формування власних висновків. Віддаючи належне науковому здобутку інших науковців, встановлено, що через посилення цифровізації питання характеристики теоретико-правових засад електронного судочинства в цивільному процесі України досі актуальне. Методологія дослідження передбачає застосування таких методів: індукції та дедукції, порівняння і систематизації, синтезу і аналізу, морфологічного аналізу, табличного й графічного, абстрактно-логічного. В результаті проведеного дослідження визначено ключові характеристики електронного судочинства в цивільному процесі. Доведено, що саме електронне судочинство відіграє ключову роль у цивільному процесі, забезпечуючи підвищену ефективність та доступність судових послуг. При цьому визначено, що із посиленням цифровізації посилюються й виклики. Виокремлено основні виклики для електронного судочинства у цивільному процесі. Критичною перешкодою залишається питання недостатнього рівня підготовки та навчання суддів та працівників судових установ для роботи з новітніми цифровими технологіями, що може призводити до низької ефективності використання електронних систем. Загалом встановлено, що поточний стан електронного судочинства нині характеризується значним прогресом та активним*

впровадженню у багатьох країнах світу. Подальших досліджень потребує аналіз міжнародних практик розвитку електронного судочинства в цивільному процесі.

Ключові слова: судочинство, електронне судочинство, право, судова система, цифровізація, цифрові технології, сучасні виклики, цивільний процес.

Parasiuk Vasyi, Onyshko Oksana, Boryslavskiy Rostyslav. Theoretical and legal principles of electronic litigation in civil procedure in Ukraine: contemporary challenges

Abstract. *In the context of proving the relevance of the research topic, it has been established that electronic litigation facilitates the reduction of bureaucracy, shortening of case processing time, and increasing the transparency of judicial processes. We have proven that in the context of global digitalization, the development of electronic litigation becomes a necessary step for modernizing the legal system and ensuring its compliance with contemporary requirements. The structure of the research involved a review of literature on the topic, presentation of the purpose and methods of research, highlighting key results, and forming our conclusions. Recognizing the scientific achievements of other researchers, it has been established that due to increased digitalization, issues related to the theoretical and legal foundations of electronic litigation in civil procedure in Ukraine remain relevant. The research methodology involves the application of methods such as induction and deduction, comparison and systematization, synthesis and analysis, morphological analysis, tabular and graphical, and abstract-logical. As a result of the research, key characteristics of electronic litigation in civil procedure have been defined. It has been proven that electronic litigation plays a key role in civil procedure, providing increased efficiency and accessibility of judicial services. Meanwhile, it has been determined that with enhanced digitalization, challenges also intensify. Key challenges for electronic litigation in civil procedure have been singled out. A critical obstacle remains the issue of inadequate training and education of judges and court staff to work with the latest digital technologies, which can lead to low efficiency in the use of electronic systems. Overall, it has been established that the current state of electronic litigation today is characterized by significant progress and active implementation in many countries around the world. Further research is needed to analyze international practices in the development of electronic litigation in civil procedure.*

Key words: litigation, electronic litigation, law, judicial system, digitalization, digital technologies, contemporary challenges, civil procedure.

Вступ. Розвиток електронного судочинства є надзвичайно важливим та актуальним у сучасних умовах цифровізації суспільства. Судочинство, яке традиційно передбачало фізичну присутність сторін у залі суду, поступово переходить у цифровий формат, що дозволяє оптимізувати процеси та зробити їх більш доступними. Електронне судочинство сприяє зменшенню бюрократії, скороченню часу розгляду справ та підвищенню прозорості судових процесів. У контексті глобальної цифровізації розвиток електронного судочинства стає необхідним кроком для модернізації правової системи та забезпечення її відповідності сучасним вимогам.

Судочинство набирає оборотів завдяки кільком ключовим факторам. По-перше, зростаюча потреба в оперативності та ефективності судових процесів стимулює впровадження електронних рішень. По-друге, розвиток інформаційних технологій дає можливість створювати безпечні та надійні платформи для проведення судочинства онлайн. Крім

того, пандемія COVID-19 продемонструвала необхідність дистанційних форматів роботи, що ще більше прискорило впровадження електронного судочинства. Ці чинники сприяють зростанню довіри до електронних форм судочинства та їх широкому впровадженню. Електронне судочинство приносить значні переваги як для судової системи, так і для учасників процесу. Завдяки цифровим інструментам судочинство стає більш прозорим та доступним для громадян, що підвищує рівень довіри до правової системи. Автоматизація рутинних процесів дозволяє суддям та працівникам суду зосередитися на суттєвих аспектах справ, підвищуючи загальну ефективність судочинства. Крім того, електронні бази даних та електронний документообіг забезпечують кращий облік та збереження судових матеріалів, що сприяє підвищенню якості судочинства.

У майбутньому електронне судочинство продовжить розширюватися та вдосконалюватися, відповідаючи на нові виклики та потреби

суспільства. Інноваційні технології, такі як штучний інтелект та блокчейн, можуть бути інтегровані у судочинство для покращення процесів прийняття рішень та забезпечення безпеки даних. Зростаюча інтеграція електронного судочинства в міжнародні правові системи сприятиме гармонізації процедур та сприятиме міжнародній співпраці у сфері правосуддя. Таким чином, розвиток електронного судочинства не лише продовжить свій зростаючий тренд, але і стане невід'ємною частиною сучасної правової інфраструктури.

Все це актуалізує тему статті, особливо в умовах посилення цифровізації й нових сучасних викликів. Структура статті передбачає проведення аналізу останніх досліджень і публікацій, формування мети статті, висвітлення результатів і представлення по них висновків.

Проблеми, пов'язані з електронним судочинством, є актуальними. При цьому виокремимо низку напрацювань провідних науковців, таких як: А. Кузьмін, В. Савчук, С. Павленко, М. Краснопольський, О. Терещенко, Т. Жданова, І. Мірошніченко, П. Ткач, Р. Білан, Ю. Король, І. Воронін, О. Поліщук, О. Горбач, Є. Журавльов, Д. Поліщук, Ф. Кравченко, Г. Шевченко, Х. Василенко, Ц. Литвин, Ш. Карпенко та інші. До прикладу, ефективність правосуддя та судові реформи в Україні [1] обговорюються Н. Чудик, де зосереджено увагу на аналізі сучасних викликів і міжнародного досвіду. Розвиток адміністративної юстиції та електронного судочинства розкритий у роботах М. Смокович [2] і Л. Сердюк [3], де підкреслюється необхідність інтеграції новітніх технологій у правову систему. К. Сергєєв [4] розглядає вимоги до законодавчої діяльності в епоху розвитку інформаційних технологій, акцентуючи на адаптації законодавства до сучасних викликів.

Дослідження диджиталізації у судочинстві В. Рудюк [5] і проблем запровадження електронного судочинства І. Русановою [6] акцентують на ключових викликах, що стоять перед цим процесом у контексті технологічного розвитку і правових перешкод. В. Решота [7] вивчає проблематику визначення основних

понять у сфері здійснення правосуддя, підкреслюючи важливість чіткості термінології. В. Політанський [8] аналізує доктрину електронного управління, розглядаючи її основні поняття і застосування. А. Погорілецька, М. Богатирьова [9] досліджують організаційно-правові аспекти системи документообігу суду, вказуючи на ключові виклики. О. Олійничук, Р. Олійничук, А. Колесніков [10] вивчають електронне правосуддя як елемент сучасної системи судочинства, обговорюючи його впровадження та ефективність. С. Обрусна, І. Іванова, В. Чубань [11] зосереджуються на адміністративно-правовому забезпеченні електронного суду під час пандемії COVID-19. В. Мильцева [12] розглядає передумови виникнення електронного правосуддя, висвітлюючи історичний контекст та сучасні потреби. Н. Кушакова-Костицька [13] порівнює українські та зарубіжні досвіди у сфері електронного правосуддя, вказуючи на успіхи та виклики.

Міжнародні стандарти та перспективи дистанційного правосуддя після пандемії COVID-19 висвітлені у працях В. Круковес [14] та А. Кошман [15]. Ці джерела вказують на важливість гармонізації українських реформ з глобальними тенденціями і необхідність зміцнення законодавчої бази для підтримки нових форм правосуддя. Загалом література висвітлює багатогранність впровадження електронного судочинства в Україні, включаючи не тільки технологічні аспекти, але й організаційні, правові та освітні вимоги.

Проте з огляду на здобуток науковців і практиків питання змін у судочинстві внаслідок посилення цифровізації досі залишається актуальним.

Матеріали та методи. Метою статті є характеристика теоретико-правових засади електронного судочинства в цивільному процесі України. При цьому основне завдання статті являє собою визначення ключових сучасних викликів для розвитку електронного судочинства в цивільному процесі України.

Для характеристики теоретико-правових засад електронного судочинства в цивільному процесі України застосовано такі методи:

індукції та дедукції, порівняння і систематизації – для визначення та характеристики сутності електронного судочинства; синтезу й аналізу – для доведення суттєвості впливу цифровізації і сучасних викликів на розвиток електронного судочинства в цивільному процесі України; морфологічного аналізу – для групування теоретико-правових засад електронного судочинства в цивільному процесі України; табличний і графічний – для якісного подання результатів дослідження; абстрактно-логічний – для формування теоретичних узагальнень і висновків дослідження.

Результати. Сутність електронного судочинства полягає у цифровізації всіх етапів судового процесу, що включає подачу заяв, обмін документами, проведення засідань та прийняття рішень в електронному форматі. Це передбачає використання спеціалізованих інформаційних систем та платформ, які забезпечують доступність і зручність для всіх учасників судочинства, включаючи суддів, адвокатів, сторони процесу та громадян. Електронне судочинство дозволяє автоматизувати багато рутинних процедур, зменшити паперову тяганину та забезпечити швидший обіг документів, що суттєво підвищує ефективність судової системи. Основна мета електронного судочинства – зробити процес судочинства більш прозорим, доступним та оперативним

відповідно до вимог сучасного інформаційного суспільства. Особливості електронного судочинства включають інтеграцію сучасних технологій, таких як хмарні обчислення, електронний документообіг, відеоконференції та системи штучного інтелекту для аналізу даних. Однією з ключових характеристик є забезпечення високого рівня безпеки та конфіденційності інформації, що передається та зберігається в електронних системах судочинства. Крім того, електронне судочинство характеризується гнучкістю та адаптивністю до різних правових систем і вимог, що дозволяє інтегрувати міжнародні стандарти та найкращі практики. Важливою особливістю є також можливість дистанційного доступу до судових засідань та матеріалів справ, що підвищує доступність правосуддя для громадян, особливо в умовах пандемій, або для тих, хто проживає у віддалених регіонах. Таким чином, електронне судочинство забезпечує більш ефективну, прозору та доступну судову систему, відповідаючи на виклики сучасності (табл. 1).

Електронне судочинство відіграє ключову роль у цивільному процесі, забезпечуючи підвищену ефективність та доступність судових послуг. Завдяки цифровізації судочинства цивільні справи можуть розглядатися швидше та з меншими витратами часу та ресурсів для

Таблиця 1
Ключові характеристики електронного судочинства в цивільному процесі

Характеристика	Сутність
Електронний документообіг	Електронний документообіг є однією з основних характеристик електронного судочинства, що дозволяє подавати, обмінювати та зберігати судові документи в цифровому форматі. Це значно спрощує процес подачі позовів, подання доказів та інших процесуальних документів, зменшуючи необхідність у паперовій роботі
Дистанційне проведення засідань	Можливість проводити судові засідання дистанційно через відеоконференції є важливою характеристикою електронного судочинства. Це забезпечує гнучкість та зручність для всіх сторін процесу, особливо для тих, хто перебуває у віддалених регіонах або має обмежені можливості для особистої присутності
Автоматизація управління справами	Автоматизовані системи управління справами дозволяють ефективно координувати роботу суддів та працівників суду, відстежувати терміни виконання процесуальних дій та забезпечувати своєчасне виконання завдань. Це включає автоматичне нагадування про важливі дати, генерацію судових рішень та звітів, а також аналіз даних для покращення процесів судочинства
Безпека та конфіденційність інформації	Забезпечення високого рівня безпеки та конфіденційності даних є критично важливою характеристикою електронного судочинства. Використання сучасних технологій шифрування, аутентифікації та захисту від кібератак гарантує, що чутлива інформація, що обробляється у процесі судочинства, залишається захищеною від несанкціонованого доступу та втручання

всіх учасників процесу. Електронні платформи дозволяють сторонам подавати позови, відповідати на них та обмінюватися документами онлайн, що суттєво скорочує час на організаційні процедури та знижує ризик затримок. Крім того, електронне судочинство сприяє підвищенню прозорості процесу, оскільки всі дії та рішення стають доступними для перегляду в режимі реального часу, що зміцнює довіру громадян до судової системи. Особливу роль електронного судочинства у цивільному процесі відіграють такі інструменти, як електронний документообіг, відеоконференції та автоматизовані системи управління справами. Електронний документообіг дозволяє зберігати та обробляти документи у цифровому форматі, що спрощує їх доступ та пошук, а також забезпечує безпеку та конфіденційність інформації. Відеоконференції дають змогу проводити засідання та слухання дистанційно, що особливо важливо для сторін, які перебувають у різних географічних місцях або мають обмежені можливості для особистої присутності. Автоматизовані системи управління справами допомагають суддям та працівникам суду ефективніше координувати роботу, відстежувати терміни та забезпечувати своєчасне виконання процесуальних дій.

Таким чином, електронне судочинство інтегрується в цивільний процес, роблячи його більш гнучким, оперативним та орієнтованим на сучасні потреби суспільства (рис. 1).

Нині електронне судочинство стикається з низкою серйозних викликів, які необхідно подолати для його успішного впровадження та функціонування. Одним із головних є забезпечення високого рівня кібербезпеки та захисту персональних даних, оскільки судові процеси містять чутливу інформацію, яка повинна бути надійно захищена від несанкціонованого доступу та кібератак. Крім того, є проблема забезпечення рівного доступу до електронних судових послуг для всіх громадян, включаючи людей з обмеженими можливостями та мешканців віддалених регіонів, де інфраструктура інтернет-зв'язку може бути не досить розвиненою. Також важливою перешкодою є недостатній рівень підготовки та навчання суддів та працівників судових установ для роботи з новітніми цифровими технологіями, що може призводити до низької ефективності використання електронних систем. Нарешті, необхідно постійно оновлювати законодавчу базу, щоб вона відповідала швидким темпам розвитку технологій та забезпечувала правову визна-

Рис. 1. Основні виклики для електронного судочинства у цивільному процесі

ченість і довіру до електронного судочинства серед громадян.

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що стан електронного судочинства нині характеризується значним прогресом та активним впровадженням у багатьох країнах світу. Судочинство все більше переходить на цифрові платформи, що дозволяє здійснювати подачу документів, проведення засідань та прийняття рішень онлайн. Багато держав уже створили спеціалізовані електронні системи для судочинства, що забезпечують зручність та доступність для всіх учасників процесу. Наприклад, в Україні активно розвивається система електронного судочинства, яка включає електронний кабінет судді, електронні бази даних та онлайн-консультації для громадян. Технологічні досягнення сприяють удосконаленню електронного судочинства, забезпечуючи високий рівень безпеки та конфіденційності даних. Використання сучасних інформаційних технологій, таких як хмарні обчислення, блокчейн та штучний інтелект, дозволяє підвищити ефективність судочинства та знизити ризики шахрайства. Автоматизація рутинних процесів, впровадження електронного документообігу та відеоконференцій роблять судочинство більш гнучким та адаптивним до потреб сучасного суспільства. Ці інновації сприяють швидшому розгляду справ та підвищенню якості судових рішень. Незважаючи на значні успіхи, електронне судочинство стикається з низкою викликів. Одним із головних є необхідність забезпе-

чення рівного доступу до цифрових ресурсів для всіх громадян, включаючи людей з обмеженими можливостями та мешканців віддалених регіонів. Крім того, наявні питання щодо захисту персональних даних та кібербезпеки, які потребують постійного моніторингу та вдосконалення законодавчої бази. Також важливо забезпечити належну підготовку суддів та інших працівників судової системи до роботи з новими технологіями, щоб максимально використовувати їх потенціал.

Дослідження міжнародних практик у сфері електронного судочинства є надзвичайно важливим для ефективного розвитку національної судової системи. Судочинство, яке інтегрується з глобальними цифровими тенденціями, може значно покращити свою ефективність, запозичуючи успішні рішення та інновації з інших країн. Аналіз міжнародного досвіду дозволяє виявити найкращі практики впровадження електронних платформ, забезпечення кібербезпеки та захисту даних, а також оптимізації процесів судочинства. Крім того, вивчення міжнародних стандартів сприяє гармонізації процедур судочинства, що важливо для міжнародної співпраці та вирішення транснаціональних правових питань. Таким чином, систематичне дослідження та адаптація міжнародних практик є ключовим фактором успішного впровадження та розвитку електронного судочинства в Україні, забезпечуючи його відповідність найвищим світовим стандартам та підвищуючи довіру громадян до судової системи. Це і стане увагою подальших досліджень.

Список використаних джерел:

1. Чудик Н. І. Ефективність функціонування правосуддя та судова реформа в Україні. *Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 20–21 квіт. 2018 р.). Тернопіль : ТНЕУ, 2018. С. 142–143.
2. Смокович М. І. Адміністративна юстиція та електронне судочинство в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. Випуск 4 (33). С. 77–81.
3. Сердюк Л. Р. Організаційно-правові основи впровадження електронного судочинства в Україні : дис. на здобуття наук. ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю : 12.00.10 «Судоустрій; прокуратура та адвокатура». Приватний вищий навчальний заклад «Львівський університет бізнесу та права», Львів, 2017. 166 с.
4. Сергеев К. Вимоги до законодавчої діяльності в епоху гіпердинамічного розвитку інформаційних технологій. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 10. С. 137–145.
5. Рудюк В. С. Діджиталізація в сучасному судочинстві. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2020. № 2 (20). С. 82–85.
6. Русанова І. Сучасні проблеми запровадження електронного судочинства в Україні. *Публічне право*. 2021. № 3 (43). С. 41–49.

7. Решота В. Проблеми визначення основних понять у сфері здійснення правосуддя. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2016. Випуск 62. С. 119–127.
8. Політанський В.С. Доктрина поняття електронного управління. *Legea si Viata*. 2018. № 1/2. С. 98–101.
9. Погорілецька А.В., Богатирьова М.О. Організаційно-правові аспекти функціонування системи документообігу суду. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 6. С. 247–250.
10. Олійничук О., Олійничук Р., Колесніков А. Електронне правосуддя як елемент сучасної системи судочинства. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. № 3 (27). С. 141–147.
11. Обрусна С.Ю., Іванова І.В., Чубань В.С. Проблеми адміністративно-правового забезпечення електронного суду в Україні в умовах пандемії COVID-19. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 4. С. 196–199.
12. Мильцева В.С. Передумови виникнення електронного правосуддя. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. Вип. 4. Т. 2. С. 118–120, с. 119.
13. Кушакова-Костицька Н.В. Електронне правосуддя: українські реалії та зарубіжний досвід. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 103–109.
14. Круковес В.В. Міжнародні стандарти цивільного судочинства: поняття та ознаки. *Вчені записки ТНУ імені В.І.Вернадського. Серія : юридичні науки*. 2020. № 2. Том 31 (70), ч. 1. С. 90–94.
15. Кошман А.В. Перспективи застосування дистанційного правосуддя після пандемії COVID-19. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2022. Т. 9–10.

References:

1. Chudyk, N.I. (2018). Efektyvnist' funktsionuvannya pravosuddy ta sudova reforma v Ukraini [Effectiveness of the functioning of justice and judicial reform in Ukraine]. In Materials of the III International Scientific and Practical Conference "Ukraine in the conditions of reforming the legal system: modern realities and international experience", pp. 142–143. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].
2. Smokovych, M. I. (2020). Administratyvna yustyt'siya ta elektronne sudochynstvo v Ukraini [Administrative justice and electronic judiciary in Ukraine]. *Prykarpats'kyi yurydychnyy visnyk – Subcarpathian Legal Bulletin*, 4(33), 77–81 [in Ukrainian].
3. Serdyuk, L.R. (2017). Orhanizatsiyno-pravovi osnovy vprovadzhennya elektronnoho sudochynstva v Ukraini [Organizational and legal bases of implementing electronic judiciary in Ukraine]. *Candidate's thesis*. Private Higher Education Institution "Lviv University of Business and Law", Lviv [in Ukrainian].
4. Serhyeyev, K. (2019). Vymohy do zakonodavchoyi diyal'nosti v epokhu hyperdynamichnoho rozvytku informatsiynykh tekhnolohiy [Requirements for legislative activity in the era of hyperdynamic development of information technologies]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, Economy and Law*, 10, 137–145 [in Ukrainian].
5. Rudyuk, V.S. (2020). Didzhitalizatsiya v suchasnomu sudochynstvi [Digitalization in modern judiciary]. *Filosof's'ki ta metodolohichni problemy prava – Philosophical and Methodological Problems of Law*, 2(20), 82–85 [in Ukrainian].
6. Rusanova, I. (2021). Suchasni problemy zaprovadzhennya elektronnoho sudochynstva v Ukraini [Current problems of introducing electronic judiciary in Ukraine]. *Publichne pravo – Public Law*, 3(43), 41–49 [in Ukrainian].
7. Reshota, V. (2016). Problemy vyznachennya osnovnykh ponyat' u sferi zdiysnennya pravosuddy [Problems in defining the basic concepts in the field of justice administration]. *Visnyk L'viv's'koho universytetu. Seriya yurydychna – Bulletin of Lviv University. Legal Series*, 62, 119–127 [in Ukrainian].
8. Politanskiy, V.S. (2018). Doktryna ponyattya elektronnoho upravlinnya [Doctrine of electronic management concept]. *Legea si Viata – Law and Life*, 1/2, 98–101 [in Ukrainian].
9. Pohoriletska, A. V., & Bohatyr'ova, M. O. (2018). Orhanizatsiyno-pravovi aspekty funktsionuvannya systemy dokumentoobihu sudu [Organizational and legal aspects of the court's document circulation system functioning]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal – Legal Scientific Electronic Journal*, 6, 247–250 [in Ukrainian].
10. Oliynykchuk, O., Oliynykchuk, R., & Kolesnikov, A. (2021). Elektronne pravosuddy yak element suchasnoyi systemy sudochynstva [Electronic justice as an element of the modern judiciary system]. *Aktual'ni problemy pravoznavstva – Current Problems of Jurisprudence*, 3(27), 141–147 [in Ukrainian].
11. Obrusna, S. Yu., Ivanova, I. V., & Chuban, V. S. (2020). Problemy administratyvno-pravovoho zabezpechennya elektronnoho sudu v Ukraini v umovakh pandemiyi COVID-19 [Problems of administrative and legal support of electronic court in Ukraine during the COVID-19 pandemic]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal – Legal Scientific Electronic Journal*, 4, 196–199 [in Ukrainian].

12. Miltseva, V.S. (2018). Peredumovy vynyknennya elektronnoho pravosuddya [Prerequisites for the emergence of electronic justice]. *Naukovyy visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu – Scientific Bulletin of Kherson State University*, 4, Vol. 2, 118–120 [in Ukrainian].
13. Kushakova-Kostytska, N.V. (2013). Elektronne pravosuddya: ukrayins'ki realiyi ta zarubizhnyy dosvid [Electronic justice: Ukrainian realities and foreign experience]. *Yurydychnyy chasopys Natsional'noyi akademiyi vnutrishnikh sprav – Legal Journal of the National Academy of Internal Affairs*, 1, 103–109 [in Ukrainian].
14. Krukoves, V.V. (2020). Mizhnarodni standarty tsyvil'noho sudochnystva: ponyattya ta oznaky [International standards of civil judiciary: concepts and characteristics]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernads'koho. Seriya: yurydychni nauky – Scientific Notes of TNU named after V.I. Vernadsky. Legal Series*, 2, Vol. 31(70). Part 1, 90–94 [in Ukrainian].
15. Koshman, A.V. (2022). Perspektyvy zastosuvannya dystantsiynoho pravosuddya pislia pandemiyi COVID-19 [Prospects for the application of remote justice after the COVID-19 pandemic]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Yurydychni nauky – Scientific Notes of NaUKMA. Legal Sciences*, 9–10 [in Ukrainian].

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 347.451/453

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2025-1-2>

Дзюма Вікторія Іванівна,

аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін

Навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності

Львівського державного університету внутрішніх справ,

вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-9417-5550>

ДЕТАЛІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ УКЛАДЕННЯ ДОГОВОРУ ПРО НАДАННЯ РІЄЛТОРСЬКИХ ПОСЛУГ

Анотація. У статті розглядаються ключові аспекти правового регулювання договірних відносин у сфері нерухомості. Автор аналізує специфіку укладення таких договорів у контексті чинного законодавства України, досліджує принцип свободи договору, його істотні умови, а також правові позиції науковців і практиків.

Основна увага приділяється питанню відсутності спеціальної нормативно-правової бази, яка б чітко регламентувала укладення договорів про надання рієлторських послуг. Це створює умови для різних інтерпретацій і потенційних правових суперечностей між сторонами. Разом з тим, свобода договору дозволяє сторонам самостійно визначати умови співпраці, що сприяє гнучкості правових відносин, але водночас породжує ризики неоднозначного трактування договору.

Автор детально аналізує процедуру укладення договору, включаючи такі етапи, як оферта (пропозиція укласти договір) та акцепт (прийняття пропозиції), а також момент його укладення. Зазначається, що відповідно до положень Цивільного кодексу України договір вважається укладеним лише тоді, коли сторони досягли згоди щодо всіх істотних умов. Додатково розглянуто питання реального та консенсуального характеру договору, можливості його укладення шляхом конклюдентних дій.

Окремо розкрито питання форми договору про надання рієлторських послуг. В Україні договірна практика передбачає переважно письмову форму для таких угод, хоча деякі аспекти можуть регулюватися усними домовленостями або фактичним виконанням умов договору. Аналізується також питання нотаріального посвідчення договору, яке, хоча і не є обов'язковим, може забезпечити додатковий рівень захисту для сторін угоди.

У статті визначено основні права та обов'язки сторін договору. Рієлтор зобов'язується здійснювати професійний підбір нерухомості, надавати консультації та організовувати продаж або оренду об'єктів, тоді як замовник зобов'язаний прийняти надані послуги та здійснити оплату відповідно до умов договору. Визначено також правові механізми врегулювання можливих спорів між сторонами та механізми відповідальності за порушення умов договору.

Автор наголошує на необхідності вдосконалення законодавчої бази у сфері рієлторських послуг, що сприятиме більшій прозорості та ефективності договірних відносин на ринку нерухомості. У висновках підкреслюється важливість чіткого визначення істотних умов договору, а також узгодження прав та обов'язків сторін для мінімізації ризиків виникнення правових суперечностей.

Ключові слова: договір, форма договору, процес укладення договору, оферта, акцепт, свобода договору.

Dziuma Viktoriia. Details of the process of conclusion of a contract for the provision of real estate services

Abstract. The article examines key aspects of the legal regulation of contractual relations in the real estate sector. The author analyzes the specifics of concluding such contracts in the context of the current legislation of Ukraine, examines the principle of freedom of contract, its essential conditions, as well as the legal positions of scientists and practitioners.

The main attention is paid to the issue of the absence of a special regulatory framework that would clearly regulate the conclusion of contracts for the provision of real estate services. This creates conditions for different interpretations and potential legal conflicts between the parties. At the same time, the freedom of contract allows the parties to independently determine the terms of cooperation, which contributes to the flexibility of legal relations, but at the same time creates risks of ambiguous interpretation of the contract.

The author analyzes in detail the procedure for concluding a contract, including such stages as the offer (proposal to conclude a contract) and acceptance (acceptance of the offer), as well as the moment of its conclusion. It is noted that in accordance with the provisions of the Civil Code of Ukraine, a contract is considered concluded only when the parties have reached agreement on all essential conditions. Additionally, the issue of the real and consensual nature of the contract, the possibility of its conclusion by means of conclusive actions, is considered.

Separately, the issue of the form of the contract for the provision of real estate services is disclosed. In Ukraine, contractual practice provides for a predominantly written form for such agreements, although some aspects may be regulated by oral agreements or the actual fulfillment of the terms of the contract. The issue of notarization of the contract is also analyzed, which, although not mandatory, can provide an additional level of protection for the parties to the contract.

The article defines the basic rights and obligations of the parties to the contract. The realtor undertakes to carry out a professional selection of real estate, provide consultations and organize the sale or lease of objects, while the customer is obliged to accept the services provided and make payment in accordance with the terms of the contract. Legal mechanisms for resolving possible disputes between the parties and mechanisms of liability for violation of the terms of the contract are also determined.

The author emphasizes the need to improve the legislative framework in the field of real estate services, which will contribute to greater transparency and efficiency of contractual relations in the real estate market. The conclusions emphasize the importance of clearly defining the essential terms of the contract, as well as coordinating the rights and obligations of the parties to minimize the risks of legal disputes.

Key words: contract, contract form, contract conclusion process, offer, acceptance, freedom of contract.

Вступ. Війна кардинально змінила ситуацію на ринку нерухомості в Україні. Значні міграційні процеси, руйнування інфраструктури та економічна нестабільність стали визначальними факторами, що вплинули на попит, пропозицію та ціни на житло. Та станом на зараз основними тенденціями є зростання попиту на житло у безпечних регіонах, активізація державних програм підтримки та поступове відновлення будівельного сектору.

Стрімкий розвиток ринку нерухомості, навіть за таких умов, зумовлює зростаючу потребу в послугах кваліфікованих фахівців та закріпленню домовленостей у письмових варіаціях. Ріелтори мають забезпечувати споживачів ефективним підбором нерухомого майна та гарантувати його належне оформлення відповідно до законодавчих вимог. У цьому контексті особи, які зацікавлені в отриманні таких послуг, мають мати право обрати професіонала, який спеціалізується у сфері ріелторської діяльності.

Зважаючи на те, що в Україні відсутня спеціалізована законодавча база, яка б чітко регламентувала надання ріелторських послуг,

немає визначених вимог щодо процесу укладення договорів та їх умов. Крім того, на законодавчому рівні досі не встановлено стандартів до укладення договорів, які б забезпечували фіксацію домовленостей між сторонами в письмовій формі.

Теоретико-правовий аналіз договору про надання ріелторських послуг відіграє ключову роль у визначенні його сутності, істотних умов, правового статусу сторін, їхніх прав, обов'язків та відповідальності. Вивчення цих аспектів є необхідним для ефективного правозастосування в сучасних умовах.

Дослідженню правової природи договору про надання ріелторських послуг присвячено лише незначну кількість праць у сфері цивільного права. Відомі вчені, зокрема О.Є. Аврамова, В.В. Резнікова, Ю.А. Чмихов та інші, розглядали загальні питання надання послуг та договірних умов.

Метою цієї статті є детальний аналіз процесу укладення договору про надання ріелторських послуг, з урахуванням загальних норм цивільного законодавства щодо договорів, а також опис основних аспектів, що включає етап підготовки до укладення. Стаття

також спрямована на розкриття змісту договору, його ключових положень.

Матеріали та методи. У межах дослідження проаналізовано Цивільний кодекс України, його основні положення щодо укладення договорів, а також використано публікації науковців, які досліджують договірні відносини у сфері ріелторських послуг та застосовано ці норми до договорів про надання ріелторських послуг.

Методологічною основою дослідження став Цивільний кодекс України та порівняльний аналіз законопроектів для визначення найбільш ефективних підходів до процесу укладення договору про надання ріелторських послуг, включаючи аспекти, що містить процес укладення, зокрема оферту, акцепт, свободу договору та її форми, права та обов'язки сторін, які необхідні для укладення договору.

Застосовано системний підхід, що передбачає комплексний аналіз законодавчих ініціатив, нормативно-правових актів, наукових праць та правозастосовної практики. У межах дослідження здійснено аналіз істотних умов договору, його юридичної природи та специфічних характеристик, що дозволяє більш глибоко зрозуміти механізм його укладення.

Результати. Досягнення згоди між сторонами щодо прав та обов'язків, які виникають на основі угоди, зокрема процес укладення договору є ключовим етапом у цивільно-правових відносинах. Цей процес включає в себе декілька необхідних стадій, однією з яких є ініціатива переговорів та результат цих переговорів – підписання договору. Кожен з цих етапів регулюється відповідними правовими нормами, які забезпечують захист інтересів учасників процесу.

Перш за все, договір розглядається як регулятор суспільних відносин, що є одним із ключових підстав закріплення домовленостей між людьми. Встановлено, що договори у римському праві були найбільш поширеним джерелом зобов'язань. Договором вважалася угода, в якій висловлено волю двох сторін, результатом якої є досягнення певного правового результату – виникнення, зміна або припинення прав і обов'язків [1, с. 121].

Проаналізувавши Цивільний кодекс України, який регулює основні аспекти щодо укладення різного виду договорів, можемо зазначити, що таке визначення міститься і тут, зокрема у статті 626 Цивільного кодексу України (надалі – ЦК України).

В залежності від процедури укладання виділяють наступні види угод: реальні та консенсуальні.

При законодавчому визначенні, чи повинен договір мати консенсуальний чи реальний характер, необхідно враховувати декілька аспектів. Передусім слід зважати на мету угоди, зокрема, чи передбачає вона передачу речі з обов'язком повернення чи без такого. Також важливо оцінити доцільність використання моделі реального виконання зобов'язань шляхом безпосередньої передачі речі в певних видах договорів. Таким чином, вибір між консенсуальною та реальною природою договору на рівні законодавства має базуватися на можливості гарантування стабільності договірних зобов'язань.

У цьому контексті важливими є положення статей 638 та 640 ЦК України. Відповідно до ч. 1 ст. 638 Кодексу, договір вважається укладеним, якщо сторони досягли згоди щодо всіх істотних умов та належним чином оформили її. Отже, ця норма закріплює презумпцію консенсуального характеру договорів у цивільному законодавстві України.

Водночас, ч. 2 ст. 640 ЦК України встановлює, що акт цивільного законодавства прямо вимагає для укладення договору передачі майна або здійснення певної дії, договір вважається укладеним саме з моменту виконання такої умови. Це означає, що законодавство допускає реальні договори, але лише за певних умов. Зокрема, існують дві основні підстави: нормативна, якщо у законодавстві передбачено необхідність передачі майна або виконання іншої дії для укладення договору; фактична, при досягненні сторонами згоди щодо усіх істотних умов договору, а також здійснення передбаченої законом дії.

Відповідно до пункту 1 статті 640 Цивільного кодексу України, договір вважається укладеним з моменту, коли сторона, що зро-

била пропозицію укласти договір, отримує відповідь про її прийняття [2].

Укладення будь-якої угоди регулюється Главою 53 Цивільного кодексу України, норми якої можемо застосовувати до договорів, які не мають спеціального регулювання. Як ми вже з'ясували відповідно до ЦК України, договір вважається укладеним, якщо сторони досягли згоди з усіх істотних умов договору [2]. Договір про надання ріелторських послуг вважається укладеним з моменту досягнення сторонами згоди щодо всіх істотних умов, що підтверджує його консенсуальний характер.

Першим кроком у процесі укладення договору є внесення пропозиції укласти договір, тобто оферти, яку може зробити кожна зі сторін майбутнього договору. Оферта буде становити зміст договору, якщо інша сторона прийме її. Відповідь особи (акцепт), яка отримала пропозицію укласти договір, має бути безумовною і повною, щоб вважатися акцептом. Згідно з частиною 1 статті 642 Цивільного кодексу України, акцепт має бути повним і безумовним. Згідно зі статтею 646 ЦК України, якщо у відповіді на пропозицію укласти договір містяться умови, які відрізняються від початкових, така відповідь розглядається не як згода, а як відхилення початкової пропозиції та внесення нової пропозиції для її ініціатора [2]. Якщо акцепт був надісланий адресатом оферти, договір вважається укладеним з моменту, коли оферент отримав цей акцепт.

Відповідно до частини 2 статті 642 Цивільного кодексу України, якщо особа, яка отримала пропозицію укласти договір, в межах визначеного строку виконує дії, передбачені в пропозиції (наприклад, надає послуги), ці дії вважаються акцептом пропозиції, якщо інше не вказано в самій пропозиції або не передбачено законом. Однак частина 1 статті 640 Цивільного кодексу України зазначає, що договір вважається укладеним з моменту отримання стороною, яка зробила пропозицію, відповіді про її прийняття. Важливо відзначити, що частина 2 статті 642 Цивільного кодексу не вимагає надсилання окремого повідомлення про виконання дій, які є акцептом.

Виникає питання, з якого моменту слід вважати договір укладеним: з моменту виконання дій, що є акцептом пропозиції, чи з іншого моменту, який не визначено чітко в кодексі. Згідно з частиною 3 статті 642 Цивільного кодексу, дії, здійснені згідно з умовами пропозиції, не вважаються моментом укладення договору, адже навіть після таких дій можливе відкликання акцепту до або в момент отримання оферентом інформації про акцепт. Це підтверджує, що укладення договору вимагає повідомлення оферента, що узгоджується з частиною 1 статті 640 Цивільного кодексу України [2].

Таким чином, акцепт, здійснений шляхом дій, може бути відкликаний до того моменту, коли оферент дізнається про ці дії. Важливо враховувати, що укладення договору можливе тільки після того, як оферент отримує повідомлення про акцепт. Якщо вважати договір укладеним з моменту, коли акцептант вчиняє дії для його виконання, без очікування, поки оферент отримає інформацію про ці дії, акцептант втрачає можливість відкликати свою відповідь на пропозицію. Це обмежує свободу вирішувати, чи укладати договір, адже загальне правило дозволяє акцептанту змінювати своє рішення до того моменту, коли його відповідь буде отримана оферентом.

Чинні положення ЦК України щодо моменту укладення договору у випадках, коли акцепт виражається через дії, мають певні недоліки та можуть викликати неоднозначне тлумачення. Доцільно уточнити законодавче регулювання цього питання, зокрема, закріпивши у ЦК України норму про те, що у разі прийняття пропозиції шляхом вчинення дій відповідно до частини 2 статті 642 ЦК України, договір вважатиметься укладеним з моменту, коли сторона, що зробила пропозицію, отримала інформацію про виконання відповідних дій.

Одним із ключових принципів договірних відносин є свобода укладення договору. Сторони можуть самостійно вирішувати, чи укладати договір та визначати його умови, дотримуючись вимог Цивільного Кодексу України, інших нормативних актів, звичаїв

ділового обороту, а також принципів розумності та справедливості.

Процес укладення цивільно-правового договору полягає в тому, що сторони виражають свої наміри через підписання угоди, або у разі усного характеру договору, через фактичне виконання умов. Основою «свободи договору» є добровільність волевиявлення учасників правочину, яке повинно відповідати їх внутрішньому переконанню. Це закріплено в положеннях статей 3, 203, 627 і 628 ЦК України. Згідно з принципом свободи волевиявлення, сторони цивільних правовідносин мають право самостійно ухвалювати рішення щодо укладення договору. Важливо зазначити, що добровільність волевиявлення є основою будь-якого цивільно-правового договору, що є результатом угоди між двома чи більше учасниками. Іншою формою «свободи договору», як зазначено у частині 1 статті 627 Цивільного кодексу України, є можливість сторін вільно обирати контрагентів, що є основою ринкової економіки та сучасних капіталістичних відносин [3].

Суть цього принципу кожен трактує по-різному, але основний зміст полягає в тому, що волевиявлення сторін має бути вільним і відповідати внутрішній волі сторін.

Ще одним елементом, що включає в себе свобода договору на етапі укладення цивільно-правового договору є свобода у взаємному визначенні виду, форми та умов. Відтак, відповідно до ч. 2 ст. 628 ЦК України сторони мають право укласти змішаний договір, який поєднує в собі елементи різних типів договорів. До правовідносин, що виникають із такого договору, застосовуються відповідні норми цивільного законодавства, що регулюють договори, елементи яких входять до змішаного договору, якщо інше не передбачено умовами договору або не впливає з його характеру. Проте, під час укладання договору сторони повинні забезпечити, щоб їхні договірні відносини відповідали вимогам встановленим чинним законодавством.

Учасники цивільних відносин мають право обирати форму договору. Однак така свобода не є безумовною, оскільки ЦК України перед-

бачає випадки, коли сторони зобов'язані використовувати чітко визначену форму. Договір про надання ріелторських послуг укладається в письмовій формі, проте за бажанням сторони він може бути додатково нотаріально посвідчений.

Сторони повинні домовитися про умови договору, які визначатимуть порядок їхніх правовідносин, зокрема сюди входить: предмет, строк, вартість і порядок здійснення розрахунків, а також права та обов'язки учасників. Важливо узгодити предмет договору, яким можуть бути передача майна, майнових прав, виконання робіт, надання послуг або передача виключних прав. У договорі про надання ріелторських послуг предметом виступає послуга, як комплекс дій, які виконавець здійснює в інтересах замовника.

Відповідно до статті 631 ЦК України, строк договору визначає період, протягом якого сторони мають право реалізувати свої зобов'язання та користуватися передбаченими договором правами [2]. У більшості випадків, сторони заздалегідь узгоджують період, за який ними будуть виконуватися взяті зобов'язання, але якщо в договорі цього передбачено не буде, сторони керуються чинним законодавством України.

Одним із ключових аспектів укладення договору є встановлення його вартості то порядку розрахунків. Відповідно до статті 632 ЦК України, сторони самостійно домовляються про ціну договору, а її зміна можлива лише за умов, передбачених угодою або законодавством [2].

У договорі обов'язково визначаються права та обов'язки сторін, що надає йому конкретності та чіткості. У межах договору про надання ріелторських послуг виконавець (ріелтор) зобов'язаний надати відповідні послуги, зокрема здійснити пошук нерухомості, організувати продаж чи надати консультації. У замовника основні обов'язки це прийняти виконану послугу та здійснити оплату.

Виконавець має право: на винагороду згідно з домовленістю, вимагати від клієнта необхідні документи та інформацію для надання послуг, представляти інтереси

замовника під час укладання угод із третіми особами, а також припинити виконання зобов'язань у разі порушення умов договору. У свою чергу, Замовник має право отримувати якісні та своєчасні послуги, доступ до повної інформації щодо процесу їх надання та об'єктів нерухомого майна, а також відмовитися від отримання послуг, якщо виконавець не дотримується умов договору.

Договір вважається укладеним із моменту, коли сторони досягли згоди щодо всіх його істотних умов та засвідчили це своїми підписами.

Висновки. Отже, укладення договору про надання ріелторських послуг передба-

чає чітке визначення його ключових умов: предмета, строку, вартості, порядку розрахунків, а також прав та обов'язків сторін. Узгодження цих аспектів забезпечує правову визначеність відносин між замовником та виконавцем, сприяє ефективному виконанню зобов'язань і мінімізує ризики можливих спорів. Важливо, щоб договір містив детальний опис прав та обов'язків кожної зі сторін, що гарантуватиме його належне виконання. Таким чином, грамотно складена угода є запорукою прозорості та ефективності взаємодії при наданні ріелторських послуг.

Список використаних джерел:

1. Гончаренко В.О. Система договорів римського права та деякі питання її рецепції в сучасному цивільному законодавстві України. *Університетські наукові записки*. 2005. Вип. 3. С. 121–125.
2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. No 435-IV Дата оновлення: 03.09.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 25.02.2025).
3. Дзюма В.І. Укладення договору про надання ріелторських послуг. Механізм функціонування громадянського суспільства в умовах війни (осінні читання) : збірник тез Всеукраїнської наукової конференції здобувачів вищої освіти (22 листопада 2024 року) / упор. Л.В.Павлик. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. С.109-112;
4. Мельниченко Р.В. «Свобода договору» в динаміці цивільних договірних правовідносин. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : «Право». 2015. Вип. 32. Том 2. С. 49–53.

References:

1. Honcharenko, V.O. (2005). Systema dohovoriv rymського права ta deiaiki pytannia yii retseptsii v suchasnomu tsyvilnomu zakonodavstvi Ukrainy [The System of Contracts in Roman Law and Some Issues of Its Reception in the Modern Civil Legislation of Ukraine]. *Universytetski naukovy zapysky – University Scientific Notes*, 3, 121–125 [in Ukrainian].
2. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy [Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine] vid 16.01.2003 r. No 435-IV Data onovlennia: 03.09.2024. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (data zvernennia: 25.02.2025) [in Ukrainian].
3. Dziuina, V.I. (2024). Ukladennia dohovoru pro nadannia rieltorskykh posluh [Conclusion of a Contract for the Provision of Real Estate Services]. *Mekhanizm funktsionuvannia hromadianskoho suspilstva v umovakh viiny (osinni chytannia) : zbirnyk tez Vseukrainskoi naukovoï konferentsii zdobuvachiv vyshchoi osvity (22 lystopada 2024 roku) (The Mechanism of Civil Society Functioning in Wartime (Autumn Readings): Proceedings of the All-Ukrainian Scientific Conference of Higher Education Applicants (November 22, 2024) / upor. L. V. Pavlyk. Lviv : Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, p. 109–112 [in Ukrainian].*
4. Melnychenko, R. V. (2015). “Svoboda dohovoru” v dynamitsi tsyvilnykh dohovirnykh pravovidnosyn [“Freedom of Contract” in the Dynamics of Civil Contractual Relations]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia : “Pravo” – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*. 2015. Series: “Law”, 32. Tom 2, p. 49–53 [in Ukrainian].

УДК 346.93, 347.94

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2025-1-3>**Мелех Любомира Володимирівна,**

кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри господарсько-правових дисциплін
Інституту права
Львівського державного університету внутрішніх справ,
вулиця Замарстинівська, 9, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2936-8426>

Нагибайло Тетяна Олександрівна,

здобувачка вищої освіти 4 курсу
кафедри господарсько-правових дисциплін
Інституту права
Львівського державного університету внутрішніх справ,
вулиця Замарстинівська, 9, Львів, 79000, Україна

ОСОБЛИВОСТІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ПРАВОВА ПРИРОДА ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ У ГОСПОДАРСЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ

Анотація. У науковій статті досліджено правову природу, поняття та особливості нормативно-правового регулювання електронних доказів у господарському судочинстві. Електронні докази через свою специфічну форму отримання і закріплення є самостійним засобом доказування і являють собою інформацію в цифровій (електронній) формі, що містить дані про обставини, які мають значення для справи, а саме електронні документи (у тому числі текстові документи, плани, графічні зображення, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, вебсайти (сторінки), метадані, бази даних й інші дані у електронній формі. Ці дані можуть зберігатися зокрема на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), системах резервного копіювання, серверах, інших місцях збереження даних у електронній формі (у тому числі в мережі Інтернет).

Наділення електронних доказів самостійним статусом сприятиме повному, всебічному та об'єктивному з'ясуванню обставин справи, реалізації завдань та основних засад господарського судочинства.

На підставі проведеного нами аналізу виділяємо низку особливостей електронних доказів: електронним доказам не властива матеріальна форма; для дослідження електронних доказів необхідні програмні та технічні пристрої; наявність технічного носія інформації; особливий процес створення та зберігання інформації; наявність об'єкта, який вміщує закодовану інформацію тощо. Також нами було проаналізовано теоретичні та практичні застосування електронних доказів у господарському судочинстві.

Розглянуто процедуру збирання, фіксації, дослідження електронних доказів та проаналізовано актуальну судову практику. Крім того, у статті розглянуто питання допустимості та належності таких доказів і використання їх у процесі доказування. У результаті дослідження виявлено низку проблем використання електронних доказів на практиці, адже законодавець на сучасному етапі обмежився тільки загальними правилами застосування електронних доказів, а тому є потреба у більш чіткому законодавчому регулюванні порядку збирання, оформлення, подання, дослідження та оцінки електронних доказів судом. Звідси судова практика визнання вказаних доказів допустимими та належними залишається суперечливою.

Ключові слова: докази, електронні докази, учасники справи, оригінал електронного доказу, електронний документ, копія електронного доказу, доказування.

Melekh Liubomyra, Nagybaylo Tetyana. Features of regulatory and legal regulation and legal nature of electronic evidence in economic jurisdiction

Abstract. The scientific article examines the legal nature, concept and features of the regulatory and legal regulation of electronic evidence in commercial litigation. Electronic evidence, due to its specific form of receipt and fixation, is an independent means of proof and represents information in digital (electronic) form containing data on circumstances that are important for the case, namely, electronic documents (including text documents,

plans, graphic images, photographs, video and sound recordings, etc.), text, multimedia and voice messages, websites (pages), metadata, databases and other data in electronic form. These data can be stored, in particular, on portable devices (memory cards, mobile phones, etc.), backup systems, servers, other places of data storage in electronic form (including the Internet).

Granting electronic evidence an independent status will contribute to a complete, comprehensive and objective clarification of the circumstances of the case, the implementation of tasks and basic principles of commercial litigation.

Based on our analysis, we highlight a number of features of electronic evidence: electronic evidence does not have a material form; software and technical devices are required to study electronic evidence; the presence of a technical medium; a special process of creating and storing information; the presence of an object that contains encoded information, etc. We also analyzed the theoretical and practical applications of electronic evidence in commercial litigation.

The procedure for collecting, recording, and studying electronic evidence is considered and current judicial practice is analyzed. In addition, the article considers the issues of admissibility and appropriateness of such evidence and its use in the process of proving. As a result of the study, a number of practical problems of using electronic evidence in practice have been identified, because at the present stage the legislator has limited himself only to the general rules for the use of electronic evidence, and therefore there is a need for clearer legislative regulation of the procedure for collecting, processing, submitting, studying, and evaluating electronic evidence by the court. Hence, the judicial practice of recognizing the aforementioned evidence as admissible and relevant remains controversial.

Key words: evidence, electronic evidence, participants in the case, original electronic evidence, electronic document, copy of electronic evidence, proof.

Вступ. Судова реформа, яка спрямована на покращення судової системи України, зумовила прийняття Верховною Радою України Закону України «Про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України та інших законодавчих актів» від 03.10.2017 р. № 2147-VIII [1]. Одним із нововведень стало внесення в процесуальні кодекси України норм, що містять положення щодо доказів у адміністративному, цивільному та господарському процесах, а також на підставі цього запроваджено нововведення – «електронний доказ» як один з видів доказу. Раніше адміністративне, цивільне та господарське судочинство не містило застосування електронних доказів як способу доказування.

З огляду на те, що в умовах використання різноманітних інформаційних технологій у суспільних відносинах, появи та стрімкого розвитку електронної комерції, електронного листування, електронних засобів платежу саме потреба такого нормативного врегулювання визрівала уже досить давно [2, с. 60]. З аналізу процесуального законодавства вбачаємо, що законодавець обмежується лише загальними правилами застосування електронних доказів. А тому через відсутність чіткої

законодавчої регламентації, наприклад щодо порядку збирання, оформлення такого виду доказів, на практиці виникають питання, чи є взагалі такий доказ належним та (або) допустимим. Тому досліджувана тема є актуальною в умовах сьогодення.

Матеріали та методи. Для дослідження зазначеної проблематики використовувались різноманітні нормативно-правові акти України, аналізувалась судова практика різних інстанцій, а також вивчались наукові публікації та аналітичні матеріали, що стосуються електронних доказів, їхньої допустимості та принципу недискримінації в оцінці таких доказів.

У процесі дослідження було використано комплекс методів наукового пізнання, які дозволяють забезпечити об'єктивність та всебічність аналізу. Зокрема, догматичний (формально-юридичний) метод застосовувався для аналізу нормативно-правових актів, що регулюють порядок використання електронних доказів у судовому процесі; системно-структурний метод – для розгляду електронного доказу як елемента системи доказів та визначення його місця в загальній структурі судочинства; порівняльно-правовий метод – для аналізу судової практики стосовно електронних доказів; логіко-юридичний метод сприяв узагальненню отриманих

висновків та формулюванню рекомендацій щодо вдосконалення процесуального регулювання електронних доказів.

Результати. Серед науковців є різні правові позиції щодо природи електронних доказів. Хтось відносить такий вид доказів до речових або письмових, а хтось стверджує, що електронні докази слід віднести до самостійної групи доказів. Водночас, як стверджує український правник Д. Д. Луспеник, електронні докази як специфічна та самобутня юридична конструкція вимагатимуть особливої уваги під час їх дослідження до нюансів їх правового режиму. А процедури подання електронних доказів потребуватимуть подальшого законодавчого доопрацювання, або ж неускладнення у разі їх реального використання на практиці та при цьому непризведенні до порушення принципів правової визначеності [3, с. 16].

Пропонуємо дослідити поняття «електронні докази» та їх специфіку. Саме зазначене поняття з'явилося у 70-их роках ХХ ст. від початку появи так званих машинних документів. У світовій практиці побутує термін «datamessage». За статтею 2 Типового закону про електронну торгівлю від 1997 року, рекомендованою Генеральною Асамблеєю ООН, він визначається як інформація, що збережена, відправлена, отримана або підготовлена за допомогою оптичних, аналогічних або електронних засобів, включаючи електронний обмін даними, телеграф, електронну пошту або факс [4, с. 215].

На національному рівні, згідно зі статтею 73 Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК), доказами є будь-які дані, на підставі яких суд встановлює відсутність або наявності обставин (фактів), що обґрунтовують заперечення і вимоги учасників справи, та інших обставин, що мають значення для вирішення конкретної справи. Ці дані встановлюються такими засобами: речовими, письмовими і електронними доказами; показаннями свідків та висновками експертів. Поняття електронного доказу законодавець закріпив на рівні статті 96 ГПК України [5].

Своєю чергою такі електронні докази можуть подаватися у формі документів, на які накладено кваліфікований електронний під-

пис відповідно до вимог законів України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22.05.2003 р. № 851-IV та «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» від 05.10.2017 р. № 2155-VIII [5; 6; 7]. Касаційний господарський суд у складі Верховного Суду у своїй постанові від 03.08.2022 р. у справі № 910/5408/21 зазначає, що невикористання електронного підпису особами, що створили електронний доказ (файл, лист, повідомлення, аудіозапис, інші будь-які дані), не виступає підставою для визнання такого доказу недопустимим, якщо ж інше не встановлено законом [8].

Усі учасники справи мають право подати електронні докази у паперових копіях, посвідчених у порядку, передбаченому законом. Однак паперова копія електронного доказу не буде вважатися письмовим доказом. Учасник справи, котрий подає копію електронного доказу, зобов'язаний зазначити про наявність у нього чи іншої особи оригіналу електронного доказу. Якщо ж подано копію (паперову копію) електронного доказу, то суд за клопотанням учасника справи або із власної ініціативи може витребувати у відповідної особи оригінал електронного доказу. Якщо ж оригінал електронного доказу не поданий, а учасник справи чи суд ставить під сумнів відповідність поданої копії або ж паперової копії оригіналу, тоді такий доказ не буде братися судом до уваги [5]. На підтвердження цьому вже є сформована судовою практикою. У постанові Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 29 січня 2021 року у справі № 922/51/20 Верховний Суд вказує, що подання електронного доказу в паперовій копії саме ж по собі не робить цей доказ недопустимим. Суд може не брати до уваги копію або ж паперову копію електронного доказу. Аналогічний висновок зроблено у постанові від 23 вересня 2021 року у справі № 910/17662/19 [9; 10].

Згідно з ч. 2 ст. 97 ГПК України, за клопотанням особи, котра надала суду оригінал електронного доказу на матеріальному носії, суд повертає цій особі такий матеріальний носій, на якому міститься оригінал доказу,

після дослідження зазначеного електронного доказу, якщо ж це можливо без шкоди для розгляду справи, чи після набрання чинності судовим рішенням, а у матеріалах справи залишається засвідчена суддею копія електронного доказу чи витяг із нього [5].

Із врахуванням вищезазначеного залишається відкритим питання, що саме варто вважати оригіналом електронного доказу й електронною копією такого електронного доказу. Як наслідок, виникають труднощі в наданні оцінки судом вказаних доказів та їх допустимості. Частково можна вирішити таку проблему за допомогою огляду електронних доказів за їх місцезнаходженням у разі неможливості їх пред'явлення.

Однак для детального розуміння вищезазначених понять було здійснено аналіз судової практики. А отже, під оригіналом електронного доказу можна розуміти первинну інформацію в цифровій (електронній) формі, що містить дані про обставини, які мають значення для справи, і яка є основою для копіювання та відтворення (рішення Одеського апеляційного господарського суду від 25 травня 2018 року у справі № 916/2916/17; рішення Господарського суду міста Києва від 21 березня 2018 року у справі № 910/22797/17; рішення Дніпропетровського апеляційного господарського суду від 06 лютого 2018 року у справі № 904/8346/17). З аналізу вищезазначеного положення можемо визначити, що електронною копією (електронним доказом) є точне відтворення у цифровій (електронній) формі інформації, що містить дані про обставини, які мають значення для справи [11; 12; 13].

У статті 8 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» визначається, що допустимість та юридична сила електронного документа не може бути заперечена тільки через те, що він має електронну форму. Також електронний документ не може бути застосовано як оригінал: 1) документа, що відповідно до законодавства може бути створений тільки в одному оригінальному примірнику, окрім випадків існування централізованого сховища оригіналів електронних документів; 2) свідоцтва

про право на спадщину; 3) у інших випадках, передбачених законом [6].

Розглянемо на прикладі судову практику Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду України від 27 листопада 2018 року у справі № 914/12505/17. Позивач визнав приналежність йому, як юридичній особі, електронної адреси, а відповідач не заперечив здійснення ним електронної переписки із позивачем за договором і приналежність йому електронних адрес для листування. Висновки судів із посиланням на те, що роздруківка електронного листування є недопустимим та неналежним доказом у цій справі, позаяк не підтверджує факту надсилання техніко-економічного обґрунтування, такою, що не відповідає приписам ст. 8 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг», оскільки сила електронного документа як доказу не може бути заперечена тільки через те, що він має електронну форму і не підтверджується додатково показами свідків (учасників переписки) [14].

Варто врахувати й те, що важливим є дотримання принципу недискримінації під час дослідження електронних доказів, що означає, що суди не мають відмовляти у прийнятті електронних доказів і не повинні заперечувати їх юридичну силу тільки тому, що вони зібрані та/або подані у електронній формі. Суди не можуть заперечувати юридичну силу електронних доказів тільки через відсутність кваліфікованого, удосконаленого чи подібного захищеного електронного підпису. Сторонам має бути дозволено подавати електронні докази в оригінальному електронному форматі без необхідності надання роздруківок (Постанова КГС ВС від 03 серпня 2022 року у справі № 910/5408/21) [15].

Варто зупинитися також і на перевагах електронних доказів. Із часом деякі окремі докази втрачають свій зовнішній вигляд, якісний, а тому і доказову ознаку. На відміну від будь-якого іншого доказу, електронний доказ має змогу зберігатися незмінним стільки, скільки це може бути необхідно. Окрім цього, однією із основних ознак електронного документа як засобу доказування є відсутність зв'язку з конкретно

визначеним матеріальним носієм, позаяк технічні засоби дозволяють копіювати цей документ необмежену кількість разів, а також користуватися ним у будь-який час, що не притаманно іншим засобам доказування [2, с. 64].

Висновки. У зв'язку з проведенням аналізом необхідно зазначити, що закріплення на національному рівні нового засобу доказування – електронних доказів – покликане сприяти своєчасному та ефективному здійсненню господарського судочинства. Такий вид доказів є важливим елементом у судовій практиці, оскільки вони забезпечують швидкий доступ

до важливої інформації, зберігають її цілісність та достовірність. У теперішніх умовах, коли спостерігається розвиток різноманітних інформаційних технологій та джерел інформації, стрімкий науково-технічний прогрес, такий підхід є цілком закономірним. А закріплення електронних доказів як абсолютно самостійного засобу доказування є прогресивним та доцільним кроком у напрямі модернізації господарського судочинства. Однак у зв'язку з проведенням аналізом вважаємо, що є потреба у ґрунтовному правовому регулюванні електронних доказів як одного із засобів доказування.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Закон України від 03.10.2017 р. № 2147-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19#Text>.
2. Петренко В. С. Проблеми використання електронних доказів у цивільному судочинстві. *Новели цивільного процесуального законодавства: докази та доказування* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Одеса : Фенікс, 2020 р. С. 59–69.
3. Луспеник Д. Д. Новелізація цивільного процесу. *Судово-юридична газета*. 2018 р.
4. Татулич І. Ю. Електронні докази як засіб доказування в цивільному судочинстві. *Часопис Київського університету права*. 2020 р. № 1. С. 215–219.
5. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1991 р. № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>.
6. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.2003 р. № 851-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#top>.
7. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги : Закон України від 05.10.2017 р. № 2155-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#top>.
8. Постанова КГС ВС від 03.08.2022 р. у справі № 910/5408/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106078971>.
9. Постанова КГС ВС від 29.01.2021 р. у справі № 922/51/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94517830>.
10. Постанова КГС ВС від 23.09.2021 р. у справі № 910/17662/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99818578>.
11. Постанова Одеського апеляційного господарського суду від 25.05.2018 р. у справі № 916/2916/17 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74221083>.
12. Постанова Дніпропетровського апеляційного господарського суду від 06.02.2018 р. у справі № 904/8346/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72091879>.
13. Рішення Господарського суду м. Києва від 21.03.2018 р. у справі № 910/22797/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73001963>.
14. Постанова КГС ВС від 27.11.2018 р. у справі № 914/2505/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78450568>.
15. Постанова КГС ВС від 03.08.2022 р. у справі № 910/5408/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106078971>.

References:

1. Zakon Ukrainy "Pro vnesennya zmin do Hospodars'koho protsesual'noho kodeksu Ukrainy, Tsyvil'noho protsesual'noho kodeksu Ukrainy, Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv" [Law of Ukraine "On Amendments to the Commercial Procedural Code of Ukraine, the Civil Procedural Code of Ukraine, the Code of Administrative Procedure of Ukraine and other legislative acts"]. (n.d). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19#Text> [in Ukrainian].

2. Petrenko, V.S. (2020). Problemy vykorystannya elektronnykh dokaziv u tsyvil'nomu sudochynstvi. Novely tsyvil'noho protsesual'noho zakonodavstva: dokazy ta dokazuvannya [Problems of using electronic evidence in civil proceedings. Novels of civil procedural legislation: evidence and substantiation]. *Materialy Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi – Proceedings of the International Scientific and Practical Conference*, pp. 59–69. Odessa: Phoenix [in Ukrainian].
3. Luspenyk, D.D. (2018). Novelizatsiya tsyvil'noho protsesu [Novelization of civil proceedings]. *Sudovo-yurydychna hazeta – Judicial and legal newspaper* [in Ukrainian].
4. Tatulych, I.Yu. (2020). Elektronni dokazy yak zasib dokazuvannya v tsyvil'nomu sudochynstvi [Electronic evidence as a means of proof in civil proceedings]. *Chasopys Kyivivs'koho universytetu prava – Journal of the Kyiv University of Law*, 1, 215–219 [in Ukrainian].
5. Hospodars'kyy protsesual'nyy kodeks Ukrayiny [Commercial Procedural Code of Ukraine]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> [in Ukrainian].
6. Zakon Ukrayiny “Pro elektronni dokumenty ta elektronnyy dokumentoobih” [Law of Ukraine “On Electronic Documents and Electronic Document Management”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#top> [in Ukrainian].
7. Zakon Ukrayiny “Pro elektronnu identyfikatsiyu ta elektronni dovirchi posluhy” [Law of Ukraine “On Electronic Identification and Electronic Trust Services”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#top> [in Ukrainian].
8. Postanova Kasatsiynoho hospodars'koho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu [Resolution of the Cassation Economic Court within the Supreme Court]. (n.d) Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106078971> [in Ukrainian].
9. Postanova Kasatsiynoho hospodars'koho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu [Resolution of the Cassation Economic Court within the Supreme Court]. (n.d). Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94517830> [in Ukrainian].
10. Postanova Kasatsiynoho hospodars'koho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu [Resolution of the Cassation Economic Court within the Supreme Court]. (n.d). Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99818578> [in Ukrainian].
11. Postanova Odes'koho apelyatsiynoho hospodars'koho sudu [Resolution of the Odessa Appeal Economic Court]. (n.d). Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74221083> [in Ukrainian].
12. Postanova Dnipropetrovs'koho apelyatsiynoho hospodars'koho sudu [Resolution of the Dnipropetrovsk Appeal Economic Court]. (n.d). Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72091879> [in Ukrainian].
13. Rishennya Hospodars'koho sudu m. Kyieva [Decision of the Economic Court of Kyiv]. (n.d). Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73001963> [in Ukrainian].
14. Postanova Kasatsiynoho hospodars'koho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu [Resolution of the Cassation Economic Court within the Supreme Court]. (n.d). Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78450568> [in Ukrainian].
15. Postanova Kasatsiynoho hospodars'koho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu [Resolution of the Economic Court of Cassation within the Supreme Court]. (n.d). Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106078971> [in Ukrainian].

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

УДК 347.91/.95

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2025-1-4>

Долинська Марія Степанівна,

доктор юридичних наук, професор,

завідувач кафедри господарсько-правових дисциплін

Інституту права

Львівського державного університету внутрішніх справ,

вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0352-5470>

ЗЕМЕЛЬНІ СПОРИ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР

Анотація. Дослідження присвячене актуальним проблемам українського земельного права. Розглядаються питання правового та законодавчого регулювання інституту вирішення земельних спорів.

Метою статті є аналіз розвитку інституту земельних спорів у незалежній Україні як одного зі способів захисту земельних прав та інтересів.

Актуальність теми дослідження безпосередньо пов'язана із розширенням земельних правовідносин у сучасній Україні.

Авторкою прослідковано розвиток правового інституту земельних спорів на українських теренах протягом 1990–2024 років.

Під час дослідження використовувалися загальнонаукові підходи та методи, а також спеціальні. Важливу роль у науковій розвідці відіграли порівняльно-правовий та історико-правовий методи, а також аксіологічно-правовий підхід та компаративний аналіз.

Здійснено аналіз нормативно-правових та законодавчих актів, а також праць науковців та практиків щодо правового інституту вирішення земельних спорів.

Автор стверджує, що початки правового регулювання земельних спорів спостерігаємо у «Руській Правді» – відомому джерелі Київської Русі.

На думку науковця, Земельний кодекс України у редакції 1992 року більш детально регулював порядок вирішення земельних спорів, ніж Земельний кодекс України 2001 року.

У результаті дослідження автор схиляється до виокремлення трьох основних етапів розвитку законодавчого регулювання вирішення земельних спорів у незалежній Україні.

Перший етап охоплює 1990–2001 роки; другий – 2001–2020 роки, третій етап розпочався у 2022 році та триває дотепер.

Однією з найбільш ефективних форм вирішення земельних спорів у сучасній Україні повинна виступати медіація, результатом якої є угода, що укладається в письмовій формі.

Автор стверджує, що у майбутньому важлива роль у врегулюванні земельних спорів має належати нотаріусам-медіаторам.

Ключові слова: земельне законодавство, суд, органи місцевого самоврядування, земельний конфлікт, медіація, нотаріус-медіатор, реєстрація правочину.

Dolynska Mariia. Land disputes in modern Ukraine: historical and legal survey

Abstract. The study is devoted to current problems of Ukrainian land law. Issues of legal and legislative regulation of the land dispute settlement institute are considered.

The purpose of the article is to analyze the development of the institute of land disputes in independent Ukraine, as one of the ways to protect land rights and interests.

The relevance of the research topic is directly related to the expansion of land legal relations in modern Ukraine.

The author traced the development of the legal institute of land disputes on Ukrainian territory during 1990–2024.

When conducting the research, general scientific approaches and methods, as well as special ones, were used. An important role in scientific research was played by comparative-legal and historical-legal methods, as well as axiological-legal approach and comparative analysis.

The analysis of regulatory and legislative acts, as well as the works of scientists and practitioners regarding the legal institute for the resolution of land disputes, was carried out.

The author claims that the beginnings of legal regulation of land disputes can be observed in “Ruska Pravda”, a well-known source of Kyivan Rus.

According to the scientist, the Land Code of Ukraine in the 1992 edition regulated the procedure for resolving land disputes in more detail than the Land Code of Ukraine of 2001.

As a result of the research, the author is inclined to single out three main stages of the development of legislative regulation of land dispute resolution in independent Ukraine.

The first stage covers the years 1990–2001; the second – 2001–2020, the third stage began in 2022 and continues until now.

One of the most effective forms of resolving land disputes in modern Ukraine should be mediation, the result of which is an agreement based on the results of the mediation concluded in writing.

The author claims that in the future, notaries-mediators should play an important role in settling land disputes.

Key words: land legislation, court, local self-government bodies, land conflict, mediation, notary-mediator, deed registration.

Вступ. Загально відомо, що земельні спори на українських теренах беруть свої початки ще з існування та діяльності древніх племен, які займалися землеробством, тобто з виникненням земельних правовідносин.

Засади правового регулювання вирішення земельних спорів спостерігаємо за часів Київської Русі.

Це знайшло відображення у відомому збірнику «Руська Правда». Прикладом можуть слугувати норми статті 34 Короткої редакції «Руської Правди», а також статті 72 Просторової редакції вищевказаного збірника, де було врегульовано питання відповідальності за порушення межових знаків та руйнування огорож.

На думку А. Мірошніченка, це свідчить про кримінально-правову охорону прав землевласників та землекористувачів [1, с. 44].

Незалежність України та запровадження значущих прогресивних реформ, у тому числі у землекористуванні, призвело до розширення видів земельних правовідносин. Це своєю чергою призвело до розширення видів земельних спорів, що і стало метою цієї наукової розвідки.

Протягом 1991–2024 також відбулися зміни у законодавчому регулюванні способів вирі-

шення земельних спорів, що також спонукало до проведення дослідження.

Висновки наукової роботи сприятимуть подальшому розвитку земельного права, в тому числі щодо розвитку правового регулювання інституту земельного спору в Україні.

Метою дослідження є аналіз еволюції законодавчого регулювання розвитку інституту земельних спорів протягом 1990–2024 років в Україні.

Матеріали та методи. Певні проблемні питання земельного права та інституту земельних спорів протягом останніх років розглядалися науковцями в основному у підручниках, посібниках та лише в окремих наукових статтях та монографічних дослідженнях.

Варто відзначити праці науковців та практиків: Д. Бусуйок, І. Каракаша, Л. Лейби, Н. Стеценко, П. Кулинич, В. Мірошніченко, І. Ігнатенко, В. Мироненка, М. Шульги, М. Ващишин, Д. Федчишин, Д. Данілік, В. Кривова, Ю. Юрченко та інших.

Однак зміни у правовому регулюванні щодо порядку вирішення земельних спорів протягом останніх років залишаються недостатньо розкритими науковцями та практиками, що спонукають до проведення дослідження.

Під час дослідження розвитку земельних правовідносин в Україні автором використано загальнонаукові та спеціальні методи дослідження.

У тому числі використано: діалектичний, порівняльно-правовий та історико-правовий методи, а також аксіологічно-правовий підхід та компаративний аналіз.

Результати. Варто пригадати, що у радянській Україні не існувало приватної власності на землю.

Так, згідно зі статтею 3 Земельного кодексу Української РСР 1970 року [2] земля була виключною власністю держави та надавалася лише у користування.

Питання вирішення земельних спорів тоді було врегульовано в окремому десятому розділі кодексу, який називався «Вирішення земельних спорів» та включав статті 157–168.

З аналізу вищевказаних норм видається, що основна роль у вирішенні земельних спорів належала Раді Міністрів УРСР та виконавчим комітетам місцевих рад.

При цьому законодавець у статтях 167 та 168 законодавчого акта встановив випадки вирішення земельних спорів у судовому порядку.

По-перше, це спори між співвласниками індивідуальних будівель, щодо порядку користування спільною земельною ділянкою, наданою співвласниками індивідуальних будівель на землях міст, селищ міського типу та на земельних ділянках у сільських населених пунктах, що надані відповідними сільськими радами.

По-друге, це майнові спори, що пов'язані із земельними відносинами:

а) які виникли між державними, кооперативними (окрім колгоспів), громадськими підприємствами, організаціями та установами, що вирішувалися органами арбітражу;

б) у яких однією зі сторін або двома сторонами виступають колгоспи чи громадяни, що вирішувалися у судовому порядку. Законодавцем було зроблено примітку, відповідно до якої це правило застосовувалося у випадку, якщо інше не було встановлено законодавством СРСР і УРСР [2].

Як стверджує В.Семчик, базовою основою розвитку земельного законодавства тоді був загальносоюзний Закон «Основи земельного законодавства Союзу РСР і союзних республік» 1968 року, а компетенція органів державної влади УРСР у галузі регулювання земельних відносин встановлювалася в межах союзного земельного законодавства [3, с. 72].

М.Шульга, І.Ігнатенко, Д.Федчишин стверджують, що в УРСР земельні спори вирішувалися здебільшого органами загальної компетенції, які здійснювали управління державним земельним фондом [4, с. 76].

Наступний Земельний кодекс Української РСР від 18 грудня 1990 року, окрім державної власності на землю, також встановлює постійне володіння землею, яким користуються колгоспи, радгоспи, інші державні, кооперативні, громадські підприємства; установи та організації, релігійні організації для ведення сільського та лісового господарства [5].

У розділі VIII «Вирішення земельних спорів», який включав статті 103–113, законодавцем в основному запозичено норми з попереднього Земельного кодексу УРСР 1970 року.

У статті 103 законодавчого акта встановлено перелік органів, які уповноважені до вирішення земельних спорів. Законодавець виокремлює такі органи: місцеві ради народних депутатів, суд, державний арбітраж та третейський суд [5].

Прийняття 13 березня 1992 року Законом № 2196-XII «Про внесення змін і доповнень до Земельного кодексу Української РСР» [6] нової редакції вищевказаного Земельного кодексу не спричинило суттєвих змін у розвитку інституту земельних спорів порівняно з попереднім законодавчим актом 1990 року. Це видається з того, що розділ VIII «Вирішення земельних спорів» і надалі складався з одинадцяти статей (103–113).

При цьому звертаємо увагу на те, що законодавцем здійснено виокремлення двох видів земельних спорів: на властиво самі земельні спори та на майнові спори, які пов'язані із земельними відносинами.

Так, у статті 103 акта повторено норми частини першої статті 103 оригінальної первинної редакції Земельного кодексу 1990 року.

У статті 104 кодексу встановлено перелік органів, які вправі розглядати майнові спори, що пов'язані із земельними відносинами. До таких органів віднесено суди, арбітражні та третейські суди.

Як позитивне слід відзначити, що законодавцем наголошено, що вказані органи також вправі вирішувати земельні спори щодо відшкодування збитків та визначення їх розмірів [6].

Прийняття 25 жовтня 2001 року Земельного кодексу України [7] стало визначною подією у регулюванні земельних правовідносин у державі та у законодавчому регулюванні вирішення земельних спорів.

Як і в попередніх Земельних кодексах, законодавцем виокремлено главу 25 «Вирішення земельних спорів» у розділі п'ятому акта, яка в первинній редакції включала лише чотири статті: 158–161, що, на нашу думку, недостатньо.

Відповідно до частини першої статті 158 законодавчого акта органами, уповноваженими на розгляд земельних спорів, виступають: суди, органи місцевого самоврядування, а також органи виконавчої влади з питань земельних ресурсів.

Протягом наступних років до вищевказаної глави 25 внесено зміни та доповнення п'ятьма законодавчими актами.

Законом України «Про внесення змін до Земельного кодексу України щодо скорочення строку відведення земельних ділянок для містобудівних потреб» [8] від 22 грудня 2011 року запроваджено зміни щодо строку розгляду земельних спорів органами місцевого самоврядування шляхом його скорочення з одного місяця до десяти днів.

Наступні зміни запроваджено Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності Міністерства аграрної політики та продовольства України, Міністерства соціальної політики України, інших центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та

координується через відповідних міністрів» [9] від 16 жовтня 2012 року № 5462-VI.

Нововведення стосувалися лише щодо зміни назви державного органу, уповноваженого на вирішення земельних спорів. З саме слова «органи виконавчої влади з питань земельних ресурсів» замінено на слова «центральный орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин» [9].

Значущим у вирішенні земельних спорів виступає також Закон України від 28 квітня 2021 року за № 1423-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин» [10].

Законодавцем у статті 158 Земельного кодексу України суттєво звужено перелік суб'єктів, уповноважених на вирішення земельних спорів у державі. Зокрема, з їх переліку виключено «центральный орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин».

Оскільки «центральный орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин» позбавлений права вирішувати земельні спори, то цілком логічними виступають зміни, запроваджені до частини п'ятої статті 158, а також статей 159 та 161 Земельного кодексу України.

Також органам місцевого самоврядування надано право вирішувати земельні спори у межах територіальних громад, у тому числі щодо обмежень у використанні земель та земельних сервітутів.

У цьому випадку посадові особи органів місцевого самоврядування зобов'язані володіти знаннями щодо наявних земельних сервітутів та обмежень щодо використання земель, керуючись нормами не лише Земельного кодексу України (в тому числі глави 16, 16-1, статей 125, 126, 126-1 акта), але й нормами Цивільного кодексу України, Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень».

Варто пригадати, що, згідно з частиною третьою статті 158 Земельного кодексу, органи місцевого самоврядування у межах території

територіальних громад вирішують основні чотири види земельних спорів. З саме щодо:

- 1) меж земельних ділянок, що перебувають у власності і користуванні громадян,
- 2) обмежень у використанні земель та земельних сервітутів,
- 3) додержання громадянами правил добросусідства,
- 4) розмежування меж районів у містах [7].

Ми погоджуємося з О. Бурцевим, що спори, які виникають у межах населених пунктів щодо меж земельних ділянок, що перебувають у власності і користуванні громадян, часто виникають внаслідок недотримання правил добросусідства та невідповідності встановлених меж, які зафіксовані у правовстановлюючих документах [11, с. 92].

Закон України № 1875-IX від 16 листопада 2021 року «Про медіацію» [12], який набрав чинності 15 грудня 2021 року, доповнив Земельний кодекс України новою статтею 158-1 та запровадив істотні зміни щодо способів вирішення земельних спорів у державі.

Варто зауважити, що вирішення земельних спорів за допомогою засобів медіації є досить поширеною практикою як у Європейському Союзі, так і в інших країнах. Так, у більшості зарубіжних країн (Німеччині, США, Словенії, Нідерландах та ін.) розвивається інститут інтегрованої (судової) медіації [13, с. 455].

Законодавець за взаємної згоди сторін земельного конфлікту дає можливість їм використати прийоми медіації за допомогою спеціального суб'єкта – медіатора для пришвидшення вирішення спірної ситуації, враховуючи при цьому особливості норм, встановлених Земельним кодексом держави.

Відповідно до частини другої вищевказаної статті 158-1 законодавець поклав на органи, уповноважені на вирішення земельних спорів, сприяти примиренню сторін земельного конфлікту.

У частині третій встановлено, що договір про проведення медіації, а також угода, яка укладається за результатами медіації щодо земельних спорів, повинні бути укладені в письмовій формі [7].

У випадку, якщо за результатами такої угоди не відбулося її виконання або здійснено неналежне виконання медіаційної угоди, то тоді сторони мають право звернутися до належних органів, зокрема, до суду.

Одним з найпоширеніших способів захисту земельних прав та інтересів виступає судовий захист. Вимоги щодо умов та порядку вирішення земельних спорів у судових інституціях передбачені чинним українським законодавством, зокрема Конституцією України, Цивільним процесуальним кодексом України, Господарським процесуальним кодексом України та Кодексом адміністративного судочинства України, а також не слід забувати про Земельний кодекс України [14, с. 160].

Має рацію Ю. Юрченко, стверджуючи, що, здійснюючи судову практику із розгляду судових спорів, формується своєрідний «окремий вид мистецтва» [15].

При цьому С. Матчук вказує, що судова практика у земельних спорах паралельно розвивається різними юрисдикціями, суди посідають діаметрально протилежні позиції в однакових за контекстом обставин справах як у вирішенні питання юрисдикції суду, так і щодо правозастосування у вирішенні конкретного спору по суті [16, с. 113].

Зміни, запроваджені Законом України від 19 жовтня 2022 р. № 2698-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення системи оформлення прав оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення та удосконалення законодавства щодо охорони земель» [17], стосуються окремих питань виконання рішення органів місцевого самоврядування за результатами вирішення земельних спорів.

Відповідно до вищевказаного Закону у частині третій статті 161 Земельного кодексу України виключено слова «сільськогосподарського призначення».

Передбачено, що виконання рішення органу місцевого самоврядування щодо земельного спору не звільняє порушника від відшкодування збитків або втрат лісгосподарського виробництва внаслідок порушення земельного законодавства.

Таким чином, вирішення земельного спору щодо відшкодування збитків та втрат сільськогосподарського призначення не належить до повноважень органів місцевого самоврядування та повинне вирішуватися лише у судовому порядку.

Це також вважається необхідним у зв'язку з військовими діями на теренах України, особливо на півдні та сході, які спричинили руйнівний вплив на стан земель та навколишнього природного середовища в державі.

Аналізуючи практику розгляду земельних спорів органами місцевого самоврядування, А. Ліскова доходить висновку, що колективна форма прийняття рішень щодо земельних питань є неефективною та пропонує створення в органі місцевого самоврядування земельного відділу зі статусом окремої юридичної особи [18, с. 66].

Земельний спір виникає з приводу дійсного або можливого порушення конкретних земельних прав, а в деяких випадках щодо зобов'язання інших суб'єктів спору додержуватись обов'язків, визначених законодавством [19, с. 284].

Законодавчого визначення поняття земельного спору не встановлено. Науковці розглядають вузьке та широке поняття земельного спору.

Аналізуючи норми чинного українського законодавства, праці науковців та практиків, вважаємо, що земельний спір – це комплексне правовідношення, що базується на конфлікті (розбіжностях) суб'єктів земельних правовідносин, які формуються у процесі виникнення, зміни, використання (реалізації) та припинення земельних прав та інтересів вказаних суб'єктів, у зв'язку з їх невідомостями, оспорюванням та порушенням, а також пов'язаних із земельними – майнових та реєстраційних спорів, які порушують права та законні інтереси власників та землекористувачів земельних ділянок [14, с. 159].

Переваги розгляду спорів за допомогою процедур медіації, зокрема за участю фермерських господарств, розглянуто нами у попередніх дослідженнях [20, с. 199–200].

В умовах воєнного стану в Україні найбільш перспективною формою медіації під час розгляду цивільних спорів виступає онлайнова медіація. Яка так само може бути основною або попередньою формою (фазою) до офлайнової медіації [20, с. 200].

Така ж практика щодо використання засобів медіації повинна застосовуватися щодо вирішення земельних спорів не лише у судовому порядку, але й під час розгляду земельних конфліктів органами місцевого самоврядування.

Також до проведення медіації вправі залучати нотаріуса-медіатора, який має відповідний сертифікат. Законодавець наділив професійне об'єднання нотаріусів, а саме Нотаріальну палату України як юридичну особу, правом видавати відповідний сертифікат. Таким правом можуть скористатися як нотаріус, так і завідувач державної нотаріальної контори, а також завідувачий державним нотаріальним архівом та нотаріус цього ж архіву.

Видається, що вищевказані суб'єкти будуть проводити медіацію з метою запобігання конфліктів (спорів) у майбутньому або щодо врегулювання будь-яких конфліктів (спорів) у цивільних, сімейних, спадкових справах [21, с. 77].

У посвідченні правочинів державними та приватними нотаріусами щодо нерухомого майна, в тому числі щодо земельних ділянок, використовують відомості системи Єдиних реєстрів України.

Під час вчинення окремих видів нотаріальних дій, зокрема правочинів, нотаріуси не лише отримують відомості з вказаних реєстрів, але й вносять до них відомості не лише щодо вчинених нотаріусами нотаріальних дій, але й, наприклад, вправі вносити відомості (реєстраційні дії) про укладені договори оренди, емфітевзису, що є електронним доказом їх укладення [22, с. 62].

Вважаємо перевагою проведення медіації нотаріусами-медіаторами у вирішенні певних спорів щодо права власності та права користування земельними ділянками, адже сторони конфлікту, окрім письмового укладення меді-

аційної угоди, можуть за взаємною згодою завершити спір шляхом укладення в нотаріальному порядку відповідного правочину з наступною реєстрацією його в Державному реєстрі речових прав.

Висновки. Розвиток правового та законодавчого регулювання інституту вирішення земельних спорів в Україні пройшов довгий шлях та зазнав суттєвих змін та доповнень.

У результаті проведеної наукової розвідки доходимо висновку про виокремлення трьох основних етапів розвитку законодавчого регулювання інституту земельних спорів за часів незалежної України, а саме: I етап: 1990–2001 роки; II етап – 2001–2020 роки, III етап розпочався у 2022 році та триває дотепер.

Земельний кодекс 1990 року, у тому числі у редакції 1992 року, більш детально регулював порядок вирішення земельних спорів.

Майбутнє у вирішенні земельних спорів і конфліктів полягає у найширшому використанні засобів медіації, яку також вправі проводити нотаріуси-медіатори.

У випадку вирішення земельних спорів органами місцевого самоврядування видається за доцільне, щоби такими питаннями займалися кваліфіковані посадові особи, які володіють знаннями в юриспруденції.

Подальші розвідки щодо вирішення земельних спорів полягатимуть у більш детальному вивченні практики розгляду земельних конфліктів як органами місцевого самоврядування, так і судами.

Список використаних джерел:

1. Мірошніченко А. М. Земельне право України : підручник. Київ : Алерта, 2013. 512 с.
2. Земельний кодекс Української РСР від 08.07.1970 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2874%D0%B0-07#Text>.
3. Семчик В. І., Кулинич П. Ф., Шульга М. В. Земельне право України : підручник. Київ : Вид. Дім «Ін Юре». 2008. 600 с.
4. Шульга М. В., Ігнатенко І. В., Федчишин Д. Законодавчі новели щодо вирішення земельних спорів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. № 1(42). С. 75–81.
5. Земельний кодекс Української РСР від 18.12.1990 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/561-12/ed19901218#Text>.
6. Про внесення змін і доповнень до Земельного кодексу Української РСР : Закон України від 13.03.1992 р. № 2196-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2196-12#Text>.
7. Земельний кодекс України : Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/2768-14>.
8. Про внесення змін до Земельного кодексу України щодо скорочення строку відведення земельних ділянок для містобудівних потреб : Закон України від 22.12.2011 р. № 4215-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4215-17#Text>.
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності Міністерства аграрної політики та продовольства України, Міністерства соціальної політики України, інших центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується через відповідних міністрів : Закон України від 16.10.2012 р. № 5462-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5462-17#n214>.
10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин : Закон України від 28.04.2021 р. № 1423-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1423-20#n159>.
11. Бурцев О. В. Земельні межові спори: різновиди та їх особливості. *Проблеми законності*. 2014. Вип. 127. С. 88–94.
12. Про медіацію : Закон України № 1875-IX від 16.11.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>.
13. Грекова О. О., Зозуля А. О. Медіація як альтернативна процедура вирішення земельних спорів : вітчизняний та зарубіжний досвід. *Молодий вчений*. 2020. № 4(80). С. 453–456.
14. Долинська М. С. Мировна угода сторін при розгляді земельних спорів в порядку цивільного судочинства України: актуальні аспекти правового регулювання. *Науковий вісник ЛьвДУВС. Серія юридична*. 2023. № 3. С. 157–164.
15. Юрченко Ю. Спори щодо оренди землі: судова практика 2022. *Юридична газета*. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/spori-shchodo-orendi-zemli-sudovapraktika-2022.html>.

16. Матчук С. Деякі питання розмежування підвідомчості при розгляді земельних спорів. *Юридична наука*. 2018. № 2(80). С. 109–116.
17. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення системи оформлення прав оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення та удосконалення законодавства щодо охорони земель : Закон України від 19.10.2022 р. № 2698-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2698-20#n17>.
18. Ліскова А. К. Аналіз судової практики щодо дискреційних повноважень органів місцевого самоврядування в земельних спорах. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2023. Том 3. № 1 (3). С. 61–68.
19. Земельне право України : навчальний посібник / За загальною редакцією Мироненко В. П. Київ : Алерта. 2018. 350 с.
20. Долинська М. С. Правове значення результатів, досягнутих у процесі медіації, до закінчення провадження без ухвалення рішення суду в цивільному судочинстві за участю фермерських господарств. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 197–200.
21. Долинська М. Медіація як одна із функцій українського нотаріального процесу. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 2. С. 74–78.
22. Dolynska M. Evolution of legal regulation of digitalization of notarial activity in independent Ukraine. *Social and Legal Studios*. 2023. Vol. 6, No. 4. 58–68. DOI: <https://doi.org/10.32518/sals4.2023.58>.

References:

1. Miroshnichenko, A. M. (2013). *Zemelne pravo Ukrainy: pidruchnyk [Land law of Ukraine: textbook]*. Kyiv : Alerta. 512 p. [in Ukrainian].
2. Zemelnyj kodeks Ukrayinskoyi RSR [Land Code of the Ukrainian SSR] vid 08.07.1970 r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2874%D0%B0-07#Text/> [in Ukrainian].
3. Semchyk, V. I., Kulynych, P. F., & Shulga, M. V. (2008). *Zemelne pravo Ukrainy: pidruchnyk [Land law of Ukraine: textbook]*. Kyiv : Vyd. Dim "In Yure". 600 p. [in Ukrainian].
4. Shulga, M. V., Ignatenko, I. V., & Fedchyshyn, D. V. (2022). Zakonodavchi novely shhodo vyrishennya zemelnyh sporiv [Legislative amendments on the resolution of land disputes]. *Prykarpatskyj yurydychnyj visnyk*, 1 (42), 75–81 [in Ukrainian].
5. Zemelnyj kodeks Ukrayinskoyi RSR [Land Code of the Ukrainian SSR] vid 18.12.1990 r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/561-12/ed19901218#Text> [in Ukrainian].
6. Pro vnesennya zmin i dopovnen do Zemelnogo kodeksu Ukrayinskoyi RSR [On introducing changes and additions to the Land Code of the Ukrainian SSR]: Zakon Ukrainy vid 13.03.1992 r. No. 2196-XII. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2196-12#Text> [in Ukrainian].
7. Zemelnyj kodeks Ukrainy [Land Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 25.10.2001 r. No. 2768-III. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/go/2768-14> [in Ukrainian].
8. Pro vnesennya zmin do Zemelnogo kodeksu Ukrainy shhodo skorchennya stroku vidvedennya zemelnyh dilyanok dlya mistobudivnyh potreb [On making changes to the Land Code of Ukraine regarding the shortening of the term of allocation of land plots for urban planning needs]: Zakon Ukrainy vid 22.12.2011 r. No. 4215-VI. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4215-17#Text/> [in Ukrainian].
9. Pro vnesennya zmin do deyakyh zakonodavchyh aktiv Ukrainy shhodo diyalnosti Ministerstva agrarnoyi polityky ta prodovolstva Ukrainy, Ministerstva socialnoyi polityky Ukrainy, inshyh centralnyh organiv vykonavchoyi vlady, diyalnist yakyh spryamovuyetsya ta koordynuyetsya cherez vidpovidnyh ministriv [On making changes to some legislative acts of Ukraine regarding the activities of the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine, the Ministry of Social Policy of Ukraine, other central bodies of executive power, the activities of which are directed and coordinated through the relevant ministers]: Zakon Ukrainy vid 16.10.2012 r. No. 5462-VI. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5462-17#n214> [in Ukrainian].
10. Pro vnesennya zmin do deyakyh zakonodavchyh aktiv Ukrainy shhodo vdoskonalennya systemy upravlinnya ta deregulyaciyi u sferi zemelnyh vidnosyn [On making changes to some legislative acts of Ukraine regarding the improvement of the system of management and deregulation in the field of land relations]: Zakon Ukrainy vid 28.04.2021 r. No. 1423-IX. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1423-20#n159> [in Ukrainian].
11. Burcev, O. V. (2014). Zemelni mezhovi spory: riznovydy ta yih osoblyvosti [Land boundary disputes: types and their features]. *Problemy zakonnosti*, 127, 88–94 [in Ukrainian].
12. Pro mediacyu [About mediation: Law of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 16.11.2021 r. No. 1875-IX. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> [in Ukrainian].
13. Grekova, O. O., & Zozulya, A. O. (2020). Mediacya yak alternatyvna procedura vyrishennya zemelnyh sporiv: vitchyznyanyj ta zarubizhnyj dosvid [Mediation as an alternative procedure of land disputes resolution: domestic and foreign experience]. *Molodyj vchenyj*. 4(80), 453–456 [in Ukrainian].

14. Dolynska, M.S. (2023). Myrova uгода storin pry rozglyadi zemelnyh sporiv v poryadku cyvilnoho sudochynstva Ukrayiny: aktualni aspekty pravovoho reguluvannya [Settlement agreement of the parties when considering land disputes in the civil judiciary of Ukraine: current aspects of legal regulation]. *Naukovyy visnyk LvDUVS. Seriya yurydychna*, 3, 157–164 [in Ukrainian].
15. Yurchenko Yu. (2022). Spory schodo orendy zemli: sudova praktyka [Land lease disputes: case law]. *Yurydychna gazeta*. Retrieved from: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/spori-shchodo-orendy-zemli-sudova-praktika-2022.html> [in Ukrainian].
16. Matchuk, S. (2018). Deyaki pytannya rozmezhuvannya pidvidomchosti pry rozglyadi zemelnyh sporiv [Some aspects of separation of the subject matter jurisdiction in land disputes]. *Yurydychna nauka*, 2(80), 109–116 [in Ukrainian].
17. Pro vnesennya zmin do deyakyh zakonodavchyh aktiv Ukrayiny shhodo vidnovlennya systemy oformlennya prav orendy zemelnyh dilyanok silskogospodarskoho pryznachennya ta udoskonalennya zakonodavstva shhodo ohorony zemel [On the introduction of amendments to some legislative acts of Ukraine regarding the restoration of the system of registration of lease rights for agricultural land plots and improvement of legislation on land protection]: Zakon Ukrayiny vid 19.10.2022 r. No. 2698-IX. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2698-20#n17> [in Ukrainian].
18. Liskova, A.K. (2023). Analiz sudovoyi praktyky schodo dyskrecijnyh povnovazhen organiv miscevoho samovryaduvannya v zemelnyh sporah [Analysis of judicial practice regarding the discretionary powers of local self-government bodies in land disputes]. *Pravnychyj chasopys Donetskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylya Stusa*, Vol. 3, 1(3), 61–68 [in Ukrainian].
19. Zemelne pravo Ukrayiny: navchalnyj posibnyk (2018) [Land law of Ukraine: a textbook]. (Myronenko, V.P., Ed.). Kyiv : Alerta. 350 p. [in Ukrainian].
20. Dolynska, M.S. (2022). Pravove znachennya rezultativ, dosyagnutyh u protsesi mediacyi, do zakonchennya provadzhennya bez uhvalennya rishennya sudu v cyvilnomu sudochynstvi za uchastyu fermerskyh gospodarstv [Legal significance of the results achieved in the mediation process before the completion of the proceedings without the adopting a court decision in civil judiciary involving farms]. *Yurydychnyj naukovyj elektronnyj zhurnal*, 11, 197–200 [in Ukrainian].
21. Dolynska, M. (2022). Mediacya yak odna iz funkcij ukrayinskoho notarialnoho procesu [Mediation as one of the functions of the Ukrainian notarial process]. *Analitychno-porivnyalne pravoznavstvo*, 2, 74–78 [in Ukrainian].
22. Dolynska, M. (2023). Evolution of legal regulation of digitalization of notarial activity in independent Ukraine. *Social and Legal Studios*, Vol. 6, No. 4, 58–68 [in English].

УДК 342:340.14:341.1

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2025-1-5>

Фролов Валерій Федорович,

доктор технічних наук, професор кафедри фізики
Київського національного університету будівництва і архітектури,
проспект Повітряних Сил, 31, Київ, 03037, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1675-8476>

Ботнаренко Олексій Миколайович,

кандидат юридичних наук, доцент, докторант
Харківського національного університету внутрішніх справ,
проспект Л. Ландау, 27, Харків, 61080, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-0776-8828>

ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ЗЕМЛІ: НЕОБХІДНІСТЬ І ШАНСИ НА ВИЖИВАННЯ ЛЮДСТВА

Анотація. *Погіршення антропогенного навантаження спричинило виникнення теорії «золотого мільярда», яка акцентує увагу на нерівномірності доступу до ресурсів та можливостей. З подальшим поглибленням цих процесів зменшуються шанси людства на виживання та сталий розвиток, ставлячи під загрозу гармонійне співіснування на планеті.*

Ідея створення необхідного для всього людства правового акта, який би забезпечив виживання всього живого на планеті Земля, не є новою. Вона виникла ще в 90-ті роки минулого століття і стала результатом активного пошуку науковцями всього світу шляхів подолання екологічної кризи планетарного масштабу, спричиненої глобальною зміною безповоротних процесів у біосфері Землі, та негативних наслідків діяльності людини. Актуальність ідеї створення Екологічної Конституції Землі зростає з кожним роком і це насамперед пов'язано з поширенням активності процесів глобалізації, антропогенним та техногенним навантаженням, війнами, зміною клімату, погіршенням стану озонового шару Землі тощо.

У червні 1992 року в Ріо-де-Жанейро відбулася Конференція ООН з довкілля і розвитку, яка отримала назву «Саміт Землі». Попри критику за недостатню конкретність і слабкість ухвалених угод, ця подія стала важливим кроком у приверненні уваги до гармонійного співіснування людини і природи. Значну роль у підвищенні глобальної екологічної свідомості відіграли зусилля науковців, громадських і релігійних діячів, а також політиків, серед яких виділяється внесок колишнього віце-президента США Альберта Гора.

Альберт Гор зробив значний внесок у розуміння широкою громадськістю, політичною і бізнесовою елітою у своїй країні та всьому світі глобальної кризи довкілля та сприяв творчому пошуку ефективних шляхів її подолання.

На жаль, ця ідея не знайшла підтримки в переконливості наукового обґрунтування відомих українських учених: Ю.Ю. Туниці, Ю.С. Шемишченка, Ф.Г. Бурчак, М.М. Костицького, С.А. Кравченко. Вперше ґрунтовно та методологічно ця ідея була висвітлена у статті «Екологічна Конституція Землі: сутність і концептуальні засади».

Отже, стаття висвітлює актуальність створення Екологічної Конституції Землі як ключового міжнародного правового документа для збереження біосфери планети та забезпечення сталого розвитку людства. Автори аналізують сучасний стан екологічних систем, виснаження ресурсів та глобальні виклики, пропонуючи стратегії їх подолання через правове врегулювання та міжнародну співпрацю. Впровадження запропонованих механізмів дозволить ефективно реагувати на екологічні загрози, стабілізувати екосистеми та забезпечити гармонійне співіснування людини і природи.

Ключові слова: *правовий акт, екологічна криза, екологічна конституція, зміна клімату, процеси глобалізації, техногенне навантаження.*

Frolov Valerii, Botnarenko Oleksii. Ecological Constitution of the Earth: necessity and chance of humanity's survival

Abstract. *The worsening of anthropogenic load has led to the emergence of the “golden billion” theory, which focuses on the uneven access to resources and opportunities. With the further deepening of these processes,*

humanity's chances for survival and sustainable development are decreasing, jeopardizing harmonious coexistence on the planet.

The idea of creating a legal act necessary for all humanity, which would ensure the survival of all living things on planet Earth, is not new. It arose back in the 90s of the last century and was the result of an active search by scientists around the world for ways to overcome the ecological crisis of a planetary scale, caused by a global change in irreversible processes in the Earth's biosphere and the negative consequences of human activity. The relevance of the idea of creating an Ecological Constitution of the Earth is growing every year, and this is primarily due to the spread of globalization processes, anthropogenic and technogenic loads, wars, climate change, deterioration of the Earth's ozone layer, etc.

In June 1992, the UN Conference on Environment and Development, known as the Earth Summit, was held in Rio de Janeiro. Despite criticism for the lack of specificity and weakness of the adopted agreements, this event was an important step in drawing attention to the harmonious coexistence of man and nature. A significant role in raising global environmental awareness was played by the efforts of scientists, public and religious figures, as well as politicians, among whom the contribution of former US Vice President Al Gore stands out.

Al Gore made a significant contribution to the understanding of the global environmental crisis by the general public, political and business elite in his country and around the world and contributed to the creative search for effective ways to overcome it.

Unfortunately, this idea did not find support in the convincing scientific substantiation of famous Ukrainian scientists: Yu. Yu. Tunitsa, Yu. S. Shemshuchenko, F. G. Burchak, M. M. Kostytsky, S. A. Kravchenko. For the first time, thoroughly and methodologically, this idea was covered in the article "Ecological Constitution of the Earth: essence and conceptual principles".

Thus, the article highlights the relevance of establishing the Ecological Constitution of the Earth as a key international legal document for preserving the planet's biosphere and ensuring sustainable development of humanity. The authors analyze the current state of ecological systems, resource depletion, and global challenges, proposing strategies to overcome them through legal regulation and international cooperation. The implementation of the proposed mechanisms will enable an effective response to ecological threats, stabilize ecosystems, and ensure the harmonious coexistence of humanity and nature.

Key words: *legal act, ecological crisis, ecological constitution, climate change, globalization processes, man-made load.*

Вступ. Ідея створення Екологічної Конституції Землі не нова і вперше обговорювалась на Міжнародній науковій конференції з проблем федералізму в університеті Гофстра (Нью-Йорк) у квітні 1992 року як «Світова Екологічна Конституція». На цій конференції були присутні українські вчені, які запропонували схвалити резолюцію «Про створення нових організаційних структур міжнародного екологічного співробітництва», яка була одностайно підтримана делегатами конференції. Повідомлення про резолюцію було опубліковано в американській та українській пресі, а більш детально відображено у статті академіка Ю. Ю. Туниці [2].

У резолюції містилося звернення до Президента України Л. М. Кравчука запропонувати конференції «Ріо-92» розглянути і підтримати ідею українських учених щодо створення Світової Екологічної Конституції. Але, незважаючи на доручення Президента України Міністерству закордонних справ та Міністерству охорони навколишнього при-

родного середовища, необхідний документ не був підготовлений і не потрапив у 1992 році на розгляд «Ріо-92».

Лише через п'ять років на 19-й спеціальній сесії Генеральної Асамблеї ООН, присвяченій питанню всебічного огляду та оцінки здійснення «Порядку денного на ХХІ століття» (Ріо+5), від імені України було проголошено ініціативу створення глобального міжнародного правового акта, покликаного гарантувати екологічну безпеку всіх країн світу. Цей акт мав стати основою створення під егідою ООН Екологічної Конституції Землі та структур, які би забезпечували її виконання та контроль, а саме: Ради Екологічної Безпеки Об'єднаних Націй, Міжнародного Екологічного Суду, Міжнародного Екологічного банку [3].

Створення цих інституцій міжнародного рівня дало б можливість діяти всьому світовому співтовариству узгоджено і скоординовано, концентруючи кошти і ресурси там, де окремі країни неспроможні самотійно подолати наслідки стихійних і техногенних лих [3].

Актуальність дослідження такої проблеми більш ніж очевидна з огляду на катаклізми 2024 р. Сучасний світ стикнувся з проблемою деградації екологічних систем та поступового виснаження природних ресурсів, яких, за оцінками відомих світових науковців, залишилося на 75–100 років і від яких залежить наш добробут, добробут наших дітей та онуків.

Водночас у світі нарастають такі проблеми, як зростаюча нерівність між багатими і бідними, злидні, голод, погіршення здоров'я і неграмотність значної частини людства, військові конфлікти, що наносять велику шкоду довкіллю.

Людська цивілізація нині така складна і різноманітна, розрізнена і чисельна, що важко навіть уявити, як ми можемо скоординувати і спільно зреагувати на екологічну кризу планетарного масштабу. Але обставини вимагають саме такої відповіді, якщо ми не сприймаємо збереження Землі як новий організуючий принцип, то виживання нашої цивілізації опиниться під загрозою.

Матеріали та методи. У дослідженні концепції Екологічної Конституції Землі було застосовано міждисциплінарний підхід, що охоплював екологічні, юридичні та соціально-економічні аспекти глобальних викликів. Основою аналізу стали праці провідних учених, таких як У. Каттон, А. Гор, Ю. Ю. Туниця, Ю. С. Шемшученко, які досліджували сучасні екологічні кризи, зокрема деградацію біосфери, зміну клімату та виснаження природних ресурсів.

Методологія включала кілька ключових етапів. Перший етап – аналіз літературних джерел, у межах якого були вивчені наукові публікації, монографії та офіційні документи, пов'язані з міжнародними екологічними ініціативами, такими як Саміт Землі (1992) та спеціальні сесії Генеральної Асамблеї ООН. Це дозволило виявити прогалини у чинних екологічних нормах і зрозуміти їхній вплив на стан довкілля.

Дослідження Уільяма Р. Каттона («Кінець техноутопії»), Альберта Гора («Земля у рівновазі») з питань екологічної кризи показують,

що людство опинилося на краю прірви, за якою наступним є крах цивілізації. Нині людство з жорстокістю краде майбутнє у наступних поколіннях. Непомірне зростання населення і техніки, непередбаченість між довгостроковим та миттєвим, військові конфлікти на різних континентах Землі призвели до того, що сьогоденне благополуччя забезпечується за рахунок глобального пограбування нащадків, які не можуть протистояти, але їхні права на життя та здоров'я є безспірними. Вони можуть бути забезпечені через категоричні імперативи з припинення варварського ставлення до екології та її складників.

Організоване в індустріальні співтовариства людство продовжує розширятися, незважаючи на те, що масштаби вже давно перевищили можливості планети Земля і за цим прийде банкрутство. Банкрутство, по суті, вже почалось. Наявні старі теорії не дають можливості оцінити сьогодення і тому повинні бути відкинуті. Тому для розуміння майбутнього необхідно проаналізувати всю історію розвитку людства з екологічної точки зору.

Людство почало усвідомлювати, що здорове суспільство і потужна економіка неможливі за умов деградації і тотального погіршення якості навколишнього середовища, виснаження природних ресурсів, а також бідності, й досі характерної для більшості країн світу.

На другому етапі було застосовано історико-правовий аналіз, щоб оцінити еволюцію міжнародних екологічних документів. Значну увагу було приділено резолюціям конференцій та ініціативам, таким як пропозиція створення Світової Екологічної Конституції в 1992 році українськими науковцями. Також розглядалися концептуальні ідеї ноосфери В. І. Вернадського, що стали основою для формування статусу «громадянина планети».

Для оцінки ефективності запропонованих заходів використовувався порівняльний підхід. Було досліджено, як різні країни адаптують екологічні норми до своїх національних умов, зокрема, як впровадження правових механізмів впливає на стабілізацію екосистем.

Матеріальною базою для дослідження стали наукові публікації, конференційні матеріали ООН та пропозиції щодо створення міжнародних екологічних інституцій, таких як Міжнародний екологічний банк, Екологічна рада безпеки та інші органи, які б контролювали виконання Екологічної Конституції Землі.

Таким чином, запропоновані методи забезпечили комплексний аналіз сучасного стану екосистем, дозволили виявити ключові виклики та сформулювати стратегії їх вирішення через міжнародну співпрацю та правове врегулювання.

Метою статті є привернення уваги міжнародної спільноти до глобальних екологічних викликів та пошук ефективних шляхів їх подолання. Необхідно здійснити всебічний аналіз сучасного стану біосфери, визначити масштаби її деградації та виснаження природних ресурсів, а також розробити дієві механізми для її збереження. Ключовим інструментом у вирішенні цієї проблеми має стати Екологічна Конституція Землі – міжнародний правовий документ, що зобов'язуватиме країни світу приділяти першочергову увагу екологічним проблемам та вживати заходів для їх усунення.

Результати. Якою має бути структура Екологічної Конституції Землі? На нашу думку, вона повинна включати кілька ключових розділів, серед яких особливе значення матимуть правові акти, що встановлюють загальні норми екологічної поведінки для всіх країн світу. При цьому важливо враховувати різний рівень деталізації цих норм. Проте така структура не повинна ускладнювати сприйняття міжнародної екологічної політики та створити певну фрагментарність у розвитку міжнародного екологічного права.

Друга, обов'язкова частина Конституції повинна сприяти створенню у системі ООН організаційних структур міжнародного екологічного співробітництва, тобто органів контролю за дотриманням норм Екологічної Конституції Землі. Принципово новим є те, що в цьому документі потрібно визначити правовий статус людини не лише як громадянина держави, а й як громадянина планети.

Йдеться про ноосферу, запропоновану видатним вченим, першим президентом Академії наук України В.І.Вернадським. Ноосфера як об'єднаний розум повинна бути квінтесенцією нової Екологічної Конституції Землі.

Слід констатувати, що на міжнародному рівні відсутній універсальний правовий акт з питань охорони довкілля, який би містив всебічну інформацію про міжнародну екологічну політику, комплексно врегулював би всі аспекти екологічної безпеки та закріпив би право кожного мешканця планети на безпечне природне середовище. Саме Екологічна Конституція Землі і покликана ліквідувати цю прогалину в міжнародно-правовому регулюванні охорони довкілля і водночас сприяти сталому соціально-економічному розвитку.

Оскільки рівень економічного розвитку країн світу значно відрізняється, виникають труднощі з реалізацією основних положень цієї Конституції. В цьому контексті заслуговує на увагу план Маршалла, запропонований А. Гором у праці «Земля у рівновазі», який враховує різноманітність країн і народів. З огляду на цю розмаїтість необхідно розробляти програми прискореного переходу до сталого суспільства з урахуванням регіональних особливостей і адаптованими стратегіями для кожного регіону.

Під час розробки Екологічної Конституції Землі як плану порятунку глобального довкілля необхідно враховувати, що суспільне ставлення до цієї проблеми все ще перебуває на етапі трансформації. Ідеї, які сьогодні можуть здаватися надто політично радикальними для впровадження, вже незабаром можуть бути сприйняті як недостатні для вирішення нагальних екологічних викликів.

Суспільне усвідомлення масштабів небезпеки поступово зростає, і настане момент, коли крива громадської уваги різко злетить вгору, адже повне розуміння жахливої реальності спонукатиме до негайного й масштабного пошуку шляхів порятунку. Тому важливо вже зараз створювати політичний фундамент, здатний відповісти майбутнім глобальним вимогам конкретних дій, коли розмір загрози стане очевидним для всіх.

Глобальні зусилля з порятунку довкілля повинні бути зосереджені навколо стратегічних завдань, які одночасно відповідатимуть найважливішим бажаним змінам і дадуть нам змогу розпізнати, виміряти й оцінити наш прогрес на шляху цих змін. Кожне завдання повинно бути підкріплене комплексом заходів, які дадуть змогу світовій цивілізації реалізувати його якомога швидше, ефективніше і більш справедливо. При цьому необхідно вирішити п'ять стратегічних завдань, які повинні спрямовувати та забезпечувати інформацією наші зусилля з порятунку глобального довкілля [4].

Першим стратегічним завданням має бути стабілізація населення світу. При цьому слід розробити заходи для створення в кожній країні світу умов, необхідних для так званої демографічної стабілізації.

Другим стратегічним завданням повинно стати швидке створення і розвиток природозберігаючих технологій. Особливо це стосується енергетики, транспорту, сільського господарства, будівельної промисловості та виробництва.

Третє стратегічне завдання – це всеохоплююча і повсюдна зміна в економічних «правилах гри», за допомогою яких ми вимірюємо вплив наших рішень на довкілля.

Четверте стратегічне завдання – це проведення переговорів і укладання нової генерації міжнародних угод, в яких буде визначено міжнародні правові системи регулювання, конкретні заборони та механізми впровадження і планування, стимули, санкції і взаємні зобов'язання.

П'яте стратегічне завдання – це створення спільного плану екологічної освіти громадян усього світу щодо нашого глобального довкілля [4].

По-перше, необхідно розробити комплексну програму досліджень і моніторингу змін у навколишньому середовищі, залучаючи до участі людей з різних країн світу, особливо молодь і студентів. По-друге, слід активно поширювати інформацію про екологічні загрози на місцевому, регіональному та глобальному рівнях.

Екологічні загрози впливають не лише на природне середовище, а й на здоров'я людей та розвиток економіки, і проблема сміття є однією з найбільших серед них. Накопичення відходів створює серйозну загрозу для екосистем, забруднює водні ресурси і ґрунти, а також сприяє викидам парникових газів.

Особливо гостро проблема утилізації сміття стоїть у країнах з високим рівнем забруднення, де на полігонах накопичуються величезні обсяги неперероблених відходів. Як і у випадку з іншими екологічними загрозами, міжнародна спільнота повинна розробити ефективні стратегії для управління відходами та їх утилізації, що дозволить забезпечити екологічну безпеку. Включення питань утилізації сміття в Екологічну Конституцію Землі стане важливим кроком до збереження природних ресурсів та сталого розвитку планети.

Розглядаючи стратегічні завдання з порятунку глобального довкілля, важливо не залишати поза увагою екологічний стан космічного простору навколо Землі. Нині на низьких, середніх і високих орбітах накопичилося близько 10 000 тонн космічного сміття, яке утворилося за 66 років освоєння Космосу. Це сміття включає ступені ракет-носіїв, паливні баки, космічні апарати та супутники, які завершили свій життєвий цикл. Зараз на орбітах функціонує приблизно 6300 активних супутників, тоді як кількість відпрацьованих сягає близько 5500.

Крім того, на низьких орбітах обертаються 48 супутників із ядерними енергетичними установками, які завершили свою роботу, але продовжують рухатися навколо Землі зі швидкістю 6–8 км/сек. Одним із прикладів небезпеки такого сміття став випадок падіння радянського супутника на територію Канади, що спричинило значну екологічну катастрофу.

Екологічний стан довкілля тісно пов'язаний зі станом навколоземного космічного простору, що залежить від інтенсивності космічної діяльності, застосовуваних технологій та видів палива. Саме тому ці аспекти повинні бути враховані в Екологічній Конституції Землі. Країни, що входять до космічного клубу, мають нести політичну та економічну

відповідальність за забруднення космічного простору, а також брати на себе зобов'язання щодо утилізації космічного сміття.

Екологічні загрози поширюються не лише на космічний простір, а й на земну поверхню, де проблема мінної засміченості є не менш важливою. Як і космічне сміття, залишки вибухонебезпечних предметів – міни та нерозірвані боєприпаси – створюють серйозну небезпеку для навколишнього середовища та людей.

Мінна засміченість є актуальною для країн, що пережили військові конфлікти. Такі території можуть залишатися небезпечними протягом десятиліть, обмежуючи доступ до землі для сільськогосподарських робіт, розвитку інфраструктури та відновлення нормального життя. Як і у випадку з космічним сміттям, міжнародна спільнота повинна розробити стратегії відповідальності та очищення цих територій. Включення питань про мінну засміченість до Екологічної Конституції Землі стане важливим кроком до забезпечення безпеки та екологічної стабільності на планеті.

Є ще багато важливих аспектів, які необхідно врахувати в Екологічній Конституції Землі, щоб забезпечити всебічне та ефективне вирішення глобальних екологічних проблем.

Ідея створення Екологічної Конституції Землі передбачає насамперед формування органів контролю за дотриманням визнаних норм економічної діяльності національних і міжнародних виробничих структур. Такими органами могли б стати: Рада екологічної безпеки, Міжнародна екологічна поліція, Міжнародний екологічний суд, Міжнародний екологічний банк, Міжнародний екологічний фонд.

Оскільки створення нових організаційних структур у системі ООН є надто проблематичним, слід проаналізувати варіанти реорганізації чинних органів ООН, які могли б взяти на себе функції контролю за дотриманням Екологічної Конституції Землі.

До таких органів належать: Рада безпеки ООН, Програма ООН з охорони довкілля (UNEP), Міжнародний суд, Всесвітній банк, Глобальний екологічний фонд, Міжнародна

поліція (Інтерпол), Міжнародна антитерористична єдність. Ці організації могли б очевидно взяти на себе, крім традиційних, ще і функції виявлення особливо небезпечних для міжнародної спільноти екологічних правопорушень. Рада безпеки ООН, рішення якої є обов'язковими для всіх країн її членів, могла б узяти на себе основні контролюючі функції з дотримання норм Екологічної Конституції Землі всіма країнами світу. Потужні інституції Європейського Союзу повинні бути флагманами у створенні цього важливого документа. Європа повинна показати приклад цивілізованого підходу до вирішення проблеми виживання людства на планеті Земля.

Висновки. Основні концептуальні засади Екологічної Конституції Землі, викладені у статті, являють собою концепцію масштабної науково-дослідної роботи на глобальному та національному рівнях. Для реалізації цієї унікальної ініціативи необхідно залучити провідних науковців з усього світу. Наукові дискусії та публічні слухання з цього питання допоможуть розширити коло підтримки Конституції.

Україна володіє значним науковим потенціалом у галузі екології як на світовому, так і на національному рівнях. Академії, інститути, кафедри екології, науково-дослідні лабораторії, а також міжнародні та громадські організації готові активно долучитися до розробки цього важливого документа для цивілізації.

Цей процес потребує активної участі Президента України, Міністерства закордонних справ України, Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, Міністерства юстиції України та відповідних комітетів Верховної Ради, а також дипломатичних зусиль для того, щоб ініціативу України щодо створення глобального правового акта екологічної безпеки планети та сталого розвитку цивілізації почули та зрозуміли інші країни. Це може стати важливим кроком у зовнішній політиці України, а також символічною місією для її нової демократичної влади.

Роботу над цією ініціативою потрібно почати негайно, оскільки шкода, завдана війною, не обмежується лише фінансовими

втратами. Наслідки екологічної катастрофи в Україні величезні, тому питання створення цього документа є надзвичайно актуальним.

Екологічна Конституція Землі повинна бути не лише природоохоронним правовим актом, а й дієвим інструментом, який регулю-

ватиме екологічні відносини в усіх країнах-учасниках. Це соціо-економіко-екологічний правовий акт, що має довготривалий характер і спрямований на збереження єдиної екосистеми Землі, всіх форм життя на планеті та сталій розвиток цивілізації.

Список використаних джерел:

1. Туниця Ю. Екологічна Конституція Землі: сутність і концептуальні засади. *Вісник НАН України*. № 11. 2005. С. 32–42.
2. Туниця Ю. Світова Екологічна Конституція. *Урядовий кур'єр*. № 23. 15.06.1992.
3. Звернення Президента України з нагоди закриття Чорнобильської атомної станції. *Урядовий кур'єр*. № 236. 19.12.2000 р.
4. Гор А. Земля у рівновазі. Екологія і людський дух. Київ : «Інтелсфера», 2001. 393 с.
5. Фролов В. Ф. Екологічна безпека біосфери Землі і Космосу : монографія. Київ : ТОВ «НВП Інтерсервіс», 2016. 300 с.
6. Шемшученко Ю. С. Космічне право : підручник. Київ : Юридична думка, 2012. 278 с.
7. Піблс Дж., Грамм Д., Тернер Е., Крон Р. Еволюція Всесвіту. *Світ науки*. 2001. № 2.
8. Кесслер Д. Прогноз засмічення комічного простору. *Аерокосмічна техніка*. 1989. № 1. С. 145–147.
9. Шевчук В., Білявський Г., Саталкін Ю. та ін. Ноосферогенез і гармонійний розвиток. Київ : Рідна природа, 2002. С. 28–35.
10. Білявський Г., Падун А. Проблеми і завдання сучасної екології. *Вісник НАН України*. № 3. С. 26–33.
11. Марушевський Г. Б. Етика збалансованого розвитку. Київ, 2008. 435 с.
12. Білявський Г., Фурдуй Р., Костіков І. Основи екології : підручник. Київ : «Либідь», 2006. 407 с.

References:

1. Tynytsia, Yu. (2005). Ekolohichna Konstytutsiia Zemli: sutnist i kontseptualni zasady [Ecological Constitution of the Earth: Essence and Conceptual Foundations]. *Visnyk NAN Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Sciences*, 11, 32–42 [in Ukrainian].
2. Tynytsia, Yu. (1992). Svitova Ekolohichna Konstytutsiia [World Ecological Constitution]. *Uriadovyi kurier – Government Courier*, 23. 15.06.1992. [in Ukrainian].
3. Zvernennia Prezydenta Ukrainy z nahody zakryttia Chornobylskoi atomnoi stantsii (2000) [Address by the President of Ukraine on the Occasion of the Closure of the Chornobyl Nuclear Power Plant]. *Uriadovyi kurier – Government Courier*. № 236. 19.12.2000 r. [in Ukrainian].
4. Hor, A. (2001). *Zemlia u rivnovazi. Ekolohiia i liudskyi dukh* [Earth in Balance. Ecology and the Human Spirit]. Kyiv : “Intelsfera”. 393 p. [in Ukrainian].
5. Frolov, V.F. (2016). *Ekolohichna bezpeka biosfery Zemli i Kosmosu: monohrafiia* [Ecological safety of the Earth's biosphere and space: monograph]. Kyiv : TOV “NVP Interservis”. 300 p. [in Ukrainian].
6. Shemshuchenko, Yu.S. (2012). *Kosmichne pravo: pidruchnyk* [Space Law: a textbook]. Kyiv : Yurydychna dumka. 278 p. [in Ukrainian].
7. Pibls, Dzh., Hramm, D., Ternier, E., & Kron, R. (2001). *Evoliutsiia Vsesvitu* [Evolution of the Universe]. *Svit nauky – World of Science*. № 2 [in Ukrainian].
8. Kessler, D. (1989). *Prohnoz zasmichennia komichnogo prostoru* [Comic space clutter forecast]. *Aerokosmichna tekhnika – Aerospace engineering*, 1, 145–147 [in Ukrainian].
9. Shevchuk, V., Biliavskiy, H., & Satalkin, Yu., et al. (2002). *Noosferohenez i harmoniinyi rozvytok* [Noospherogenesis and harmonious development]. Kyiv : Ridna pryroda. P. 28–35 [in Ukrainian].
10. Biliavskiy, H., & Padun, A. Problemy i zavdannia suchasnoi ekolohii [Problems and tasks of modern ecology]. *Visnyk NAN Ukrainy – Bulletin of the NAS of Ukraine*, 3, 26–33 [in Ukrainian].
11. Marushevskiy, H.B. (2008). *Etyka zbalansovanoho rozvytku* [Ethics of sustainable development]. Kyiv. 435 p. [in Ukrainian].
12. Biliavskiy, H., Furdui, R., & Kostikov, I. (2006). *Osnovy ekolohii: pidruchnyk* [Fundamentals of Ecology: Textbook]. Kyiv : “Lybid”. 407 p. [in Ukrainian].

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.565.4(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2025-1-6>

Ільчишин Надія Василівна,

доктор юридичних наук,

професор кафедри адміністративно-правових дисциплін

Навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності

Львівського державного університету внутрішніх справ

вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0435-6480>

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ГАРАНТІЇ ДИСТАНЦІЙНОГО ПОРЯДКУ ПРОВАДЖЕННЯ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Анотація. У статті на підставі комплексного системного аналізу чинного законодавства України розглянуто процесуальні гарантії дистанційного порядку провадження в адміністративному судочинстві. Інтенсивність розвитку інформаційних технологій зумовила неминучість проникнення у правову сферу, зокрема у адміністративне судочинство. Об'єктом дослідження є сукупність суспільних відносин, що виникають під час реалізації дистанційного порядку провадження у адміністративній справі. Предметом – виступають процесуальні гарантії дистанційного порядку провадження в адміністративному судочинстві. Дефініція дистанційного порядку провадження в адміністративному судочинстві визначає порядок провадження у судовому розгляді, який за наявності до того підстав, забезпечує проведення процесуальних дій шляхом використання систем інформаційно-комунікаційних технологій. Зазначено, що дистанційний порядок провадження у адміністративному судочинстві не може повністю замінити традиційне провадження, а його застосування, обумовлене вимушеною необхідністю, повинно бути пов'язане не тільки зі створенням сприятливих умов для дистанційної взаємодії суду та учасників процесу, а також з належним забезпеченням прав, свобод і законних інтересів. Належна регламентація процесуальної діяльності вимагає закріплення в Кодексі адміністративного судочинства України підстав застосування дистанційного порядку провадження. Процесуальними гарантіями дистанційного порядку провадження в адміністративному судочинстві є складна багатоелементна система, яка включає: адміністративно-процесуальну форму, принципи адміністративного судочинства, окремі технічні аспекти застосування інформаційно-комунікаційних технологій, які врегульовані нормами адміністративного та інформаційного права.

Ключові слова: інформаційні технології, електронний документообіг, судова інформаційно-телекомунікаційна система, адміністративна справа, процесуальна форма, права та свободи.

Ilchyshyn Nadia. Procedural guarantees of remote procedure in administrative proceedings

Abstract. The article, based on a comprehensive systemic analysis of the current legislation of Ukraine, examines the procedural guarantees of remote procedure in administrative proceedings. The intensity of the development of information technologies has led to the inevitability of penetration into the legal sphere, in particular into administrative proceedings. The object of the study is the set of social relations that arise during the implementation of remote procedure in administrative proceedings. The subject is the norms of administrative procedural and other branches of law that regulate relations in the field of remote procedure in administrative proceedings. The definition of remote procedure in administrative proceedings determines the procedure for proceedings in court, which, if there are grounds for this, ensures the conduct of procedural actions through the use of information and communication technology systems. It is noted that the remote procedure in administrative proceedings cannot completely replace traditional proceedings, and its application, due to forced necessity, should be

associated not only with the creation of favorable conditions for remote interaction of the court and the participants in the process, as well as with proper provision of rights, freedoms and legitimate interests. Proper regulation of procedural activities requires the consolidation of the grounds for the application of the remote procedure in the Code of Administrative Procedure of Ukraine. Procedural guarantees of the remote procedure in administrative proceedings are a complex multi-element system that includes: administrative and procedural form, principles of administrative proceedings, certain technical aspects of the application of information and communication technologies, regulated by the norms of administrative and information law.

Key words: *information technologies, electronic document flow, judicial information and telecommunications system, administrative case, procedural form, rights and freedoms.*

Вступ. Процесуальними гарантіями дистанційного порядку провадження в адміністративному судочинстві є не лише гарантії, які стосуються прав та законних інтересів учасників, а й гарантії забезпечення належного порядку провадження в адміністративній справі, що зумовлено публічним характером адміністративного судочинства. Відповідаючи ідеалам правової держави, в Україні людина, її права та свободи є найвищою цінністю, а їх визнання, дотримання та захист – обов'язком держави (ст. 3 Конституції України). Цей конституційний імператив реалізується державою у галузевому законодавстві у вигляді цілісної системи правових гарантій. У науковій літературі гарантії представляються як системи умов, вкладених у забезпечення та реалізацію соціально-економічних, політичних, моральних, юридичних і організаційних потреб особи. Питання процесуальних гарантій в адміністративному судочинстві розглядали вчені: С. А. Бондарчук, А. Т. Комзюк, О. В. Кузьменко, Р. О. Куйбіда, О. І. Миколенко, П. Є. Недбайло, О. І. Остапенко, Ю. С. Педько, В. Г. Перепелюк, О. І. Сеньків, В. О. Шамрай та ін.

Дистанційний порядок провадження в адміністративному судочинстві розвивається, він є інститутом адміністративно-процесуальної науки, що піддається систематичним нормативним коригуванням. Зазначене вимагає дослідження теоретико-правових основ, що дозволить підвищити ефективність процесуального механізму реалізації дистанційного порядку провадження в адміністративному судочинстві.

Метою статті є визначення та аналіз процесуальних гарантій дистанційного порядку провадження в адміністративному судочинстві України з урахуванням законодавчих

аспектів, правових принципів і технічних можливостей інформаційно-комунікаційних технологій.

Матеріали та методи. Методологічною основою дослідження слугував діалектичний метод наукового пізнання. Дистанційний порядок провадження в адміністративному судочинстві розглянуто у розвитку та у взаємозв'язку із загальними адміністративно-процесуальними проблемами, у тому числі проблемою процесуальної форми, з урахуванням тенденцій та перспектив науково-технічного розвитку суспільства. Були використані загальнонаукові та приватно-наукові методи отримання нових знань (порівняльно-правовий, формально-юридичний, історичний, логічний, статистичного аналізу, соціологічного опитування, аналогії, аналізу, синтезу, індукції, дедукції), які дозволили дослідити можливості дистанційного порядку провадження в адміністративному судочинстві.

Результати. З етимологічної точки зору «гарантія» має на увазі поручительство за виконання певних зобов'язань. З певною часткою умовності, враховуючи верховенство закону, юридичні гарантії прийнято розділяти на міжнародні, конституційні та галузеві. У статті звернуто увагу на галузеві, а точніше адміністративно-процесуальні гарантії дистанційного порядку провадження. Права та свободи особи можуть бути порушені та обмежені в процесі адміністративного судочинства. Адміністративне судочинство потребує належного забезпечення гарантій прав, свобод і законних інтересів учасників. В умовах цифрових перетворень адміністративного судочинства необхідно забезпечити реальний механізм процесуальних гарантій фізичних і юридичних осіб, які залучені до адміністративного процесу.

Для того, щоб під час дистанційного провадження в адміністративній справі права, свободи та законні інтереси учасників були підкріплені відповідними гарантіями, у процесуальному законодавстві мають передбачатися правові механізми реалізації, включаючи обов'язки захисту та дотримання прав громадян. Функціонування відповідного правового механізму під час дистанційного провадження має покладатися на суд.

В юридичній літературі висловлювалися побоювання щодо того, що дистанційний порядок провадження може негативно позначитися на забезпеченні прав, свобод і законних інтересів учасників через те, що під час його здійснення є ризик фальсифікацій, психологічного тиску та застосування інших незаконних заходів впливу. Щоб уникнути негативного прогнозу щодо дистанційного порядку процесуального провадження, необхідно виявити, які процесуальні гарантії передбачені у законі та проаналізувати з погляду достатності для повноцінної реалізації під час правозастосування.

Дискусійними у науці адміністративного процесу залишаються питання системи процесуальних гарантій. Це досить великий за обсягом правовий інститут. Процесуальні гарантії в адміністративному судочинстві – складна багаторівнева система, яка не зводиться до одного засобу, а включає: адміністративно-процесуальну форму, принципи, норми, що закріплюють права і обов'язки учасників.

Проаналізуємо процесуальні гарантії дистанційного порядку провадження через призму зазначеної багаторівневої системи. У системі гарантій особливе місце займає адміністративно-процесуальна форма. У літературі виділяють три складові процесуальної форми – загальність, єдність та обов'язковість, називаючи їх важливими сутнісними ознаками [1, с. 257].

Єдність полягає у непохитній ідентичності порядку провадження в адміністративній справі на всій території країни. Наприклад, всі суди, відповідно до територіальної підсудності, єдині у цьому, що у разі потреби і за

наявності технічної можливості окремі елементи дистанційного порядку провадження застосовуються, порядок такого застосування однаковий для всіх судів, що передбачено Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системою [2].

Відповідно до Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України) учасники адміністративного судочинства, які не володіють або недостатньо володіють мовою, якою ведеться провадження у адміністративній справі, мають право отримувати пояснення мовою, якою вони володіють, користуватися послугами перекладача [3].

На наш погляд, дистанційне провадження будь-якої процесуальної дії не обмежує участь захисника, адвоката, перекладача, представника, законного представника, педагога, психолога, що є однією із складових гарантій, покликаних забезпечити права, свободи та законні інтереси учасників дистанційного порядку провадження.

Обов'язковість процесуальної форми полягає у неухильному дотриманні приписів КАС України всіма учасниками адміністративного судочинства, що є гарантією законності провадження в адміністративній справі.

Максименко Н.В. зазначає, що Європейський Суд з прав людини підкреслює, що принцип законності передбачає, що застосовувані положення національного законодавства достатньою мірою доступні, чіткі та передбачені для їх застосування. Учаснику адміністративного процесу має бути забезпечена можливість, за необхідності, за допомогою консультації, обґрунтовано оцінити конкретну ситуацію і передбачити потенційні правові наслідки своїх дій у межах дистанційного провадження. Принцип законності передбачає перевірку того, чи спосіб тлумачення та застосування національного законодавства судами відповідає правовим стандартам і наслідкам, узгодженим із принципами Європейської конвенції з прав людини [4, с. 113].

Дистанційне провадження – порівняно новий правовий інститут, він потребує особливої уваги з боку законодавця. По-перше, це необхідно, щоб уникнути порушень про-

цесуальної форми; по-друге, з метою забезпечення гарантій учасників адміністративного судочинства. Розширення можливостей використання цифрових технологій в адміністративному судочинстві має супроводжуватися неухильною деталізацією в законах та підзаконних актах, у тому числі у рішеннях Вищої ради правосуддя.

Цю позицію можна підтвердити тим, що Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обов'язкової реєстрації та використання електронних кабінетів в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі або її окремії підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами та закріплює гарантії учасників [5].

Доцільно зазначити, що в п. 2 ч. 7 ст. 18 КАС України законодавець зазначає, що в умовах воєнного чи надзвичайного стану у разі знеструмлення електромережі суду чи настання інших обставин, які унеможливають функціонування Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи або її окремої підсистеми (модуля), що забезпечує обмін документами, суд може вручати особі, яка зареєструвала електронний кабінет, будь-які документи у справах, в яких така особа бере участь, у паперовій формі. Такий крок дозволяє уникнути навантаження правових норм технічними аспектами.

Звернемося до ознаки загальності, яка не виключає диференціації процесуальної форми. Диференціація зумовлена створенням процедур із підвищеною системою процесуальних гарантій, і навпаки, створенням простих процедур (спрощеного провадження). У процесуальному законі немає жодних перешкод для застосування дистанційних процедур у спрощеному провадженні (глава 10 КАС України) або у загальній формі (розділ II КАС України), провадження в окремих категоріях адміністративних справ (глава 11 КАС України).

Створення обмежень застосування дистанційних процедур у провадженнях із складнішими процесуальними формами виправдано та необхідно, оскільки пов'язані з необхідністю створення додаткових гарантій.

Дистанційний порядок провадження відповідає розробленим у науці адміністративного процесу складовим процесуальної форми – загальності, єдності та обов'язковості. Розглядаючи процесуальну форму як одну із складових системи процесуальних гарантій, реалізовану відповідно до дистанційного провадження, містить гарантії захисту прав і законних інтересів учасників адміністративного судочинства.

Наступною гарантією прав, свобод і законних інтересів учасників адміністративного судочинства в ході здійснення дистанційного порядку провадження виступають принципи, що становлять фундаментальний базис.

На думку В.М.Коваліва та І.Б.Стахури, принципи визначають зміст, сутність, процесуальну форму діяльності учасників адміністративного процесу, втілюючи правову політику держави [6, с. 182–183]. Вся система принципів має забезпечити дистанційний порядок процесуального провадження.

Принцип розумного строку в адміністративному судочинстві один із основоположних у процесі забезпечення прав фізичних і юридичних осіб під час провадження у адміністративному справі.

На думку Я.О.Берназюка, строк є розумним, якщо він передбачає час, достатній, з урахуванням обставин справи, для вчинення процесуальної дії та відповідає завданню адміністративного судочинства [7, с. 9].

Законодавчо закріплених критеріїв ефективності процесуальної діяльності в Україні не існує, а дефініція цього поняття не вироблена. Процесуальну діяльність слід вважати ефективною, якщо вона відповідає таким вимогам як доступність, законність, економічність, своєчасність.

Звернемо увагу на прецедентну практику Європейського Суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Дотримання процесуальних строків є важливою гарантією забезпечення прав і свобод учасників адміністративного процесу, але не єдиною. Повне та всебічне встановлення обставин адміністративної справи, прийняття законного і обґрунтованого рішення у справі не завжди можливе у найкоротший строк.

У науці адміністративного процесу питання ефективності, швидкості, економії демонструють менеджерський підхід до реформування адміністративного процесу, погляду на адміністративний процес у контексті економічної раціональності.

Однак, не всі рішення в адміністративному процесі можуть пояснюватись економічними категоріями. Слід враховувати більше параметрів, говорячи про реалізацію принципу розумного строку адміністративного судочинства. Скорочення строків судового розгляду є можливим за умови використання дистанційного порядку провадження в адміністративній справі, оскільки він дозволяє забезпечувати зв'язок між декількома учасниками адміністративного процесу, посадовими особами та державними органами, які перебувають на значній відстані один від одного.

Авторка не наполягає на переведення всього адміністративного процесу в дистанційний формат, але за наявності певних підстав дистанційний порядок дійсно стає ефективним і доступним способом вирішення процесуальних завдань. Інформатизація судових систем шляхом упровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій є одним із ефективних способів підвищення рівня доступності та якості правосуддя. Зазначене передбачено Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи» [8, с. 392].

Забезпечення конституційних прав і свобод, закріплених у Конституції України, не можна розглядати у відриві від процесуального законодавства, правоохоронної системи та правосуддя, які мають забезпечити їх захист [9].

Дистанційний порядок провадження здатний враховувати особливості у реалізації процесуальної діяльності у разі виникнення пандемії, стихійного лиха, територіального віддалення від місця знаходження суду, обставини воєнного стану, які ускладнюють особисту присутність. Принцип верховенства права передбачений ст. 6 КАС України, дета-

лізується у всіх нормах процесуального права та поширює дію на всіх стадіях адміністративного процесу.

Коли застосовується будь-який інший принцип, застосовується і законність. Процесуальна законність є окремим випадком, похідною від загальної законності, визначеної в Конституції: Україна – правова держава.

На нашу думку, рішення законодавця про включення цієї норми обґрунтовано та пов'язане з необхідністю забезпечення законності при провадженні дистанційної процесуальної дії. Учасники адміністративного судочинства забезпечуються додатковими гарантіями.

Право на захист називають пріоритетним серед процесуальних прав. Значення права на захист настільки велике, що право на надання юридичної допомоги має бути реалізовано за будь-яких обставин, у тому числі й в ході дистанційного провадження в адміністративній справі.

Наукове товариство звертає увагу на необхідність забезпечення конфіденційного спілкування між захисником та його підопічним при використанні дистанційних способів здійснення процесуальної діяльності. Можливість дистанційної взаємодії із захисником при збереженні адвокатської таємниці потрібна для забезпечення дотримання прав на отримання кваліфікованої юридичної допомоги.

Хоча чинне процесуальне законодавство прямо не закріплює принцип всебічності, повноти та об'єктивності, його реалізація забезпечується через окремі положення Кодексу адміністративного судочинства України, які визначають обов'язок суду досліджувати всі обставини справи, оцінювати докази в їх сукупності та приймати обґрунтовані рішення.

Виходячи з принципу всебічності, повноти та об'єктивності КАС України допускає виділення адміністративної справи в окреме провадження за умови, що це не позначиться на всебічності та об'єктивності адміністративної справи, що полягає у вичерпному характері пізнання всіх обставин справи, які мають значення для їх вирішення. У цьому випадку

дистанційний порядок провадження виступає досить ефективним форматом, що дозволяє всебічно підійти до дослідження обставин у адміністративній справі, відповідаючи вимогам всебічності. Повнота дослідження передбачає наявність достатніх доказів встановлення достовірних висновків у адміністративній справі.

Достатність має на увазі наявність чогось у необхідному обсязі. Щодо доказів достатність є мірою їхньої кількості. Наявність можливості дистанційно отримати або надати докази у адміністративній справі може збільшити кількість.

На думку Н.Д.Йосифовича, електронні докази, як і інші види доказів, мають відповідати критеріям оцінки, що включають достатність, достовірність, належність та допустимість. Кожен із цих критеріїв відіграє важливу роль, оскільки від них залежить, чи буде суд враховувати такий доказ. Оцінка електронного доказу в контексті справи є комплексним процесом, який включає врахування його взаємозв'язку з іншими доказами, його місця в загальній картині доказів, а також відповідності правовим вимогам [10, с. 345].

Об'єктивність передбачає неупереджене дослідження обставин, що свідчать на користь або проти позивача. Враховуючи той факт, що дистанційний порядок провадження прирівнюється до провадження у адміністративній справі в традиційному розумінні, це не може вплинути на об'єктивну оцінку обставин справи. Законодавець не відмовляється від принципу всебічності, повноти і об'єктивності дослідження обставин адміністративної справи, він формально не окреслений у главі 1 КАС України. Дистанційний порядок процесуального провадження не суперечить зазначеному принципу та гарантує його реалізацію.

Розглянувши дистанційний порядок провадження крізь призму окремих принципів адміністративного судочинства, можна зробити висновок, що в адміністративному процесі дистанційні процедури здатні забезпечити реалізацію та виступають додатковою гарантією захисту прав і законних інтересів позивача.

Розглянемо дистанційний порядок провадження у адміністративній справі з погляду наявності процесуальних гарантій, які забезпечують добровільність відмови від нього. Ознаку добровільності в адміністративному процесі доцільно розглядати як вільне волевиявлення учасника шляхом вибору варіанта поведінки, який є найбільш прийнятним.

Законодавцем не розкрито обставин, які виключають можливість участі у судовому засіданні безпосередньо. Вони можуть бути витлумачені судом дуже широко, включаючи технічну неможливість.

Як зазначено в юридичній літературі, право учасників судового процесу звертатися до судів із заявою про участь у судовому засіданні в дистанційній формі спрямоване на підвищення доступу до правосуддя. Важливою конституційною гарантією фізичних і юридичних осіб є право доступу до правосуддя. Доступ до правосуддя це обов'язкова передумова для отримання судового захисту, що паралельно є процесуальною гарантією.

Провадження процесуальних дій з адміністративної справи у дистанційній формі слід розглядати як один із елементів, що дозволяє реалізувати право на доступ до правосуддя в умовах активного розвитку інформаційного суспільства та цифрової трансформації соціально-економічних відносин.

Закон України «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України та Кодексу адміністративного судочинства України щодо гарантування права на судовий захист у малозначних спорах» розширив можливості фізичних і юридичних осіб на доступ до правосуддя [11].

Важливою гарантією, яка має бути забезпечена у всіх випадках застосування дистанційного порядку провадження, є інформаційна безпека. Це зумовлено можливим переходом інформації, зломом і прослуховуванням каналу зв'язку, на якому відбувається процесуальна дія [12, с. 50].

Учасник може надавати загальнодоступну інформацію та інформацію з обмеженим доступом, до яких належить державна таємниця та конфіденційна інформація. Відо-

мості, що становлять державну таємницю, закріплені у Законі України «Про державну таємницю»; розголошення таких відомостей пов'язане з безпосереднім заподіянням шкоди безпеці України [13, с. 168].

Зазначені ризики повинні враховуватися судом самостійно, виходячи з матеріалів адміністративної справи. Незважаючи на це, будь-яка процесуальна дія, що реалізується дистанційно, повинна відбуватися зашифрованими каналами зв'язку з використанням засобів криптографічного захисту інформації.

Актуальність питань, пов'язаних із забезпеченням інформаційної безпеки, істотно посилилася після внесення змін до КАС України щодо надання можливості учасникам адміністративного судочинства обмінюватися процесуальними документами, виготовленими в електронній формі. Безпека електронного документообігу при взаємодії учасників адміністративного судочинства має бути забезпечена у всіх випадках.

Законодавець не допускає можливість обміну процесуальних документів, виготовлених в електронній формі, де є відомості, що стосуються безпеки держави. У цьому випадку законодавець пішов шляхом посилення захисту прав учасників адміністративного судочинства, побудувавши розумний баланс між перевагами від обміну електронними документами та можливими ризиками при їх втраті. Проблема забезпечення інформаційної безпеки в ході реалізації дистанційного провадження тісно пов'язана з актуальною і значущою проблемою для держави – забезпеченням національного цифрового суверенітету з врахуванням нормативних актів Європейського Союзу і НАТО в умовах сучасних технологічних трансформацій і агресії росії.

Від цифрового суверенітету сьогодні багато в чому залежить рівень державного суверенітету. Без наявності цифрового суверенітету в Україні на підставі чинників визначених Європейським Союзом і НАТО, реформування, трансформація адміністративного процесу, створення дистанційного порядку неможливе через те, що право на захист прав

і свобод фізичних та юридичних осіб є суверенним правом держави.

Законодавець йде правильним шляхом, пропонуючи учасникам адміністративного судочинства використовувати державні інформаційні системи: Єдину судову інформаційно-комунікаційну систему, систему електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів «Трембіта». У будь-якому випадку, незалежно від технічного забезпечення дистанційних процедур, учасникам адміністративного процесу мають бути забезпечені всі процесуальні гарантії.

На думку А.Й.Герича, у зв'язку із збройною агресією російської федерації проти України набуло актуальності електронне судочинство, яке забезпечує в повній мірі доступ до правосуддя. Війна спричинила ще більший попит на дистанційне судочинство, оскільки є можливість залишатися в безпеці, зменшуються фінансові та часові витрати та покращується доступ до суду, оскільки є можливість брати участь у судовому засіданні за межами суду [13, с. 231].

Отже, дистанційний порядок провадження в адміністративному судочинстві є необхідним етапом правової еволюції, що поєднує технологічні можливості з вимогами процесуальної справедливості. Впровадження таких механізмів має ґрунтуватися на балансі між ефективністю розгляду справ і дотриманням процесуальних гарантій учасників судового процесу. Оцінка нормативного забезпечення та практичного застосування дистанційного провадження свідчить про необхідність подальшого вдосконалення законодавства, особливо щодо захисту прав сторін, забезпечення інформаційної безпеки та належного рівня судового контролю.

Висновки. Використання дистанційного порядку провадження є необхідним і законодавчим етапом еволюції адміністративного судочинства. Такий формат є одним із найбільш оптимальних способів підвищення якості процесуальної діяльності, дозволяючи їй вийти на більш сучасний рівень, відповідати вимогам Європейської комісії з питань ефективності правосуддя (СЕРЕЈ), що зумов-

лено стрімко змінним реаліям життя в плані не тільки інтересів державних органів і посадових осіб, а й необхідності для учасників адміністративного судочинства у забезпеченні прав, свобод і законних інтересів. Було б помилково прагнути замінювати дистанційне провадження на традиційне провадження у адміністративному судочинстві. Дистанційний порядок не повинен стати самоціллю, його розвиток і розширення має бути обумовлено вимушеною необхідністю, пов'язаною не лише із забезпеченням ефективності адміністративного судочинства, а й належним забезпеченням прав, свобод і законних інтересів учасників.

Для того щоб у ході дистанційного порядку провадження права, свободи та законні інтер-

еси учасників були підкріплені відповідними гарантіями, у процесуальному законодавстві мають бути передбачені відповідні правові механізми їх реалізації, включаючи обов'язки дотримання державними органами та посадовими особами, наділених державно-владними повноваженнями. Система процесуальних гарантій для дистанційного порядку провадження включає: відповідність процесуальній формі; відповідність принципам адміністративного судочинства; добровільність участі у дистанційних процедурах учасників адміністративного судочинства; реалізацію права на конфіденційне спілкування із захисником і адвокатом; реалізацію права на швидкий доступ до правосуддя; забезпечення інформаційної безпеки.

Список використаних джерел:

1. Пузирний О. О. Процесуальна форма як категорія адміністративного права та процесу. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2024. Вип. 82. Ч. 2. С. 253–258.
2. Про затвердження Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи: Рішення Вищої ради правосуддя від 17.08.2021 р. № 1845/015-21. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text>
3. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
4. Максименко Н. В. Принцип законності в адміністративному судочинстві як один із складових елементів принципу верховенства права. *Наукові записки. Серія право*. 2024. № 16. С. 111–115.
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обов'язкової реєстрації та використання електронних кабінетів в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі або її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами: Закон України від 29.06.2023 р. № 3200-IX. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3200-20#Text>
6. Ковалів М. В., Стахура І. Б. Принципи адміністративного судочинства: поняття, зміст, система. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2014. № 4. С. 174–184.
7. Березюк Я. Процесуальні строки розгляду справ в адміністративному судочинстві (співвідношення розумного строку розгляду справ за практикою ЄСПЛ із процесуальною практикою в Україні). 2023. *Верховний Суд*.
8. Ковалів М. В., Єсімов С. С., Ярема О. Г. Інформаційне право України: навчальний посібник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 416 с.
9. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%80#Text>
10. Йосифович Н.-Л. Д. Критерії оцінки електронних доказів в адміністративному судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2024. Вип. 85. Ч. 2. С. 340–346.
11. Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України та Кодексу адміністративного судочинства України щодо гарантування права на судовий захист у малозначних спорах: Закон України від 19.06.2024 р. № 3831-IX. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3831-20#Text>
12. Yesimov, S., & Borovikova, V. Methodological foundations of information security research. *Social and Legal Studios*. 2023. 6 (1), 49–55.
13. Melnychenko B., Tsebenko S., Khomyshyn I., Sirant M., Yesimov S. Organizational and legal principles of information security of enterprises in the conditions of martial law in Ukraine. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*, 2024. № 1. С. 167–174.
14. Герич А. Й. Доступ до адміністративного правосуддя під час війни. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 5. С. 227–232.

References:

1. Puzyrnyy, O.O. (2024). Protsesual'na forma yak katehoriya administratyvnoho prava ta protsesu. [Procedural form as a category of administrative law and process]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho Natsional'noho Universytetu. Seriya Pravo. Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University – Law Series*. № 82. Part 2. P. 253–258. [in Ukrainian].
2. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro poryadok funktsionuvannya okremykh pidsystem Yedynoyi sudovoyi informatsiyno-telekomunikatsiynoyi systemy: Rishennya Vyshchoyi rady pravosuddya vid 17.08.2021 r. № 1845/015-21. [On approval of the Regulation on the procedure for the functioning of individual subsystems of the Unified Judicial Information and Telecommunications System: Decision of the High Council of Justice dated 08/17/2021 No. 1845/015-21]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text> [in Ukrainian].
3. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 06.07.2005 r. № 2747-IV. [Code of Administrative Procedure of Ukraine: Law of Ukraine dated 07/06/2005 No. 2747-IV]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> [in Ukrainian].
4. Maksymenko, N.V. (2024). Pryntsyp zakonnosti v administratyvnomu sudochynstvi yak odyin iz skladovykh elementiv pryntsypu verkhovenstva prava. [The principle of legality in administrative proceedings as one of the constituent elements of the principle of the rule of law]. *Naukovi zapysky – Seriya pravo. Scientific notes. Law series*. No. 16. P. 111–115. [in Ukrainian].
5. Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrayiny shchodo obov'yazkovoyi reyestratsiyi ta vykorystannya elektronnykh kabinetiv v Yedyniy sudoviy informatsiyno-telekomunikatsiyniy systemi abo yiyi okremiy pidsystemi (moduli), shcho zabezpechuye obmin dokumentamy: Zakon Ukrayiny vid 29.06.2023 r. № 3200-IKH. [On amendments to some legislative acts of Ukraine regarding the mandatory registration and use of electronic cabinets in the Unified Judicial Information and Telecommunications System or its separate subsystem (module) that provides for the exchange of documents: Law of Ukraine dated 06.29.2023 No. 3200-IX]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3200-20#Text> [in Ukrainian].
6. Kovaliv, M.V., & Stakhura, I.B. (2014). Pryntsypy administratyvnoho sudochynstva: ponyattya, zmist, systema. [Principles of administrative proceedings: concept, content, system]. *Naukovyy visnyk L'vivs'koho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav. Seriya yurydychna – Scientific bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs. Legal series*. No. 4. P. 174–184. [in Ukrainian].
7. Berezyuk, YA. (2023). Protsesual'ni stroky roz'hlyadu sprav v administratyvnomu sudochynstvi (spivvidnoshennya rozumnoho stroku roz'hlyadu sprav za praktykoyu YESPL iz protsesual'noyu praktykoyu v Ukrayini). [Procedural terms of consideration of cases in administrative proceedings (the correlation of a reasonable term for consideration of cases according to the practice of the ECHR with procedural practice in Ukraine)]. [in Ukrainian].
8. Kovaliv, M.V., Yesimov, S.S., & Yarema, O.H. (2022). [Informatsiyne pravo Ukrayiny: navchal'nyy posibnyk. [Information law of Ukraine: a textbook]. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs [in Ukrainian].
9. Konstytutsiya Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR. [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine of 06/28/1996 No. 254k/96-VR]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%80#Text> [in Ukrainian].
10. Yosyfovych, N.-L.D. (2024) Kryteriyi otsinky elektronnykh dokaziv v administratyvnomu sudochynstvi. [Criteria for evaluating electronic evidence in administrative proceedings]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho Natsional'noho Universytetu. Seriya Pravo. – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Law Series*. 85. Part 2. P. 340–346. [in Ukrainian].
11. Pro vnesennya zmin do Tsyvil'noho protsesual'noho kodeksu Ukrayiny ta Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrayiny shchodo harantuvannya prava na sudovyy zakhyst u maloznachnykh sporakh: Zakon Ukrayiny vid 19.06.2024 r. № 3831-IKH. [On Amendments to the Civil Procedure Code of Ukraine and the Code of Administrative Procedure of Ukraine Regarding Guaranteeing the Right to Judicial Protection in Minor Disputes: Law of Ukraine dated 19.06.2024 No. 3831-IX]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3831-20#Text> [in Ukrainian].
12. Yesimov, S., & Borovikova, V. (2023). Methodological foundations of information security research. *Social and Legal Studios*. 2023. 6 (1), 49–55 [in English].
13. Melnychenko, B., Tsebenko, S., Khomyshyn, I., Sirant, M., & Yesimov, S. (2024). Organizational and legal principles of information security of enterprises in the conditions of martial law in Ukraine. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*, № 1, 167–174 [in English].
14. Herych, A.Y. (2022). Dostup do administratyvnoho pravosuddya pid chas viyny. [Access to Administrative Justice during War]. *Analychno-porivnyal'ne pravoznavstvo – Analytical and Comparative Jurisprudence*. No. 5. P. 227–232. [in Ukrainian].

УДК 342.97.722

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2025-1-7>

Ковалів Мирослав Володимирович,

кандидат юридичних наук, професор,
завідувач кафедри адміністративно-правових дисциплін
Інституту права
Львівського державного університету внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9730-8401>

Сидор Маркіян Ярославович,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
Інституту права
Львівського державного університету внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5615-7766>

ДИСКРЕЦІЙНІ АКТИ ЯК ПРЕДМЕТ СУДОВОГО ОСПОРЮВАННЯ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Анотація. Стаття присвячена важливій проблемі науки адміністративного та адміністративного процесуального права – оскарженню адміністративних актів, ухвалених у рамках адміністративної дискреції (розсуду). Аналізуються проблемні питання, які пов'язані з оскарженням дискреційного акта в адміністративному судочинстві, порушено проблеми визначення меж адміністративного розсуду. Особливе значення має те, що розсуд може відігравати як позитивну роль, так і негативну у його застосуванні. У зв'язку з цим активні дискусії з приводу правової природи та перспектив застосування розсуду у процесі правового регулювання мають не лише науково-теоретичне, а й практичне значення щодо подальшого вдосконалення законодавства. Розуміння меж адміністративного розсуду має велике значення для забезпечення правового захисту громадян та підтримання справедливості в адміністративних процедурах. Дослідження цієї теми дозволило встановити умови, що визначають межі дискреційних повноважень, проведення аналізу законодавства та судової практики регулювання процедури судового оскарження дискреційних актів. У Кодексі адміністративного судочинства України слід прописати критерії перевірки дискреційних актів. У судовому рішенні, у мотивувальній частині, має бути розписано, чому суддя вважає, що публічний орган вийшов за межі адміністративного розсуду, а не обмежувався формальною констатацією наявності порушення його меж. Запропоновано шляхи вдосконалення, які спрямовані на встановлення чітких критеріїв визначення меж адміністративного розсуду та покращення процедури судового оскарження дискреційних актів, внесено пропозицію про закріплення в законодавстві положення щодо встановлення меж адміністративного розсуду та формулювання у резолютивній частині суду про оскарження дискреційного акта для бар'єрів із реалізацією здійснення публічною адміністрацією дискреційних повноважень.

Ключові слова: адміністративне судочинство, межі адміністративного розсуду, дискреційний акт, заперечення дискреційного акта, судовий контроль.

Kovaliv Myroslav, Sydor Markiian. Discretionary acts as a subject of judicial review in administrative proceedings

Abstract. The article is devoted to an important problem of the science of administrative and administrative procedural law – the appeal of administrative acts adopted within the framework of administrative discretion. Problematic issues related to the appeal of a discretionary act in administrative proceedings are analyzed, the problems of determining the limits of administrative discretion are raised. Of particular importance is the fact that discretion can play both a positive and a negative role in its application. In this regard, active discussions about the legal nature and prospects for the use of discretion in the process of legal regulation have not only scientific and theoretical, but also practical significance for the further improvement of legislation. Understanding the limits of administrative discretion is important for ensuring legal protection of citizens and maintaining fairness

in administrative procedures. The study of this topic made it possible to establish the conditions that determine the limits of discretionary powers, conduct an analysis of the legislation and judicial practice of regulating the procedure of judicial appeal of discretionary acts. Criteria for checking discretionary acts should be prescribed in the Code of Administrative Procedure. In the court decision, in the motivational part, it should be described why the judge believes that the public body exceeded the limits of administrative discretion, and not be limited to a formal statement of the existence of a violation of its limits. Ways of improvement aimed at establishing clear criteria for determining the limits of administrative discretion and improving the procedure for judicial appeal of discretionary acts are proposed, a proposal is made to enshrine in the legislation the provision on establishing the limits of administrative discretion and wording in the operative part of the court on appealing a discretionary act for barriers to the implementation of public administration of discretionary powers.

Key words: *administrative proceedings, limits of administrative discretion, discretionary act, denial of discretionary act, judicial control.*

Вступ. Адміністративний розсуд, незважаючи на свій масштабний характер, має локальні аспекти для розгляду. Адміністративний розсуд має бути конструкцією, що визначає вибір можливого варіанта управлінської поведінки, яка обмежена правовими нормами, встановлює межі його реалізації. У цьому сенсі адміністративний розсуд можна розглядати як правовий інститут, що є сукупністю правових норм, які регламентують мету, підстави для реалізації дискреційних повноважень, межі їх здійснення, критерії адміністративного розсуду та зовнішні способи його обмеження, юридичні гарантії прав громадян під час його здійснення, а також механізм судового контролю за адміністративною дискрецією.

Питання адміністративної дискреції розглядали у своїх працях учені: В.Б.Авер'янов, О.М.Бандурка, М.Г.Вербенський, О.П.Гетьманець, С.М.Гусаров, С.Ф.Денисюк, С.С.Єсімов, І.В.Зозуля, Т.О.Коломоєць, В.К.Колпаков, А.Т.Комзюк, В.А.Ліпкан, Р.С.Мельник, О.І.Миколенко, О.М.Музичук, В.І.Олефір, Т.О.Проценко, І.І.Сидорук, С.Г.Стеценко, Л.П.Сушко, І.М.Шопіна та інші. Адаптація законодавства України до вимог Європейського Союзу потребує проведення наукових досліджень у зазначеній сфері з метою підвищення ефективності правового регулювання та відповідності європейському законодавству.

Метою статті є дослідження дискреційних актів як предмет судового оспорування в адміністративному судочинстві.

Матеріали та методи. Методологічну основу дослідження становили загальнонаукові наукові методи пізнання, які застосовувались комплексно та системно: порівняльного

правознавства, формально-логічний та інші загальнонаукові методи. У науковій аргументації теоретичних висновків використано сучасні положення філософії, загальної теорії управління тощо.

Результати. Адміністративне право, як жодне інше, значною мірою спирається на поняття адміністративного розсуду та індивідуальних адміністративних актів. Ці два елементи відіграють ключову роль у функціонуванні адміністративної системи та взаємодії держави з її громадянами. Адміністративний розсуд – це своєрідне дискреційне право, яке дає органам влади можливість приймати рішення в рамках закону, але без чіткого та суворого дотримання процедур.

Це підтверджують слова І.Білого, що адміністративний розсуд слід розглядати як спеціальне право, яке може використовуватися в процесі застосовної діяльності під час здійснення функцій органів державної влади. Сутністю дискреційних повноважень є можливість посадових осіб на власний розсуд визначити наявність підстав для прийняття рішення у межах їх повноважень [1, с. 416].

А.Коренев визначає, що адміністративний розсуд як вибір публічною адміністрацією варіанта вирішення управлінського питання у формі прийняття адміністративного акта (нормативного чи індивідуального), що відповідає встановленим законом вимогам до адміністративних актів, в умовах недостатньої нормативно-правової визначеності цілей, підстав, умов, змісту, обстановки, місця, об'єктів, суб'єктів, порядку оформлення, процедури та строків (часу) прийняття адміністративного акта [2, с. 270].

Поняття «розсуд» відноситься до вільного застосування інших норм, ніж ті, які прямо встановлені законом. Наприклад, адміністративний розсуд (дискреція) пов'язаний із такими категоріями, як «можливо», «допускається», «можуть», «право», «за потреби». Дискреція надає державним органам та службовцям певний ступінь гнучкості та автономії у прийнятті рішень та розробці насамперед індивідуальних адміністративних актів.

Адміністративний розсуд діє відповідно до обставин кожного конкретного випадку та надає адміністративному органу певний простір для прийняття рішень у межах допустимих законом варіантів. Цей вибір може залежати від конкретних обставин справи, інтересів сторін, цілей законодавця та інших чинників. Однак якщо відсутня грамотність у застосуванні дискреційних повноважень та судового контролю за ними, то це може стати інструментом довільного управління, що завдає шкоди інтересам держави та суспільства.

На думку Т.Міхайліної щодо адміністративного розсуду, тільки законодавче закріплення форм та підстав у сукупності з належним контролем є гарантією його ефективності. Слід максимально обмежити кількість випадків, коли суб'єктом владних повноважень на свій розсуд може бути прийнято або не прийнято відповідне рішення, незалежно від юридичних фактів, що становлять фактичну основу справи [3, с. 36].

Органи влади створюють власний апарат – апарат державного управління, який належить до числа складних самоврядних систем. Він становить цілісне утворення, яке складається з великої кількості різноманітних частин – окремих органів та їх структурних підрозділів [4, с. 152]. У діяльності апарату істотну частину у системі сучасного правового порядку займають адміністративні акти. Індивідуальні акти переважають у діяльності управлінських органів, оскільки вони забезпечують підвищення ефективності вирішення поточних питань управління. Наявна позиція, згідно з якою під дискреційними адміністративними актами розуміють акти норматив-

ного та індивідуально-розпорядчого характеру, зміст яких визначається в окреслених законом межах на розсуд адміністративного органу або посадової особи.

Водночас дискреційний акт публічної адміністрації – це індивідуальний акт публічної адміністрації, який оформляє рішення за конкретною обставиною, враховує контекст кожного випадку та формує основу адміністративного розсуду, дозволяючи державі ефективно реагувати на різноманітні та приватні ситуації. Однак така свобода може призвести до потенційних зловживань, тому необхідні обмеження та процедури контролю за дискреційними актами. Одним із основних елементів визначення меж дискреції є наявність чітко сформульованих правових цілей, які закріплені в законі. Ці цілі мають бути конкретними і орієнтованими на забезпечення інтересів суспільства та держави.

Іншим важливим аспектом є принципи. Адміністративний розсуд має бути обмежений насамперед загальними принципами правової держави, що визначають правильну поведінку органів державної влади. Таким обмежувальним принципом дискреції є принцип пропорційності втручання в діяльність контрольованих осіб, який передбачає, що застосовувані заходи щодо припинення і усунення порушень обов'язкових вимог повинні бути пропорційними характеру порушень обов'язкових вимог, заподіяної шкоди або, що може бути заподіяна цінностям, які охороняються законом.

Межі дискреції залежать від певного обсягу владних повноважень, наданих органам влади. Закон повинен чітко й точно визначити, які функції та завдання можуть виконувати органи державної влади та які вони не можуть перевищувати.

Для забезпечення дотримання меж дискреції потрібна наявність ефективних правових засобів та санкцій у разі порушення законних обмежень. Ці засоби мають бути прописані у законі та сприяти відповідальності органів влади за перевищення повноважень.

Межі дискреції включають конкретні умови реалізації повноважень, включаючи

процедури, порядок та терміни їх здійснення. Закон має чітко визначити, яким чином мають виконуватися функції органів влади та які кроки вони мають робити під час ухвалення рішень. З огляду на відсутність закріплення таких умов відбувається порушення меж адміністративного розсуду.

Правове регулювання у функціональному значенні – це орієнтир для суб'єктів права на нормативні приписи у межах правовідносин, а діяльність щодо здійснення регулятивної функції має епізодичний корекційний характер, то на підставі цього підходу можна мовити про чинники, що визначають виникнення превентивного регулювання [5, с. 42]. Виникає проблема: суди, стикаючись із заперечуванням дискреційних актів, часто обмежені у можливості проведення належної перевірки та оцінки законності. Вони не можуть оцінити суб'єктивні мотиви та наміри, що лежать в основі дискреційних актів, оскільки відсутні закріплені законодавцем конкретні межі дискреції та присутні суб'єктивні процедури. Судам потрібно перевіряти те, що можна об'єктивно прорахувати, проаналізувати, осмислити.

Судовий контроль над дискреційними актами має на меті встановити, чи порушує конкретний адміністративний акт принципи законності, справедливості та обґрунтованості. Цей процес є невід'ємною частиною гарантування прав громадян та організацій перед державною владою.

Проте М.Оніщук відзначив не досить ефективний судовий контроль під час розгляду суперечок щодо дискреційних актів [6].

Положення Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України) встановлює низку критеріїв, за якими реалізуються перевірка та судовий контроль над дискреційними актами (порушення прав, свобод, законних інтересів, дотримання терміну звернення до суду та вимог нормативно-правових актів, відповідність змісту оскаржуваного рішення) [7]. Суд займається своєю справою – оцінює законність виключно правозастосовчої діяльності, що стосується прав, свобод і законних інтересів громадян.

Суд здійснює перевірку правомірності (обґрунтованості) реалізації розсуду щодо фізичних і юридичних осіб. Суд може оцінювати обґрунтованість акта, спираючись на дотримання принципу законності, пропорційності та меж адміністративного розсуду. Здійснюючи перевірку рішень, дій (бездіяльності), суди повинні виходити з того, що у реалізації державних чи інших публічних повноважень наділені ними органи та особи пов'язані законом.

Це твердження створює основу для оцінки законності дискреційних актів, оскільки вони мають відповідати законодавству та не суперечити встановленим нормам.

Законодавець встановлює, що в оскарженні дискреційного акта слід враховувати контекст правових норм, встановлюючи принциповий зв'язок між здійсненням публічних повноважень та його законними підставами, не виходити за межі адміністративного розсуду. Дефекти правового регулювання протилежного змісту в узагальненому виді полягають у відсутності чітких вказівок у нормах на конкретні цілі, підстави, умови застосування заходів забезпечення [8, с. 31].

Законодавець розкриває межі і пов'язує перевірку законності з принципом пропорційності, де судам з урахуванням усіх значимих обставин справи слід з'ясовувати, чи оспорювані заходи є обґрунтованими, розумними та необхідними для досягнення законної мети, чи не призводить їх застосування до надмірного обтяження громадян та організацій.

Судам дається можливість виявити, чи відповідає дискреційний акт принципу пропорційності або ж він призводить до порушень прав та інтересів. У разі оцінки законності оспорюваних дій слід враховувати їх мету, необхідність, пропорційність і дотримання основних принципів права, адже здійснення розсуду всупереч передбаченим законом цілям або порушення вимог пропорційності є підставою для висновку про порушення меж розсуду та для визнання оскаржуваних рішень, дій (бездіяльності) незаконними. В результаті аналізу цих положень стає очевидним, що судові оспорювання дискрецій-

них актів обмежується законодавчо встановленими цілями прийняття акта та межами розсуду, проте на досить низько ефективному рівні. Судова практика свідчить, що негативні наслідки, пов'язані з дискреційними повноваженнями та судовим контролем за ними, трапляються досить часто.

Верховний Суд задовольнив вимоги адміністративного позивача і вказав, що судові інстанції, розглядаючи справу, обмежилися перевіркою формальної відповідності оскаржуваного правового акта вимогам правових норм, у зв'язку з чим прийняті у справі судові акти не можна визнати законними та обґрунтованими, вони скасовуються з винесенням нового рішення про задоволення позовних вимог [9].

Приклади свідчать про відсутність процедур закріплення меж адміністративного розсуду та слабо вираженої ясності та ефективності судового контролю за дискреційними актами публічної адміністрації.

Процес оскарження дискреційних актів поки що не досяг належного рівня об'єктивності та ефективності, незважаючи на наявність прикладів не лише порушення меж адміністративного розсуду, а і спроб судових органів досконало розібратися в оспорюваних дискреційних актах. Судова практика показує, що здебільшого публічна адміністрація у реалізації дискреційних повноважень приходить до порушення прав і законних інтересів громадян. Причинами таких порушень є недоліки законодавчого регулювання дискреції, розмитість і невизначеність норм судового контролю, а саме відсутність законодавчого закріплення не лише положень про межі дискреції, а й вимоги про обов'язкове зазначення судів у резолютивній частині рішення у адміністративній справі про оскарження дискреційних актів.

У КАС України міститься положення про наявність у резолютивній частині рішення суду вказівки на визнання оскаржених рішення, дії (бездіяльності) такими, що не відповідають нормативно-правовим актам та порушують права, свободи та законні інтереси позивача.

Однак це положення дозволяє судам у разі визнання позовної заяви про визнання дис-

креційного акта незаконним вказувати лише на задоволення позовної заяви, тим самим даючи загальну картинку про розмитість судового контролю за дискреційними повноваженнями публічною адміністрацією. Ці обставини можуть призвести до зловживання дискреційних повноважень і можуть породжувати ситуації, у яких порушуються правничий та законні інтереси громадян.

Зниженню негативних наслідків сприятиме:

- закріплення в КАС України положення про межі адміністративного розсуду, що включають конкретні цілі, принципи законності, пропорційності та обґрунтованості, обсяг повноважень, встановлення ефективних санкцій у разі порушення обмежень;

- доповнення КАС України положенням про обов'язкову вказівку у резолютивній частині рішення суду про оскарження рішення, дії (бездіяльності), формулювання про порушення меж дискреційних повноважень публічної адміністрації;

- розробка методики оцінки дискреційних актів для суддів, оскільки оцінка законності має містити аналіз обставин та наслідків цього акта.

Висновки. Адміністративний розсуд має ознаки: законність розсуду; дотримання у реалізації розсуду публічного інтересу; наявність встановлених нормативно-правими актами меж розсуду; можливість вибору суб'єктом у разі прийняття оптимального управлінського рішення, вчинення дії чи утримання від вчинення (бездіяльності); наявність специфічного уповноваженого суб'єкта – державного службовця, який обіймає державну посаду в органах державної влади. Наявність законодавства про правотворчість та адміністративну процедуру є підставою для модернізації публічного управління, тому запровадження є найбільш ефективним і надійним способом подолання бар'єрів у реалізації адміністративного розсуду. Необхідно розробляти чіткі та конкретні процедури для надійного механізму судового контролю за оскарженням дискреційних актів, щоб уникнути незаконних дій публічної адміністрації.

Список використаних джерел:

1. Білий І. М. Дискреційні повноваження адміністративного суду: деякі аспекти розуміння та реалізації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2023. Випуск 80. Частина 1. С. 411–417.
2. Коренев А. О. Судова дискреція в адміністративному судочинстві: поняття та зміст. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 5. С. 268–271.
3. Михайліна Т. В. Проблеми правозастосовчої дискреції в адміністративному судочинстві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 34–36.
4. Остапенко О. І., Ковалів М. В., Єсімов С. С. та інші. Адміністративне право України (загальна частина) : навчальний посібник. Вид. 2-е, доповнене. Львів : СПОЛОМ, 2021. 616 с.
5. Єсімов С. С. Превентивне регулювання: теоретичні аспекти. *Соціально-правові студії*. 2020. Випуск 3 (9). С. 40–47.
6. Онішук М. Проблемні питання здійснення судового контролю за дискрецією суб'єкта владних повноважень. *Слово Національної школи суддів України*. 2021. № 2 (35). С. 6–15.
7. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.
8. Бортник Н. П., Єсімов С. С. Правова регламентація заходів адміністративно-процесуального примусу. *Соціально-правові студії*. 2021. Випуск 3 (13). С. 28–34.
9. Блажівська Н. Дискреція в адміністративному судочинстві / Верховний Суд. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Prezent_diskrecia.pdf.

References:

1. Bilyi, I. M. (2023). Dyskreysiini povnovazhennia administratyvnoho sudu: deiaiki aspekty rozuminnia ta realizatsii [Discretionary powers of the administrative court: some aspects of understanding and implementation]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia "Pravo" – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series "Law"*, 80. Part 1. P. 411–417 [in Ukrainian].
2. Korenev, A. O. (2022). Sudova dyskreysiia v administratyvnomu sudochynstvi: poniattia ta zmist [Judicial discretion in administrative proceedings: concepts and content]. *Analitichno-porivnialne pravoznavstvo – Analytical and comparative jurisprudence*, 5, 268–271 [in Ukrainian].
3. Mikhailina, T. V. (2023). Problemy pravozastosovchoi dyskreysii v administratyvnomu sudochynstvi [Problems of law enforcement discretion in administrative proceedings]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 6, 34–36 [in Ukrainian].
4. Ostapenko, O. I., Kovaliv, M. V., & Yesimov, S. S., et al. (2021). *Administratyvne pravo Ukrainy (zahalna chastyna): navchalnyi posibnyk [Administrative law of Ukraine (general part): study guide]*. Vyd. 2-e, dopovnene. Lviv: SPOLOM, 616 p. [in Ukrainian].
5. Yesimov, S. (2020). Preventyvne rehuliuвання: teoretychni aspekty [Preventive regulation: theoretical aspects]. *Sotsialno-pravovi studii – Social and legal studies*, 3 (9), 40–47 [in Ukrainian].
6. Onischuk, M. (2021). Problemni pytannia zdiisnennia sudovoho kontroliu za dyskreysiieiu subiekta vladnykh povnovazhen [Problematic issues of exercising judicial control at the discretion of the subject of authority]. *Slovo Natsionalnoi shkoly suddiv Ukrainy – Word of the National School of Judges of Ukraine*, 2(35), 6–15 [in Ukrainian].
7. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 06.07.2005 r. № 2747-IV [Administrative Judicial Code of Ukraine: Law of Ukraine dated July 6, 2005 No. 2747-IV]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> [in Ukrainian].
8. Bortnyk, N. P., & Yesimov, S. S. (2021). Pravova rehlementatsiia zakhodiv administratyvno-protsesualnoho prymusu [Legal regulation of measures of administrative and procedural coercion]. *Sotsialno-pravovi studii – Social and legal studies*, 3 (13), 28–34 [in Ukrainian].
9. Blazhivska, N. Dyskreysiia v administratyvnomu sudochynstvi. Verkhovnyi Sud [Discretion in administrative proceedings. Supreme Court] Retrieved from: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Prezent_diskrecia.pdf [in Ukrainian].

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС; КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛІСТИКА; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.982

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2025-1-8>

Бондар Володимир Сергійович,

кандидат юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального процесу та криміналістики
Навчально-наукового гуманітарного інституту
Національної академії Служби безпеки України,
вулиця Михайла Максимовича, 22, Київ, 03022, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1552-4555>

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНИХ ЗАСАД ПРОВЕДЕННЯ КОНТРОЛЬОВАНОЇ ПОСТАВКИ ЯК ФОРМИ КОНТРОЛЮ ЗА СКОЄННЯМ ЗЛОЧИНУ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню окремих питань вдосконалення організаційно-тактичних засад проведення контрольованої поставки як форми контролю за скоєнням злочину. Зазначається, що сучасні реалії практики актуалізують зміну підходів органів правопорядку до пошуку, збирання, аналізу та використання інформації, яка має потенційне доказове значення у кримінальному провадженні. Аналізуються різні підходи до оцінки організації й тактики проведення такої форми контролю за скоєнням злочину. Визначаються об'єкти, предмети, суб'єкти, завдання та інші елементи контрольованої поставки як негласної слідчої (розшукової) дії/оперативно-розшукового заходу. Акцентується увага на потенційних ризиках під час її проведення. Доведено необхідність ретельного планування такої негласної слідчої (розшукової) дії, що повинна охоплювати створення системи умов такого заходу зі збитковою надійністю, яка має забезпечити її успішне проведення навіть у нештатній ситуації з мінімальним ступенем ризику. На підставі результатів проведеного дослідження запропоновані рекомендації правового та організаційно-тактичного характеру, які сприятимуть підвищенню ефективності вирішення завдань під час проведення оперативно-розшукової діяльності.

Зокрема, стверджується, що організація контрольованих поставок, як і будь-який складний, триваючий засіб оперативно-розшукової діяльності, включає у себе такі основні етапи: розвідувально-пошукові заходи з виявлення фактів незаконного транспортування наркотичних засобів; документування фактів незаконного транспортування наркотичних засобів, яке передбачає проведення всього комплексу заходів, пов'язаних з оглядом місця події, виявленням та фіксуванням слідів кримінально-протиправної діяльності фігурантів, оформленням документації процесуального значення; реалізацію заходів щодо забезпечення негласного контролю за переміщенням наркотичних засобів та осіб, які їх супроводжують, протягом усього маршруту з моменту виявлення до отримання адресатом; виявлення інших злочинів, у тому числі закінчених після виконання суб'єктами їх скоєння суб'єктивної сторони складу злочину; захоплення (затримання) отримувачів вантажу, предмета контрольованої поставки та викриття максимально повної кількості осіб, причетних до незаконних дій з предметом злочину.

Ключові слова: доказування, досудове розслідування, кримінальний процес, контроль за скоєнням злочину, контрольована поставка, негласні слідчі (розшукові) дії.

Bondar Volodymyr. Improvement of organizational and tactical principles for controlled delivery as a form of control over the commitment of crime

Abstract. The article is devoted to the study of individual issues of improving the organizational and tactical principles of conducting controlled delivery as a form of control over the commitment of a crime. It is noted that modern realities of practice actualize the change in approaches of law enforcement agencies to the search,

collection, analysis and use of information that has potential evidentiary value in criminal proceedings. Various approaches to assessing the organization and tactics of conducting this form of control over the commitment of a crime are analyzed. The objects, subjects, subjects, tasks and other elements of controlled delivery as a covert investigative (search) action/operational and investigative measure are determined. Attention is focused on potential risks during its conduct. The need for careful planning of this covert investigative (search) action is proven, which should include the creation of a system of conditions for such an event with loss-making reliability, which should ensure its successful conduct even in an emergency situation with a minimal degree of risk. Based on the results of the study, recommendations of a legal and organizational and tactical nature are proposed, which will contribute to increasing the effectiveness of solving tasks when conducting operational and investigative activities. In particular, it is argued that the organization of controlled deliveries, like any complex, ongoing means of operational and investigative activities, includes the following main stages: reconnaissance and search measures to identify the facts of illegal transportation of narcotic drugs; documenting the facts of illegal transportation of narcotic drugs, which involves carrying out the entire complex of measures related to inspecting the scene of the incident, identifying and recording traces of criminal and illegal activities of the persons involved, and drawing up documentation of procedural significance; implementing measures to ensure covert control over the movement of narcotic drugs and persons accompanying them throughout the entire route from the moment of detection to receipt by the addressee; identifying other crimes, including those completed after the subjects of their commission committed the subjective side of the crime; seizure (detention) of the recipients of the cargo, the subject of controlled delivery and exposure of the maximum number of persons involved in illegal actions with the subject of the crime.

Key words: evidence, pre-trial investigation, criminal process, control over the commitment of a crime, controlled delivery, covert investigative (search) actions.

Вступ. Аксіоматичним є твердження, що ключовою та необхідною умовою для успішного виявлення, розкриття та документування більшості злочинів у сфері обігу наркотичних засобів загалом та контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів зокрема, а також викриття осіб, винних у їх скоєнні, є наявність у розпорядженні сторони обвинувачення відповідних обсягу та якості інформації:

1) про предмет кримінального правопорушення – наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги або прекурсори, зброю, вибухові речовини, частини нарізної вогнепальної зброї, спеціальні технічні засоби негласного отримання інформації;

2) про безпосередній зв'язок з цим предметом певної особи/кола осіб.

Відповідно, практика демонструє, що найбільш ефективними методами протидії органів правопорядку України з незаконним обігом наркотичних засобів, вогнепальної зброї, частин нарізної вогнепальної зброї є:

1) співробітництво з особами, які здійснюють сприяння органам правопорядку на конфіденційній основі. Так, наприклад, співробітники національних спецслужб та органів правопорядку отримують первинні дані про наркотичні засоби, які переправляються в

Україну контрабандним шляхом, здебільшого з конфіденційних джерел (80%);

2) з метою викриття фігурантів, котрі мають міжнародні зв'язки в діяльності оперативних підрозділів українських органів правопорядку, широко використовується такий комплексний оперативно-розшуковий захід, що має правову основу, – контроль за скоєнням злочину у вигляді контрольованої поставки.

Доцільність проведення операцій з контрольованих поставок виникає у разі виявлення співробітниками уповноважених оперативних підрозділів Служби безпеки України, Державної прикордонної служби, Національної поліції та іншими зацікавленими відомствами заборонених речовин у вантажах, міжнародних поштових відправленнях, транспортних засобах та ручній поклажі.

Проведення цієї негласної слідчої (розшукової) дії потребує підвищеної уваги внаслідок великої імовірності виникнення ситуацій, за яких навіть відступ від встановленого процесуального порядку їх проведення може призвести до порушень законності та визнання здобутих доказів недопустимими.

Матеріали та методи. Ставиться за мету виявлення та теоретичний розгляд загальних засад контрольованої поставки як форми

контролю за скоєнням злочину, формулювання на цій основі науково обґрунтованих рекомендацій, спрямованих на вдосконалення правових та організаційно-тактичних засад цієї негласної слідчої (розшукової) дії як засобу протидії загрозам національній безпеці.

Водночас наявні теоретичні здобутки з цього питання потребують узагальнення та детального розгляду з тим, аби виявити ключові негативні фактори, які характеризують комплекс засобів протидії загрозам національній безпеці.

Результат аналізу останніх досліджень і публікацій дає змогу констатувати, що, зокрема, такі представники наук кримінально-правового циклу, як: О.П.Бабіков [1, с. 15–20], Б.І.Бараненко, Ю.В.Баулін, І.В.Гора, М.Л.Грібов, Т.І.Гук [2, с. 251–258], А.В.Іщенко, В.А.Колесник, В.В.Комашко, М.В.Корнієнко [3, с. 278–283], Г.Р.Крет [4, с. 132–136], В.В.Лисенко [5, с. 279–294], О.В.Одерій, В.Л.Ортинський, О.О.Подобний, М.А.Погорецький, Д.Б.Сергєєва, О.М.Стрільців, І.Л.Рудницький, Я.О.Тализіна, О.С.Тарасенко [6, с. 21–25], Л.Д.Удалова, О.І.Хараберюш, К.О.Чаплинський, С.П.Чумак [7, с. 383–386], О.П.Федотов [8, с. 77–80], В.М.Шевчук, Б.В.Щур, Ю.М.Чорноус, досліджували практику застосування контрольованої поставки як засобу протидії злочинам.

Результати. Контрольована поставка проводиться у випадках, коли виявлена контрабандна або інша партія наркотичних засобів, зброї, частин нарізної вогнепальної зброї переміщується через території декількох країн або в межах однієї країни, перетину адміністративних кордонів, областей, територіальних громад і є згода правоохоронних органів цих країн на забезпечення відповідного контролю за цим вантажем на всій території обслуговування. Така негласна слідча (розшукова) дія (оперативно-розшуковий захід) дозволяє виявити осіб, злочинні групи, організовані групи, спільноти, відповідальні за незаконне переміщення предмета контрольованої поставки, а не обмежуватись лише простим вилученням

його з незаконного обігу. Крім того, застосування цього методу сприятиме викриттю керівних структур наркобізнесу, виявленню їх міжнародних зв'язків, а також оперативному проникненню в злочинні спільноти, створенню резидентур у країнах виробництва та збуту наркотичних засобів. Контрольована поставка дозволить встановити не тільки постачальників та отримувачів заборонених вантажів, але й максимальну кількість другорядних учасників злочинів, канали та маршрути транспортування, способи маскування. Головний принцип контрольованої поставки полягає в тому, що затримання фігурантів за сприятливого результату операції здійснюється тільки на заключному її етапі.

Зазначимо, що організація підготовки та проведення досить складних комплексів щодо запобігання, припинення, документування, розкриття та розслідування досліджуваних кримінальних правопорушень має базуватися на багаторівневій системі нормативного регулювання. Елементами цієї системи залежно від характеру та ролі регульованих правовідносин є чотири відносно самостійні блоки:

- які встановлюють загальні положення оперативно-розшукової, контррозвідувальної та кримінальної процесуальної діяльності;
- які регламентують діяльність окремих суб'єктів оперативно-розшукової, контррозвідувальної та кримінальної процесуальної діяльності;
- які регламентують правовідносини, котрі виникають під час вирішення окремих завдань оперативно-розшукової, контррозвідувальної та кримінальної процесуальної діяльності;
- які встановлюють заходи захисту конституційного права громадян на недоторканість особистого життя.

До першого блоку нормативно-правових актів слід віднести Кримінальний та Кримінальний процесуальний кодекси України.

Кримінальний кодекс, зокрема, визначає ознаки складів кримінальних правопорушень (з огляду на їх усталений поділ на об'єктивні та суб'єктивні), даючи змогу правильно встановити місце відповідного роду діянь у системі кримінально-правових заборон, здійснювати

відмежування від суміжних актів поведінки, довести їх під час кримінального процесуального доказування (доведення). Крім того, встановлення наявності ознак тяжкості злочину є підставою проведення окремих оперативно-розшукових/контррозвідувальних заходів, негласних слідчих (розшукових) дій (зокрема, передбачених ст.ст. 260, 261, 262, 263, 264, 267, ч. 2 ст. 269, 269¹, 270, 271, 272, 274 КПК України, які проводяться виключно у кримінальних провадженнях про тяжкі та особливо тяжкі злочини). Закріплення комплексу кримінально-правових заборон є однією з гарантій дотримання законності конституційних прав і свобод громадян (гарантованих ст.ст. 27, 28, 30, 31, 32, 55, 59 Основного Закону) під час проведення оперативно-розшукових та контррозвідувальних заходів, негласних слідчих (розшукових) дій (ст.ст. 162, 163, 182, 328, 356, 365, 370, 372 КК України).

КПК України визначає порядок взаємодії слідчого, дізнавача та прокурора та оперативних підрозділів у кримінальному провадженні (ст.ст. 40, 41, 571 КПК України). Про взаємодію опосередковано йдеться в інших статтях КПК України, зокрема:

1) у разі регламентації виконання окремих процесуальних дій за запитом (дорученням) компетентних органів іноземних держав у рамках міжнародного співробітництва (ст. 4 КПК України, розділ IX КПК України);

2) під час процесуального керівництва прокурором досудовим розслідуванням (ст. 36 КПК України). Наприклад, формами участі прокурора в НС(Р)Д є: доручення провести НС(Р)Д слідчому, участь у проведенні НС(Р)Д оперативним підрозділом, доручення провести НС(Р)Д оперативним підрозділом, а також надання вказівки слідчому на проведення НС(Р)Д, прийняття рішення про використання результатів НС(Р)Д у доказуванні тощо;

3) у разі доручення проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділом (ст. 40, 41 КПК України) тощо.

Визначаючи обставини, які підлягають доказуванню (встановленню) у криміналь-

ному провадженні (ст.ст. 91, 485 КПК України), види доказів (ст.ст. 84–90 КПК України), способи їх збирання та оцінки (ст.ст. 93, 94 КПК України), закріплюючи процесуальний порядок проведення негласної слідчої (розшукової) дії до постановлення ухвали слідчого судді (зокрема, у випадках порушень кримінально-правових заборон, передбачених розділами I, II, VI, VII (статті 201 та 209), IX, XIII, XIV, XV, XVII Особливої частини КК України (ст. 250 КПК України) кримінальний процесуальний закон слугує основою для визначення прийомів отримання оперативно-розшукової інформації та процедур її використання у кримінальному провадженні, адже згідно з частиною 2 статті 99 КПК України, матеріали оперативно-розшукової діяльності, зібрані оперативними підрозділами з дотриманням вимог Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» за умови їх відповідності вимогам цієї статті, можуть використовуватись у кримінальному провадженні як докази. Безпосередньо процесуальний порядок та умови проведення контрольованої поставки регламентуються главами 21 та 43 КПК України [1, с. 15–20].

До другого блоку законодавчих актів, які становлять нормативну основу проведення оперативно-розшукової/контррозвідувальної діяльності, можна віднести закони так званого статусного розуміння, які регламентують діяльність окремих суб'єктів оперативно-розшукової діяльності, котрі закладають основи розмежування повноважень уповноважених оперативних підрозділів. До їх числа насамперед належать закони України «Про Службу безпеки України» від 25 березня 1992 року № 2229-XII, «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 року № 580-VIII, «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14 жовтня 2014 року № 1698-VII, «Про Бюро економічної безпеки України» від 28 січня 2021 року № 1150-IX, «Про Державне бюро розслідувань» від 12 листопада 2015 року № 794-VIII (цікавим у контексті цієї наукової розвідки виглядає позиція, що закріплена в пункті 71 частини 5 розділу VI зазначеного Закону щодо доповнення частини пер-

шої статті 8 таким положенням: «з метою виявлення та фіксації діянь, передбачених статтями 305, 307, 309, 311, 318, 321, 3641, 3652, 368, 3683, 3684, 369, 3692 Кримінального кодексу України, проводити операції з контрольованого вчинення відповідних діянь. Порядок отримання дозволу, строк його дії та порядок проведення операції з контрольованого вчинення корупційного діяння визначаються Кримінальним процесуальним кодексом України», Законом «Про Державну прикордонну службу України» від 3 квітня 2003 року № 661-IV тощо. Крім того, згідно з пунктом 2 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» закріплено право оперативних підрозділів проводити контрольовану поставку товарів, предметів та речовин, у тому числі заборонених для обігу, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форми власності з метою виявлення та документування фактів протиправних діянь [9].

До третього блоку законодавчих актів, які становлять правову основу оперативно-розшукової/контррозвідувальної діяльності, належать закони, які регулюють відносини, що виникають під час вирішення окремих її завдань. До їх числа можна віднести Митний кодекс України, який, зокрема, у розділі XVII визначає мету та загальний порядок контрольованої поставки, зокрема під негласним контролем (ст.ст. 456, 457 МК України). Крім того, згідно з положеннями ч. 2 ст. 19 Закону України від 15 лютого 1995 року № 60/95-ВР «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» допуск в обіг «наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів, а також рослин, що містять наркотичні засоби та психотропні речовини, для проведення контрольованої поставки, оперативної закупки, слідчого експерименту, спеціального слідчого експерименту, відбору зразків для проведення дослідження та експертизи цих засобів і речовин, інших оперативно-розшукових заходів підрозділами, які відповідно до закону мають право здійснювати оперативно-розшукову діяльність, дозволяється без ліцензії». Порядок проведення контрольованої поставки наркотичних засо-

бів регламентований статтею 4 Закону України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживання ними». Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23 грудня 1993 року № 3782-XII (стаття 7) передбачив можливість використання технічних засобів контролю і прослуховування телефонних та інших переговорів, візуальне спостереження як заходів забезпечення безпеки осіб, щодо яких здійснюються заходи забезпечення безпеки [10]. Стаття 5 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 року № 638-IV дає право Службі безпеки України на проведення оперативно-розшукових та контррозвідувальних заходів, спрямованих на запобігання, виявлення та припинення терористичної діяльності, у тому числі міжнародної, а також оперативно-пошукові заходи у системах і каналах електронних комунікацій, які можуть використовуватися терористами. Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30.06.1993 № 3341-XII визначає двоєдину мету з організованою злочинністю: 1) встановлення контролю над організованою злочинністю, її локалізація, нейтралізація та ліквідація; 2) усунення причин і умов існування організованої злочинності. Статтею 22 Закону України «Про поштовий зв'язок» на операторів поштового зв'язку покладений обов'язок сприяти проведенню оперативно-розшукових і контррозвідувальних заходів на об'єктах своєї поштової мережі та вживати заходів для недопущення розголошення фактів їх проведення».

Особливу роль у правовому регулюванні проведення контрольованих поставок виконують законодавчі акти, котрі забезпечують механізм захисту конституційного права громадян на недоторканість приватного життя під час проведення оперативно-розшукових, контррозвідувальних заходів, негласних слідчих (розшукових) дій. Специфікою цього блоку законодавчих актів є те, що зазначені заходи напряду не регламентуються, але встановлюють певні обмеження на зби-

рання інформації про приватне життя громадян. До числа таких слід віднести закони України «Про захист персональних даних», «Про інформацію», «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах», «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та деякі інші.

До правової основи проведення контрольованих поставок належать також й інші нормативно-правові акти державних органів, метою створення яких, як відомо, є створення механізмів реалізації вже прийнятих законів. За загальною вимогою підзаконні нормативно-правові акти мають відповідати закону, містити норми права, які конкретизують, деталізують та організаційно забезпечують дію закону.

Так, у пункті 1.12.1 Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, затвердженої наказом Генеральної прокуратури України, МВС, СБУ, Адміністрації ДПСУ, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5, зазначено, що «контрольована поставка полягає в організації і здійсненні слідчим та оперативним підрозділом контролю за переміщенням (перевезенням, пересиланням, передачею, ввезенням, вивезенням з України чи транзитним переміщенням її територією) товарів, предметів і речовин, у тому числі заборонених до обігу, з метою виявлення ознак злочину та фіксації фактичних даних про протиправні діяння осіб, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України» [11].

Окремі положення такого заходу регламентуються закритими підзаконними нормативно-правовими актами.

Крім того, у доктрині зазначається, що «істотна роль у правовій регламентації кримінального провадження відведена загально-визнаним нормам і принципам міжнародного права, що містяться у міжнародних документах у сфері охорони і захисту прав людини, які умовно можна поділити на дві групи: міжнародні документи у сфері охорони і захисту прав людини та міжнародні договори про правову допомогу» [1, с. 15–20; 4, с. 132–136].

Зокрема, йдеться і про міжнародно-правові норми: ст. 11 Конвенції Організації Об'єднаних Націй «Про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин» (1988 р.) [12]; ст.ст. 2, 20 Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності (2000 р.); ст. 73 гл. 3 (Наркотики) розд. III Шенгенської конвенції (1990 р., ст. 73, гл. 6 розділу III «Поліція та безпека»); ст. 12 Конвенції ЄС про взаємну правову допомогу у кримінальних справах (2000 р.) та ін. Наприклад, у Конвенціях ООН «Про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів (ст. 11), «Проти транснаціональної організованої злочинності» (ст. 2) контрольовані поставки віднесені поряд із електронним спостереженням та агентурними операціями до спеціальних методів розслідування, а не до оперативно-розшукових заходів. У типовому керівництві ООН щодо підготовки співробітників антинаркотичних органів охорони правопорядку зокрема йдеться: «Контрольовані поставки є ефективним методом забезпечення дотримання законів про наркотики, який дозволяє посадовим особам правоохоронних органів різних країн виявляти членів міжнародних організацій щодо незаконного обігу наркотиків, які здійснюють поставки наркотичних засобів або психотропних речовин через міжнародні кордони. Цей оперативний метод потребує тісної співпраці правоохоронних органів, а також ретельного планування своєї діяльності та її точного виконання». Але якщо в Конвенції ООН 1988 року йшлося про контрольовану поставку стосовно наркотичних засобів та психотропних речовин, то у статті 2 Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року сформульоване визначення контрольованої поставки стосовно «партій вантажу, які викликають підозру» [12]. Крім того, частина 4 статті 20 зазначеної Конвенції передбачає також, що рішення про використання контрольованих поставок на міжнародному рівні можуть за згодою зацікавлених держав-учасників включати такі методи, як «перехоплення вантажів та залишення їх неторканими

або їхнє вилучення або заміна, повністю або частково». Про використання «методу контрольованої поставки» йдеться у ст. 108 Конвенції про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах».

Під час планування будь-якої негласної слідчої (розшукової) дії, у тому числі й контрольованої поставки доцільним є урахування чотирьох моментів: перший пов'язаний із вибором дії, яка базується на оцінці можливостей отримання інформації різного призначення, другий – з вибором структури НС(Р)Д, яка визначає тактику її здійснення, третій аспект пов'язаний із забезпеченням його конфіденційності, четвертий – із забезпеченням прав та свобод осіб.

На наш погляд, алгоритм створення ідеальної моделі контрольованої поставки, яка мінімізує фактори ризику, можна подати таким чином:

1) визначення конкретної цілі контрольованої поставки.

При тому обов'язковими умовами проведення контрольованої поставки виступають:

– наявність у провадженні уповноваженого оперативного підрозділу оперативнорозшукової справи або відкритого органом досудового розслідування кримінального провадження;

– відсутність ризиків посягання на життя або заподіяння особі (особам) тяжких тілесних ушкоджень, поширення речовин, небезпечних для життя багатьох людей;

– забезпечення належного контролю за товаром.

Рішення про проведення контрольованої поставки, контрольованої або оперативної закупки приймається шляхом винесення постанови:

– у межах кримінального провадження – прокурором. Відповідно до положень ч. 4 ст. 246 КПК України виключно прокурор має право прийняти рішення про проведення такої негласної (слідчої) розшукової дії, як контроль за скоєнням злочину;

– у межах оперативнорозшукової справи – керівником (заступником) уповноваженого

підрозділу, що погоджується з прокурором (у випадках документування ознак злочину на стадії готування відповідна реалізація повинна здійснюватися після встановлення обставин скоєного злочину).

Так, у кримінальному провадженні № 220191800000000003 відносно ОСОБА_4, уродження м. Вулканешти Республіки Молдова, гр-на Республіки Молдова, який обвинувачується у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 4 ст. 27, ч. 3 ст. 305, ч. 1 ст. 307, ч. 2 ст. 311, ч. 2 ст. 28, ч. 3 ст. 311 КК України, та ОСОБА_5, уродження м. Ковель, гр-на України, який обвинувачується у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 305, ч. 2 ст. 27, ч. 3 ст. 305, ч. 2 ст. 311, ч. 2 ст. 28, ч. 3 ст. 311 КК України, винуватість обвинувачених у вчиненні кримінальних правопорушень за встановленими судом обставинами з-поміж інших, досліджених у судовому засіданні доказів, підтверджена:

– протоколом за результатами проведення оперативно-розшукового заходу – оперативної закупки;

– протоколом за результатами проведення оперативно-розшукового заходу аудіо-, відеоконтролю особи;

– протоколом за результатами проведення оперативно-розшукового заходу – візуального спостереження за особою;

– протоколом за результатами проведення негласного оперативно-розшукового заходу за оперативно-розшуковою справою, відповідно до якого на підставі ухвали слідчого судді здійснено зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж з абонентського номера мобільного зв'язку;

– протоколом за результатами проведення негласної слідчої (розшукової) дії – візуальне спостереження за особою;

– протоколом за результатами проведення негласної слідчої (розшукової) дії – контроль за вчиненням злочину [13].

О.С.Тарасенко з цього приводу слушно зазначив: «...залежно від виду злочину на момент проведення контролю за вчиненням злочину у діях особи можуть вбачатися

ознаки підготовки злочину (і тоді присутні підстави проведення їх як ОРЗ), а можуть вбачатися ознаки закінченого злочину (і тоді присутні підстави для проведення їх як НСРД)» [6, с. 22].

2) визначення та урахування сил, засобів та ресурсів, у тому числі інформаційних, які перебувають у розпорядженні слідчого та оперативного співробітника;

3) детальна розробка всіх можливих способів дій, спрямованих на здійснення зазначених заходів;

4) виявлення множинності результатів раніше розроблених варіантів здійснення НС(Р)Д;

5) аналіз та оцінка раніше розроблених варіантів дій, виходячи з критерію найменшого ризику, вибір варіанта з найменшим ступенем ризику;

6) подальша оптимізація вибраного варіанта з метою зниження ризику та підвищення ефективності для досягнення поставлених цілей.

Тому контрольована поставка як триваючий складний оперативно-розшуковий захід потребує ретельного планування та пропрацювання, котрі мають включати у себе створення системи умов такого заходу з надлишковою надійністю, котра забезпечить його успішне завершення навіть у нештатній виключній ситуації за мінімального ступеня ризику. В комплексному плані, який має складатися для її проведення, повинні бути зазначені заходи, пов'язані із забезпеченням конспірації та безпеки учасників. Доцільно передбачити можливе проведення оперативних комбінацій відволікаючого плану, обґрунтувати потребу в грошових коштах тощо, а також:

– документування факту виявлення контрольованої зброї, частин нарізної вогнепальної зброї, наркотичних засобів тощо;

– негласний експрес-аналіз виявлених предметів, речей та документів з метою виявлення латентних та закріплення слідів контактної взаємодії тощо;

– проведення оперативно-розшукових заходів щодо встановлення відправників предмета поставки, документування їх кримінально-протиправної поведінки;

– встановлення взаємодії з уповноваженими оперативними підрозділами, на території обслуговування яких належить здійснювати подальший хід операції;

– вжиття заходів щодо шифрування факту проведення контрольованої поставки, включаючи використання спеціальних засобів, а також дотримання графіка переміщення вантажу;

– використання спеціальних технічних засобів;

– вжиття заходів щодо встановлення місцезнаходження адресату контрольованого вантажу, аудіо-, відеоконтроль, організація зовнішнього спостереження за ним; фіксування моменту доставки вантажу, місця розвантаження, виду транспортних засобів та їх ідентифікаційних ознак, а також фігурантів;

– розрахунок сил та засобів для проведення заключного етапу операції;

– вироблення тактичних прийомів, пов'язаних із документуванням дій фігурантів та їх затриманням;

– визначення переліку та послідовності процесуальних дій та оперативно-розшукових заходів, проведення яких є необхідним після затримання отримувачів контрольованих засобів.

При цьому суб'єктом, який фактично переміщує контрольовані предмети, може бути:

1) особа, обізнана про незаконний характер переміщення контрольованих предметів, яка вчиняє, таким чином, кримінально-протиправне діяння;

2) особа, яка перетинає державний кордон України у певному напрямку, не обізнана про кримінально-протиправний характер контрабандного переміщення, про дійсний зміст речей, яка використовується правопорушниками «втемну» [14];

3) співробітник уповноважених оперативних підрозділів, який виконує спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації під прикриттям;

4) особа, яка на конфіденційній основі сприяє органам правопорядку («штатні та нештатні негласні співробітники, які вводяться під легендою прикриття в організовані

злочинні угруповання в порядку, визначеному Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» та КПК України» (посилання на Закон про організаційно-правові засади)).

Ще одним видом розглядуваної форми контролю за скоєнням злочину є контроль за поштовими відправленнями у випадках, коли предметом відправлень стають, наприклад, наркотичні засоби. Можливості для здійснення контрольованих поставок подібної категорії з'являються у випадках їх виявлення в посылках, листах під час сортування на локаціях зв'язку. Також виокремлюються контрольовані поставки вантажу, який переміщується у супроводженні кур'єра. В подібних ситуаціях може застосовуватись спостереження за особою, яка супроводжує чи доставляє предмет поставки з боку співробітників оперативних підрозділів або конфідентів, що дозволяє більш якісно контролювати поведінку фігуранта.

З урахуванням зазначеного як об'єктів контрольованої поставки в усіх випадках необхідно розглядати охоронювані законом України про кримінальну відповідальність суспільні відносини у сфері національної безпеки у відповідних сферах.

Місце та час (терміни) нормативно не визначені.

Організація контрольованих поставок, як і будь-який складний, триваючий засіб оперативно-розшукової діяльності, який застосовується з метою протидії триваючим злочинам, а також окремим стадіям злочину включає у себе низку основних етапів:

- розвідувально-пошукові заходи з виявлення фактів незаконного транспортування наркотичних засобів;

- документування фактів незаконного транспортування наркотичних засобів, яке передбачає проведення всього комплексу заходів, пов'язаних з оглядом місця події, виявленням та фіксуванням слідів кримінально-протиправної діяльності фігурантів, оформленням документації процесуального значення;

- реалізацію заходів щодо забезпечення негласного контролю за переміщенням нарко-

тичних засобів та осіб, які їх супроводжують, протягом всього маршруту з моменту виявлення до отримання адресатом;

- виявлення інших злочинів, у тому числі закінчених, після виконання суб'єктами їх скоєння суб'єктивної сторони складу злочину;

- захоплення (затримання) отримувачів вантажу, предмета контрольованої поставки та викриття максимально повної кількості осіб, причетних до незаконних дій з предметом злочину.

Під час підготовки до здійснення контрольованої поставки наркотичних засобів рекомендуємо дотримуватись умов, які забезпечують ефективне застосування такого методу:

- відсутність перепон з боку законодавств та правоохоронних органів країн, через території яких буде здійснюватися контрольоване переміщення наркотичних засобів;

- факт виявлення правоохоронними органами наркотичних засобів не є відомим фігурантам, які здійснюють незаконне переміщення, а також особам, які супроводжують такий вантаж, та не набув розголошення;

- ймовірність встановлення організаторів незаконної поставки наркотичних засобів, оптових збувальників, перекупників наркотичних засобів є досить реальною та виправдовує проведення контрольованої поставки;

- наявні всі передумови для забезпечення відповідного контролю за незаконним вантажем протягом усього його переміщення та гарантована можливість вилучення такого вантажу в будь-якому місці за маршрутом слідування;

- достатній запас часу з моменту виявлення незаконного вантажу для розробки з представниками регіональних підрозділів, компетентними органами інших країн, через які буде здійснюватися контрольована поставка, ретельно погоджений план спільних дій;

- можливості засобів комунікації повністю дозволяють забезпечити надійний контакт між представниками правоохоронних органів держав, територіальних підрозділів, котрих залучають до проведення операції.

Великого значення під час проведення контрольованої поставки набуває забезпе-

чення збереженості виявлених наркотичних засобів. Організатори та учасники операції повинні мати на увазі, що наркодільки з певних причин можуть призупинити переміщення наркотичних засобів або в будь-який момент розпорядитися ними на власний розсуд. Тому у разі отримання даних про те, що перевізники наркотиків запідозрили про власне виявлення, операція з контрольованої поставки на будь-якому етапі негайно припиняється з паралельним вживанням заходів із затримання вантажу та його володільців.

У практиці та теорії існують певні класифікації контрольованих поставок.

Поряд із відомими класифікаціями пропонуємо поділ контрольованих поставок на звичайні та підмінні.

Під час проведення звичайної контрольованої поставки виявлені наркотичні засоби з незаконного обігу не вилучаються. У разі підмінної контрольованої поставки наркотичні засоби підлягають вилученню, а замість них використовується муляж. Метод підмінної контрольованої поставки також називається «чистими» операціями.

Він усуває небезпеку втрати наркотичних засобів, дає більше можливостей під час організації спостереження за вантажем та кур'єрами. В практиці можливий комбінований варіант, коли наркотичні засоби підмінюються частково.

Залежно від характеру дій фігурантів контрольовані поставки можна класифікувати на супроводжувані та такі, що не супроводжуються кур'єрами. Необхідно завжди враховувати наявність супроводження та ймовірність контрспостереження з боку фігурантів, своєчасно виявляти цих осіб, їхні прикмети, настановні дані, транспорт, на якому ці особи переміщуються, та повідомляти учасникам операції з проведення контрольованої поставки.

Тактика контрольованої поставки може видозмінюватись і залежно від способу незаконного транспортування, виду транспорту – вантажні, контейнерні перевезення, багаж, ручна поклажа, поштове відправлення, авіаційним, залізничним, водним, автомобільним транспортом.

Ініціатива подібного роду операції повинна виходити від уповноважених оперативних підрозділів відповідних органів правопорядку чи спеціальних служб. Оперативні підрозділи своєю чергою зобов'язані:

- вжити заходів до збереження в таємниці інформації про факт виявлення вантажу з наркотичними засобами, забезпечення його недоторканості;

- з урахуванням ситуації, що склалася, провести комплекс необхідних дій щодо з'ясування особи фігурантів, документування їх кримінально-протиправної діяльності;

- розробити план проведення операції, за необхідності передбачивши створення оперативної групи для його реалізації;

- організувати взаємодію з територіальними підрозділами, в зоні обслуговування яких передбачається слідування вантажу з наркотичними засобами;

- спільно з іншими суб'єктами операції відпрацювати надійну систему негласного контролю за переміщенням наркотичних засобів та осіб, які їх супроводжують, встановлення та подальшого викриття перевізників, отримувачів, розповсюдників та збувальників у пункті кінцевого призначення.

Під час виявлення забороненого вантажу особливо важливим є правильне документування самого факту його незаконного транспортування. Під час проведення догляду предмета контрольованої поставки є недопустимим залишення слідів, які б могли дати перевізнику підстави для підозри. Перед початком догляду необхідно уважно оглянути увесь вантаж (схованку) для виявлення контрольних міток та пристроїв, які дозволяють володільцю встановити факт виявлення, відкриття та огляду, при тому потрібно знати, що контрольні мітки можуть бути й всередині вантажу, який перевіряється. Якщо це є можливим, розпакування вантажу, вилучення предмета поставки, маркування, підміна та перепакування мають проводитись у надійному місці з найменшою кількістю учасників та виключити доступ сторонніх осіб із залученням спеціаліста. Учасники операції зобов'язані звернути увагу на виявлення та

фіксацію будь-яких матеріальних слідів-відображень та інших речових доказів, які могли би бути використані для встановлення факту контактної взаємодії фігурантів з предметом контрольованої поставки та доведення їх причетності до злочину.

Ретельно вивчається документація на виявлений вантаж з метою встановлення осіб, пов'язаних з його відправленням, транспортуванням, отриманням, за адресою отримувача встановлюється візуальне спостереження, що сприяє більш повному та швидкому виявленню всіх співучасників злочину.

Тактичні прийоми проведення зовнішніх контрольованих поставок наркотичних засобів аналогічні тим, що застосовуються під час проведення внутрішніх контрольованих поставок. Основна відмінність полягає

в тому, що за межами України подальший контроль за незаконним переміщенням предмета поставки здійснюють спеціальні служби інших держав та оперативно-розшукові заходи по суті не відрізняються від тих, які застосовують уповноважені оперативні підрозділи України.

Висновки. Підбиваючи підсумки розгляду контрольованої поставки як форми контролю за скоєнням злочину та засобу протидії загрозам національній безпеці, зазначимо, що такий метод являє собою складний і в тактичному, й в організаційному сенсі захід (негласну слідчу (розшукову) дію), проведення якого дозволяє у сучасних умовах ефективно виявляти, розкривати злочини такої категорії, документування яких традиційними методами не є можливим.

Список використаних джерел:

1. Бабіков О.П. Проблемні питання використання як доказів у кримінальному провадженні матеріалів контрольованої поставки, оперативної закупки. *Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення* : матеріали постійно діючого наук.-практ. семінару, 17 жовт. 2014 р. / редкол. : С.Є. Кучерина (голов. ред.), В.В. Федосєєв (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2014. Вип. 6. С. 15–20.
2. Гук Т.І. Контроль за вчиненням злочину у формі контрольованої поставки. *Юридична наука*. 2020. № 2 (104). С. 251–258.
3. Корнієнко М.В. Організаційно-тактичні засади проведення контрольованої поставки наркотичних засобів і психотропних речовин. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2021. № 67. С. 278–283.
4. Крет Г.Р. Контроль за вчиненням злочину: нормативне закріплення та практика проведення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2021. № 51. С. 132–136.
5. Лисенко В.В. Використання даних оперативно-розшукових заходів у доказовому процесі збуту наркотичних засобів, психотропних речовин. *Вісник ЛННІ ім. Е.О.Дідоренка*. 2023. № 4 (104). С. 279–294.
6. Тарасенко О.С. Особливості правового регламентування підстав проведення спеціального слідчого експерименту та імітування обстановки злочину до початку кримінального провадження. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. № 2 (10). 2024. С. 21–25.
7. Чумак С.П. Особливості проведення контрольованої поставки наркотичних засобів. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України)* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. : у 2 т. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.) / за загальною редакцією С.В.Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 2. С. 383–386.
8. Федотов О.П., Авдєєв О.Р. Суб'єктний склад контрольованої поставки наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2015. № 15. Том. 1. С. 77–80.
9. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1992. № 22, ст. 303. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text> (дата звернення: 16.01.2025).
10. Закон України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» від 15.02.1995. *Відомості Верховної Ради України*. 1995, № 10, ст. 62. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/62/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 25.12.2024).
11. Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, затверджена наказом Генеральної прокуратури України,

Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Державної митної служби України, зареєстрована у Міністерстві юстиції України від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5 від 16.11.2012. Текст взято із сайту Мін'юсту України <http://www.minjust.gov.ua>. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12#Text> (дата звернення 11.12.2024).

12. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин. Дата підписання Україною: 16 березня 1989 р. Набуття чинності для України: 27 листопада 1991 р. (Конвенцію ратифіковано Постановою ВР № 1000-XII (1000-12) від 25.04.91). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_096#Text (дата звернення: 09.01.2025).

13. Вирок Залізничного районного суду м. Львова від 24 січня 2023 року. Кримінальне провадження. Справа № 460/3289/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108546776>.

14. Вирок Кролевецького районного суду Сумської області від 21 вересня 2022 року. Кримінальне провадження № 2202020000000060. Судове провадження: 1-кп/579/142/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106382335>.

References:

1. Babikov, O. P. (2014). Problemni pytannia vykorystannia yak dokaziv u kryminalnomu provadzhenni materialiv kontrolovanoi postavky, operatyvnoi zakupky. Dosudove rozsliduvannia: aktualni problemy ta shliakhy yikh vyrishennia: materialy postiino diuchoho nauk.-prakt. seminaru, 17 zhovt. 2014 r. [*Problematic issues of the use as similitudes in criminal proceedings of materials of controlled delivery, operational procurement. Pre-trial investigation: current problems and ways to solve them: materials of the permanent scientific scientific-practical. seminar, October 17, 2014*] / redkol.: S. Ye. Kucheryna (holov. red.), V. V. Fiedosieiev (zast. holov. red.) ta in. Kharkiv : Pravo, issue 6, 15–20 [in Ukrainian].
2. Huk, T. I. (2020). Kontrol za vchynenniam zlochynu u formi kontrolovanoi postavky [Control over the commission of a crime in the form of controlled deliveries]. *Yurydychna nauka*, 2 (104), 251–258 [in Ukrainian].
3. Korniienko, M. V. (2021). Orhanizatsiino-taktychni zasady provedennia kontrolnoi postavky narkotychnykh zasobiv i psykhotropanykh rehovyn [Organizational and tactical rules of control over narcotic drugs and psychotropic drugs]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia "Pravo"*, 67, 278–283 [in Ukrainian].
4. Kret, H. R. (2021). Kontrol za vchynenniam zlochynu: normatyvne zakriplennia ta praktyka provedennia [Control over the commission of a crime: regulatory consolidation and practice]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriiia "Iurysprudentsiia"*, 51, 132–136 [in Ukrainian].
5. Lysenko, V. V. (2023). Vykorystannia danykh operatyvno-rozshukovykh zakhodiv u dokazovomu protsesi zbutu narkotychnykh zasobiv, psykhotropanykh rehovyn [The use of these operational and investigative measures in the provocative process of selling narcotic drugs, psychotropic substances]. *Visnyk Luhanskoho navchalno-naukovoho instytutu im. E. O. Didorenka*, 4 (104), 279–294 [in Ukrainian].
6. Tarasenko, O. S. (2024). Osoblyvosti pravovoho rehlementuvannia pidstav provedennia spetsialnoho slidchoho eksperymentu ta imituvannia obstanovky zlochynu do pochatku kryminalnoho provadzhennia [Peculiarities of the legal regulation of the grounds for the implementation of a special slippery experiment and imitation of the circumstances of a crime before the initiation of criminal proceedings]. *Ukrainska polityka: teoriia, zakonodavstvo, praktyka*, 2 (10), 21–25 [in Ukrainian].
7. Chumak, S. P. (2021). Osoblyvosti provedennia kontrolovanoi postavky narkotychnykh zasobiv. *Nauka ta suspilne zhyttia Ukrainy v epokhu hlobalnykh vyklykiv liudstva u tsyfrovu eru (z nahody 30-richchia proholoshennia nezalezhnosti Ukrainy ta 25-richchia pryiniattia Konstytutsii Ukrainy)* : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf.: u 2 t. (m. Odesa, 21 trav. 2021 r.) [Peculiarities of the controlled supply of narcotics. *Science and public life of Ukraine in the era of global challenges of society in the digital era (on the occasion of the 30th anniversary of the declaration of independence of Ukraine and the 25th anniversary of the Constitution of Ukraine)* : Vols. 1–2; Vol. 2: Science and social life of Ukraine: materials of International science and practice conference (Odesa, February 21, 2021)] / za zahalnoi redaktsiieiu S. V. Kivalova. Odesa: Vydavnychiy dim "Helvetyka", 2, 383–386 [in Ukrainian].
8. Fedotov, O. P., & Avdieiev, O. R. (2015). Subiektnyi sklad kontrolovanoi postavky narkotychnykh zasobiv, psykhotropanykh rehovyn, yikh analogiv abo prekursoriv [Subject composition of the controlled supply of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriiia: "Iurysprudentsiia"*, 15, 1, 77–80 [in Ukrainian].
9. Zakon Ukrainy "Pro operatyvno-rozshukovu diialnist" [The Law of Ukraine "On operative investigative activity"]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1992. No. 22. Art. 303. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text> [in Ukrainian].
10. Zakon Ukrainy "Pro zakhody protydii nezakonnomu obihu narkotychnykh zasobiv, psykhotropanykh rehovyn i prekursoriv ta zlovzhyvanniu nymy" vid 15.02.1995 [Law of Ukraine "On measures to counter the illegal circulation of narcotic drugs, psychotropic substances and precursors and their abuse" dated February 15,

1995]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1995. No. 10. Art. 62. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/62/95-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

11. Instrukttsiia pro orhanizatsiiu provedennia nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii ta vykorystannia yikh rezultativ u kryminalnomu provadzhenni, zatverdzhena nakazom Heneralnoi prokuratury Ukrainy, Ministerstva vnutrishnykh sprav Ukrainy, Sluzhby bezpeky Ukrainy, Administratsii derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy, Ministerstva finansiv Ukrainy, Derzhavnoi mytnoi sluzhby Ukrainy, zareiestrovana u Ministerstvi yustyttsii Ukrainy vid 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5 vid 16.11.2012. (2012) [The instruction on the organization of secret investigative (research) activities and the use of their results in criminal proceedings was approved by order General Prosecutor's Office of Ukraine, Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Security Service of Ukraine, State Border Service Administration of Ukraine, Ministry of Finance of Ukraine, State Customs Service of Ukraine, registered in the Ministry of Justice of Ukraine dated 11/16/2012 No. 114/1042/516/1199/936/1687/5 from 16.11.2012]. Tekst vziato z сайту Min'iustu Ukrainy. Retrieved from: <http://www.minjust.gov.ua>; <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12#Text> [in Ukrainian].

12. Konventsiiia Orhanizatsii Ob'iednanykh Natsii pro borotbu proty nezakonnoho obihu narkotychnykh zasobiv i psykhotropnykh rehovyn. Data pidpysannia Ukrainoiu: 16 bereznia 1989 r. Nabuttia chynnosti dlia Ukrainy: 27 lystopada 1991 r. (Konventsiiu ratyfikovano Postanovoiu VR № 1000-XII (1000-12) vid 25.04.91) (1991) [United Nations Convention on Combating Illicit Trafficking in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances. Date of signing in Ukraine: March 16, 1989. Entry into force for Ukraine: November 27, 1991. (The Convention was ratified by the Verkhovna Rada Resolution No. 1000-XII (1000-12) dated 04/25/91)]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_096#Text [in Ukrainian].

13. Vyroky Zaliznychnoho raionnoho sudu m. Lvova vid 24 sichnia 2023 roku. (2023) [Verdict of the Railway District Court of Lviv from January 24, 2023]. Kryminalne provadzhennia. Sprava № 460/3289/19. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108546776> [in Ukrainian].

14. Vyroky Krolevetskoho raionnoho sudu Sumskoi oblasti vid 21 veresnia 2022 roku. Kryminalne provadzhennia № 22020200000000060. Sudove provadzhennia: 1-kp/579/142/22. (2022) [Verdict of the Krolevetsky District Court of the Sumy Region dated September 21, 2022. Criminal proceedings No. 22020200000000060. Court proceedings: 1-kp/579/142/22]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106382335> [in Ukrainian].

УДК 343.1:342.5(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2025-1-9>**Чайка Роман Анатолійович,**кандидат юридичних наук, завідувач кафедри права
Волинського інституту імені В'ячеслава Липинського

Приватного акціонерного товариства

«Вищий навчальний заклад “Міжрегіональна Академія управління персоналом”»

вулиця Коперника, 8, Луцьк, 43000, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9366-832X>

ОСОБЛИВОСТІ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. У статті досліджено особливості законодавчого регулювання кримінального провадження в умовах воєнного стану в Україні. Проаналізовано нормативні зміни, спрямовані на забезпечення безперервності кримінального судочинства під час збройного конфлікту, зокрема положення ст. 615 Кримінального процесуального кодексу України щодо розширення повноважень органів прокуратури, звуження судового контролю та автоматичного продовження запобіжних заходів. Визначено ключові правові ризики, що виникають у зв'язку з такими змінами, включаючи потенційні загрози для дотримання принципів змагальності сторін, незалежності судової влади та гарантій захисту прав людини.

Особливу увагу приділено аналізу нововведень щодо процесуальних строків, порядку здійснення слідчих і негласних слідчих дій, застосування запобіжних заходів, а також механізмів передачі підозрюваних і обвинувачених для обміну як військовополонених. Окремо розглянуто можливість скасування запобіжних заходів для осіб, які добровільно вступають до лав Збройних сил України. Проаналізовано питання підсудності справ у воєнний час, особливості реалізації права на суд присяжних, а також використання доказів, отриманих в умовах воєнного стану.

Окрему увагу приділено питанням пролонгації строків досудового розслідування, автоматичного продовження тримання під вартою без судового рішення та відтермінування процесуальних дій до завершення воєнного стану. Досліджено вплив нововведень на судовий розгляд справ, зокрема спрощення процедур допиту через відеоконференцію, зміну правил визначення територіальної підсудності та скасування обов'язкового суду присяжних у справах про довільне позбавлення волі.

Обґрунтовано необхідність перегляду окремих положень кримінально-процесуального законодавства з метою збалансування державних інтересів і гарантій дотримання прав людини. Наголошено на важливості забезпечення незалежності судової влади та відповідності законодавчих змін міжнародним стандартам правосуддя.

Ключові слова: кримінальне провадження, воєнний стан, кримінально-процесуальне законодавство, судовий контроль, запобіжні заходи, прокуратура, права людини.

Chaika Roman. Features of legislative regulation of criminal proceedings under martial law

Abstract. The article examines the peculiarities of legislative regulation of criminal proceedings under martial law in Ukraine. It analyzes legislative changes aimed at ensuring the continuity of criminal justice during armed conflict, particularly the provisions of Article 615 of the Criminal Procedure Code of Ukraine concerning the expansion of prosecutorial powers, the restriction of judicial oversight, and the automatic extension of preventive measures. The study identifies key legal risks associated with these changes, including potential threats to the principles of adversarial proceedings, judicial independence, and guarantees of human rights protection.

Special attention is given to the analysis of procedural time limits, the procedure for conducting investigative and covert investigative actions, the application of preventive measures, and mechanisms for transferring suspects and defendants for exchange as prisoners of war. The possibility of lifting preventive measures for individuals who voluntarily join the Armed Forces of Ukraine is also examined. The article further explores issues of jurisdiction during wartime, the specifics of exercising the right to a jury trial, and the admissibility of evidence obtained under martial law conditions.

The necessity of reviewing certain provisions of criminal procedural legislation is substantiated to ensure a balance between national security requirements and adherence to legal standards. The importance of harmonizing Ukrainian legislation with international human rights norms, particularly the case law of the European Court of Human Rights, is emphasized. The study proposes legislative improvements, including expanding judicial oversight over prosecutorial actions, revising mechanisms for the automatic extension of preventive measures, and introducing additional procedural guarantees for participants in criminal proceedings.

Key words: criminal proceedings, martial law, criminal procedural legislation, judicial oversight, preventive measures, prosecution, human rights.

Вступ. В умовах збройного конфлікту, що триває на території України, питання адаптації кримінально-процесуального законодавства до викликів воєнного стану набуває особливої актуальності. Починаючи з 2014 року, внаслідок анексії Криму та окупації окремих районів Донецької і Луганської областей, законодавець вносив зміни до Кримінального процесуального кодексу України (КПК), спрямовані на забезпечення безперервності кримінального провадження в умовах воєнного конфлікту. Однак після повномасштабного вторгнення російської федерації у 2022 році потреба в удосконаленні правового регулювання кримінального процесу набула критичного значення.

Запровадження змін до кримінального процесуального законодавства відбувалося в умовах нагальної потреби оперативного реагування на воєнні загрози, що суттєво вплинуло на підхід до законодавчого регулювання. Важливими аспектами стали розширення повноважень органів прокуратури, обмеження судового контролю, можливість автоматичного продовження запобіжних заходів та запровадження особливого порядку кримінального провадження. Водночас такі нововведення викликали низку правових дискусій, пов'язаних із дотриманням конституційних прав осіб, залучених у кримінальне судочинство, а також відповідністю нових норм міжнародним стандартам прав людини. Аналіз цих змін дозволяє визначити їхні як позитивні наслідки, так і потенційні загрози, зокрема ризики порушення принципів правової визначеності, змагальності сторін та незалежності судової влади. У цьому контексті дослідження особливостей законодавчого регулювання кримінального провадження в умовах воєнного стану є актуальним і має

велике значення для підвищення ефективності правозастосування та забезпечення дотримання законності.

Метою статті є аналіз законодавчих змін, що регламентують кримінальне провадження в умовах воєнного стану в Україні, оцінка їх впливу на функціонування кримінальної юстиції та визначення ключових проблем, які потребують удосконалення. Особливу увагу приділено розгляду змін у повноваженнях органів прокуратури, звуженню судового контролю, особливостям застосування запобіжних заходів та впливу цих нововведень на права підозрюваних, обвинувачених і потерпілих.

Матеріали та методи. Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові, приватні та спеціальні методи пізнання, що забезпечили комплексний аналіз особливостей законодавчого регулювання кримінального провадження в умовах воєнного стану. Використання діалектичного методу дозволило дослідити зміни в кримінальному процесуальному законодавстві України у взаємозв'язку з політичними та соціальними процесами, спричиненими воєнним станом. Метод формальної логіки був застосований для аналізу ключових понять і правових категорій, що регламентують кримінальне судочинство в умовах збройного конфлікту. Метод порівняльного правознавства сприяв аналізу законодавчих змін, що регулюють кримінальне провадження в умовах воєнного стану, у співвідношенні з міжнародними стандартами та практикою інших держав. Його застосування дозволило виявити спільні риси та відмінності правового регулювання в надзвичайних умовах. За допомогою системного методу проведено структурний аналіз законодавчих змін, що стосуються повноважень

органів прокуратури, судового контролю та застосування запобіжних заходів. Структурно-функціональний метод використано для оцінки ефективності правових механізмів, запроваджених під час воєнного стану, а також для визначення їхнього впливу на забезпечення прав і свобод учасників кримінального провадження. Застосування методів аналізу, синтезу та узагальнення дозволило систематизувати правові норми, що регулюють кримінальне провадження в умовах воєнного стану, визначити їхні переваги та недоліки, а також сформулювати можливі напрями вдосконалення правового регулювання.

Результати. Після анексії Криму та окупації окремих районів Донецької і Луганської областей, що супроводжувалися порушенням територіальної цілісності України, законодавець стикнувся з необхідністю оперативного реагування на виклики, які постали перед системою кримінального правосуддя. В умовах проведення Антитерористичної операції (далі – АТО), а згодом операції Об'єднаних сил (далі – ООС) було вжито заходів для адаптації кримінально-процесуального законодавства до реалій воєнного конфлікту та забезпечення функціонування органів досудового розслідування на тимчасово окупованих територіях. Одним із ключових нормативно-правових актів, ухвалених у цей період, став Закон України (ЗУ) «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу (КПК) України щодо особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції» від 12 серпня 2014 року № 1631-VII. Цим Законом до КПК України було внесено зміни, які передбачали запровадження розділу IX¹ зі ст. 615. Ця стаття встановлювала особливий порядок реалізації кримінально-процесуальних повноважень у зонах проведення воєнних дій, надзвичайного стану або АТО. Зокрема, положення цієї статті передбачали передачу прокурорам повноважень, які зазвичай здійснюються слідчими суддями. До таких повноважень належали надання дозволу на проведення обшуків, арешт майна, а також інші процесуальні дії, визначені статтями 163,

164, 234, 235, 247 та 248 КПК. Крім того, прокурори отримали право обирати запобіжний захід у вигляді тримання під вартою строком до 30 діб щодо осіб, підозрюваних у скоєнні злочинів, передбачених статтями 109–114-1, 258–258-5, 260–263-1, 294, 348, 349, 377–379, 437–444 ККУ, за умови неможливості виконання цих повноважень слідчим суддею через ситуацію, що склалася на відповідній території [1].

Внесені зміни були спрямовані на забезпечення безперервності кримінального провадження в умовах воєнного конфлікту, коли функціонування судів було ускладнене або неможливе. Проте, як зазначають О. Тищенко, О. Гущенко, аналіз ст. 615 КПК України виявив низку недоліків, які проявилися під час її практичного застосування, зокрема недосконалість механізмів реалізації прокурорських повноважень та обмеження судового контролю в умовах воєнного або надзвичайного стану [2, с. 547]. В. Завтур також звертає увагу, що редакція цієї статті від 2014 р. не забезпечувала належного судового нагляду за діями прокурора, що створювало ризик порушення прав учасників провадження, особливо з огляду на вимоги верховенства права, яке передбачає незалежний контроль за законністю процесуальних рішень [3, с. 271]. На думку О. Лазукової, ст. 615 не гарантувала балансу між швидкістю прийняття рішень та захистом прав людини, а положення про можливість тримання під вартою за рішенням прокурора строком до 30 діб без належного судового контролю суперечило базовим гарантіям права на захист [4]. Таким чином, хоча зміни й були спрямовані на вирішення нагальних питань безпеки, їхня практична реалізація виявила необхідність удосконалення нормативного регулювання.

У зв'язку з початком повномасштабної військової агресії російської федерації проти України 24 лютого 2022 р. Президент України видав Указ № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні». Цей указ того ж дня був затверджений Верховною Радою України шляхом ухвалення Закону України № 2102-IX «Про затвердження Указу Пре-

зидента України «Про введення воєнного стану в Україні» [5]. Початок повномасштабної війни та введення режиму воєнного стану стали визначальними факторами, які спричинили зміни в українському законодавстві. Верховна Рада України ухвалила низку нормативно-правових актів для стабілізації державних інституцій, захисту національної безпеки та правопорядку в умовах збройного конфлікту. Особливу увагу приділено адаптації кримінально-процесуального законодавства, зокрема врегулюванню доступу до судів на тимчасово окупованих територіях і в зонах бойових дій. Законодавчі зміни спрямовані на забезпечення безперервності кримінальної юстиції, оперативності процесуальних рішень і належну реалізацію правових процедур у надзвичайних умовах, мінімізуючи ризики дестабілізації правопорядку.

1 травня 2022 р. набрав чинності ЗУ № 2201-IX «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» [6]. Такий документ разом із законами № 2111-IX від 03.03.2022 р., № 2137-IX від 15.03.2022 р. та № 2462-IX від 27.07.2022 р. запровадив значні зміни в регулюванні кримінального провадження за умов збройного конфлікту. Зокрема, ст. 7 КПК було доповнено частиною третьою, яка передбачає, що зміст і форма кримінального провадження під час дії воєнного стану повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження, визначеним у частині першій цієї статті, з урахуванням особливостей, закріплених у розділі IX КПК. У цьому розділі визначено порядок здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану [2].

Запроваджені зміни до кримінального процесуального законодавства України істотно вплинули на процедуру здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану. Вони мали як позитивні, так і суперечливі наслідки. З одного боку, внесені корективи забезпечили безперервність досудового розслідування та судового розгляду в умовах воєнного конфлікту. З іншого боку, окремі

положення, зокрема розширення повноважень прокурорів та автоматичне продовження запобіжних заходів, викликали правові дискусії щодо їхньої відповідності Конституції України та міжнародним стандартам захисту прав людини.

Зокрема, відповідно до пункту 2 частини першої ст. 615 КПК України у разі неможливості виконання слідчим суддею своїх повноважень вони передаються керівнику відповідного органу прокуратури. Реалізація цих повноважень здійснюється за клопотанням прокурора або слідчого за погодженням із прокурором з урахуванням вимог ст. 37 КПК. До таких повноважень віднесено: застосування заходів забезпечення кримінального провадження (привід, тимчасовий доступ до речей і документів, арешт майна відповідно до статей 140, 160, 163, 170, 173 КПК); обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою строком до 30 діб щодо осіб, підозрюваних у вчиненні злочинів, передбачених статтями 109–115, 121, 127, 146, 146-1, 147, 152–156-1, 185, 186, 187, 189–191, 201, 255–255-2, 258–258-5, 260–263-1, 294, 348, 349, 365, 377–379, 402–444 Кримінального кодексу України [10], а також у виняткових випадках – щодо інших тяжких або особливо тяжких злочинів, якщо зволікання може призвести до втрати доказів або втечі підозрюваного. Крім того, прокурор отримав повноваження щодо реалізації функцій слідчого судді у питаннях захисту прав людини (ст. 206 КПК), продовження строків досудового розслідування (статті 219, 294 КПК), проведення допиту в режимі відеоконференції (ст. 225 КПК), розгляду клопотань про обшук у житлі чи іншому володінні особи (статті 232–235 КПК), надання дозволу на отримання зразків для експертизи (ст. 245 КПК) та здійснення негласних слідчих (розшукових) дій (статті 246–250 КПК) [7]. Важливою умовою реалізації зазначених повноважень є відсутність об'єктивної можливості виконання їх слідчим суддею.

Зміни, внесені до ст. 615 КПК, також передбачають продовження процесуальних строків у кримінальному провадженні. Зокрема,

пункт 1 частини першої цієї статті дозволяє ухвалювати рішення про початок досудового розслідування слідчим, дізнавачем або прокурором у разі відсутності технічного доступу до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР) шляхом винесення постанови, а внесення відповідних відомостей здійснюється за першої можливості. Це положення відрізняється від загального порядку, закріпленого у ст. 214 КПК, яка зобов'язує вносити такі відомості невідкладно, але не пізніше 24 годин після отримання заяви, повідомлення або виявлення ознак кримінального правопорушення. Крім того, ст. 615 КПК передбачено можливість зупинення строків досудового розслідування у разі об'єктивної неможливості його проведення. Таке рішення ухвалюється прокурором шляхом винесення вмотивованої постанови із зазначенням відповідних обставин. Відповідне провадження поновлюється після усунення причин, що спричинили його зупинення. Аналогічні зміни внесено до ст. 280 КПК, яка доповнена новою підставою для зупинення досудового розслідування – наявністю об'єктивних обставин, що унеможливають його проведення в умовах воєнного стану.

Особливе занепокоєння викликають положення частини шостої статті 615 КПК, згідно з яким у разі закінчення строку дії ухвали суду про тримання під вартою та неможливості його продовження запобіжний захід у вигляді тримання під вартою автоматично пролонгується до моменту судового розгляду відповідного питання, але не більше ніж на два місяці [7]. Такий механізм суперечить міжнародним стандартам захисту прав людини, зокрема практиці Європейського суду з прав людини, який наголошує на необхідності обов'язкового судового контролю за законністю позбавлення свободи. Вже 18 липня 2024 р. Конституційний Суд України ухвалив Рішення № 8-р(П)/2024, яким визнав частину шосту статті 615 КПК такою, що не відповідає Конституції України. Відповідно до цього Рішення зазначене положення втрачає чинність через три місяці з дня його ухвалення [8].

Для забезпечення здійснення правосуддя в умовах воєнного стану статтею 615 КПК передбачено спеціальні механізми, зокрема положення частини дев'ятої, яка встановлює, що обвинувальні акти, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру та клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності спрямовуються до судів, юрисдикція яких охоплює місце завершення досудового розслідування. У разі неможливості розгляду справи таким судом її передають найближчому суду, здатному здійснювати правосуддя, або іншому суду, визначеному відповідно до законодавства. Частина десята ст. 615 КПК регулює порядок здійснення кримінального провадження щодо злочинів, за які передбачене покарання у вигляді довічного позбавлення волі. Такі справи розглядаються колегією з трьох професійних суддів, за винятком випадків, коли до моменту введення воєнного стану було визначено склад суду за участю присяжних [9].

Отже, законодавчі зміни щодо регламентації особливостей досудового розслідування та судового розгляду в умовах воєнного стану можна класифікувати за трьома основними напрямками. По-перше, норми, що звужують сферу судового контролю. По-друге, норми, що пролонгують строки у кримінальному провадженні. По-третє, норми, що забезпечують здійснення правосуддя в умовах воєнного стану, визначають особливості підсудності, можливість дистанційного провадження, порядок функціонування судових органів, а також процесуальні гарантії прав учасників кримінального провадження.

В умовах воєнного стану запроваджено спеціальні процедури скасування запобіжних заходів для осіб, які бажають проходити військову службу. Такий механізм передбачений ст. 616 КПК. Так, відповідно до частини першої цієї статті підозрюваний або обвинувачений, який перебуває під вартою під час досудового розслідування чи судового розгляду, має право подати клопотання до прокурора про скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призо-

вом під час мобілізації. Проте таке право не поширюється на осіб, підозрюваних чи обвинувачених у вчиненні злочинів проти основ національної безпеки України, а також у злочинах, передбачених статтями 115, 146–147, 152–156, 186–187, 189, 255, 255-1, 257–262, 305–321, 330, 335–337, 401–414, 426–433, 436–442 Кримінального кодексу України [10].

Згідно з частиною третьою ст. 616 КПК, особа, щодо якої скасовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, зобов'язана протягом 48 годин із моменту оголошення ухвали прибути до відповідного територіального центру комплектування та соціальної підтримки. Разом із тим застосування цієї процедури на практиці супроводжується труднощами. Відповідно до пункту 1 частини першої ст. 616 КПК клопотання прокурора має містити висновок про придатність особи до військової служби. В окремих випадках прокурори не звертаються до суду через відсутність такого висновку або покладають обов'язок його отримання на захисника, що фактично унеможлиблює реалізацію цього права особами, які перебувають у слідчих ізоляторах. Водночас на практиці застосовується інший підхід: якщо відсутні відомості про непридатність особи, вона вважається придатною до військової служби [7].

Відповідно до статті 201-1 КПК передбачена спеціальна процедура скасування запобіжного заходу у зв'язку з передачею підозрюваного або обвинуваченого для обміну як військовополоненого. Так, частина перша ст. 201-1 КПК надає прокурору право звернутися до слідчого судді або суду з клопотанням про скасування запобіжного заходу відповідно до вимог статей 132 та 184 КПК. Підставою для такого звернення є прийняття уповноваженим органом рішення про передачу підозрюваного або обвинуваченого для обміну. Обов'язковими умовами для скасування запобіжного заходу є наявність документів, що підтверджують прийняття рішення про обмін конкретної особи, а також письмова згода самого військовополоненого (ч. 2 ст. 201-1 КПК). Копія клопотання та додані до нього матеріали повинні бути надані

підозрюваному або обвинуваченому не пізніше ніж за три години до початку судового розгляду (ч. 3 ст. 201-1 КПК). Клопотання розглядається слідчим суддею або судом у день його надходження за обов'язкової участі прокурора (ч. 4 ст. 201-1 КПК). Процедура не передбачає участі захисника, проте відповідно до статті 52 КПК, якщо обвинувачений або підозрюваний не володіє мовою судочинства або йому інкриміновано особливо тяжкий злочин, участь захисника є обов'язковою. З огляду на те, що воєнні злочини переважно належать до категорії особливо тяжких, присутність адвоката на стадії розгляду такого клопотання повинна забезпечуватися на загальних підставах. Згідно з частиною п'ятою ст. 201-1 КПК, слідчий суддя або суд, перевіrivши обставини прийняття уповноваженим органом рішення про передачу особи для обміну, а також наявність її письмової згоди, ухвалює рішення про скасування запобіжного заходу. Після цього підозрюваний або обвинувачений передається під нагляд уповноваженого органу для організації обміну.

Відповідно до частини першої ст. 335 КПК, якщо обвинувачений ухилився від явки до суду, страждає на психічне або інше тяжке тривале захворювання, що унеможлиблює його участь у судовому провадженні, або був призваний на військову службу під час мобілізації в особливий період, суд зупиняє провадження щодо нього до моменту його розшуку, одужання або звільнення з військової служби. Якщо кримінальне провадження стосується кількох обвинувачених, суд продовжує розгляд щодо інших осіб. Розшук обвинуваченого, який ухиляється від суду, оголошується ухвалою суду, а його виконання покладається на слідчого та/або прокурора. Частина друга ст. 335 КПК доповнена новою підставою для зупинення провадження – передачею обвинуваченого для обміну як військовополоненого. У разі прийняття уповноваженим органом рішення про передачу обвинуваченого та надання ним письмової згоди на обмін суд зупиняє провадження до моменту фактичного обміну або отримання інформації про його невідбуття. Якщо обмін

не відбувся, провадження підлягає відновленню [11].

Зміни до ст. 95 КПК, внесені у зв'язку з воєнним станом, істотно змінили порядок використання доказів у кримінальному процесі. У попередній редакції частина четверта ст. 95 КПК передбачала, що суд може обґрунтовувати свої висновки лише на показаннях, безпосередньо отриманих під час судового засідання або за процедурою, передбаченою ст. 225 КПК. Запроваджені зміни до статті 615 КПК (ч. 11) дозволяють використовувати як доказ показання свідків та потерпілих, отримані під час допиту в умовах воєнного стану, за умови фіксації процесу допиту технічними засобами відеозапису. Аналогічна процедура застосовується щодо підозрюваного, однак обов'язковою умовою є участь його захисника у допиті. Ці нововведення спрощують процес збирання доказів для сторони обвинувачення, оскільки слідчому досить зафіксувати допит на відео, щоб отримані показання стали допустимими доказами у суді. Водночас така процедура позбавляє сторону захисту можливості перехресного допиту свідка, що суперечить принципу змагальності та може негативно впливати на права обвинуваченого.

Ще однією значною зміною стало обмеження права обвинуваченого на розгляд справи судом присяжних. Згідно з частиною третьою ст. 31 КПК, кримінальні провадження щодо злочинів, за які передбачене довічне позбавлення волі, розглядаються або колегією з трьох суддів, або судом присяжних (два судді та три присяжних) за клопотанням обвинуваченого. Водночас частина десята ст. 615 КПК передбачає, що під час дії воєнного стану кримінальні провадження

щодо таких злочинів розглядаються лише колегіально судом із трьох професійних суддів. Виняток становлять випадки, коли до введення воєнного стану вже було сформовано склад суду за участю присяжних. З огляду на те, що ст. 615 КПК є спеціальною нормою щодо ст. 31 КПК, можна констатувати, що суд присяжних під час воєнного стану фактично не застосовується [7].

Висновки. Кримінальне судочинство зазнало суттєвих трансформацій у зв'язку з воєнним станом, що зумовило необхідність адаптації процесуальних механізмів для забезпечення гнучкості та ефективності правосуддя. Законодавчі зміни передбачають звуження сфери судового контролю через передачу частини повноважень слідчих суддів керівникам органів прокуратури, зокрема щодо застосування заходів забезпечення кримінального провадження, обрання та продовження запобіжних заходів, санкціонування слідчих і негласних слідчих дій. Водночас впроваджено можливість скасування запобіжного заходу для осіб, які йдуть на службу в ЗСУ або підлягають обміну як військовополонені. Пролонгація строків у кримінальному провадженні включає зупинення досудового розслідування у разі об'єктивної неможливості його продовження, автоматичне продовження строку тримання під вартою без ухвали суду та відтермінування виконання процесуальних дій до припинення або скасування воєнного стану. Додатково спрощено порядок судового розгляду: допит у режимі відеоконференції може використовуватися як доказ у суді, змінено правила визначення територіальної підсудності, а суд присяжних більше не є обов'язковим у справах, де передбачено довічне позбавлення волі.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції» від 12 серпня 2014 р. № 1631-VII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2014. № 39. Ст. 2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1631-18#Text>.
2. Гушин О.О., Власенко Д.Р., Тищенко О.І. Особливий режим кримінального провадження в умовах воєнного стану: законодавчі новації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 546–548. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-5/131>.

3. Завтур В. А. Оцінка допустимості доказів, отриманих у порядку ст. 615 КПК України. *Правове життя сучасної України* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. : у 3 т. м. Одеса, 15 трав. 2020 р. / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса : Гельветика, 2020. Т. 3. С. 269–274.
4. Лазукова О. В. Особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції : монографія. Харків : Право, 2018. 280 с.
5. Закон України «Про затвердження Указу Президента України “Про введення воєнного стану в Україні”» від 24.02.2022 р. № 2102-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text>.
6. Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» від 14 квітня 2022 р. № 2201-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-20#Text>.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13, ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
8. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами Оніщенка Руслана Ілліча, Гаврилюка Дмитра Михайловича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 615 Кримінального процесуального кодексу України (справа про гарантії судового контролю за дотриманням прав осіб, яких утримують під вартою), № 8-р(II)/2024 від 18 липня 2024 р. *Офіційний вісник України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-24/#Text>.
9. Тетерятник Г. К. Кримінальне провадження в умовах надзвичайних правових режимів: теоретико-методологічні та праксеологічні основи : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 500 с.
10. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26, ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
11. Лоскутов Т. О. Правове регулювання фіксування кримінального провадження в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 1. С. 340–345. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.01.61>.

References:

1. Zakon Ukrainy Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy shchodo osoblyvoho rezhymu dosudovoho rozsliduvannia v umovakh voiennoho, nadzvychainoho stanu abo u raioni provedenia antyterorystychnoi operatsii: pryiniaty 12 serp. 2014 roku № 1631-VII [Law of Ukraine on amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding the special regime of pre-trial investigation under martial law, state of emergency, or in the area of an anti-terrorist operation, № 1631-VII]. (2014). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. 39, st. 2008. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1631-18#Text> [in Ukrainian].
2. Hushchyn, O. O., Vlasenko, D. R., & Tyshchenko, O. I. (2022). Osoblyvyi rezhym kryminalnoho provadzhennia v umovakh voiennoho stanu: zakonodavchi novitsii [The special regime of criminal proceedings under martial law: legislative innovations]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal – Legal Scientific Electronic Journal*, 5, 546–548. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-5/131> [in Ukrainian].
3. Zavrur, V. A. (2020). Otsinka dopustymosti dokaziv, otrymanykh u poriadku st. 615 KPK Ukrainy [Assessment of the admissibility of evidence obtained under Article 615 of the Criminal Procedure Code of Ukraine]. Proceedings from PLSU '20: *Pravove zhyttia suchasnoi Ukrainy – Legal Life of Modern Ukraine*. Vol. 3, pp. 269–274. Odessa: Helvetyka [in Ukrainian].
4. Lazukova, O. V. (2018). *Osoblyvyi rezhym dosudovoho rozsliduvannia v umovakh voiennoho, nadzvychainoho stanu abo u raioni provedenia antyterorystychnoi operatsii [Special regime of pre-trial investigation under martial law, state of emergency, or in the area of an anti-terrorist operation]*. Kharkiv : Pravo [in Ukrainian].
5. Zakon Ukrainy “Pro zatverdzhennia Ukazu Prezydenta Ukrainy “Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini” : pryiniaty 24 lut. 2022 roku № 2102-IX [Law of Ukraine on approval of the Presidential Decree “On the imposition of martial law in Ukraine”, № 2102-IX]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. (2022). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text> [in Ukrainian].
6. Zakon Ukrainy “Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy shchodo udoskonalennia poriadku zdiisnennia kryminalnoho provadzhennia v umovakh voiennoho stanu”: pryiniaty 14 kvit. 2022 roku № 2201-IX [Law of Ukraine “On amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding the improvement of the procedure for criminal proceedings under martial law”, № 2201-IX]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. (2022). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-20#Text> [in Ukrainian].

7. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine]. (2013). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. 9–10, 11–12, 13, st. 88. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian].

8. Rishennia Druhoho senatu Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinymy skarhamy Onishchenka Ruslana Illich, Havryliuka Dmytra Mykhailovycha shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) chastyny shostoi statti 615 Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy (sprava pro harantii sudovoho kontroliu za dotrymanniam prav osib, yaki utrymuiutsia pid varatoi), No 8-r(II)/2024 vid 18 lypnia 2024 r. [Decision of the Second Senate of the Constitutional Court of Ukraine in the case based on the constitutional complaints of Ruslan Illich Onishchenko and Dmytro Mykhailovych Havryliuk regarding the compliance of part six of Article 615 of the Criminal Procedure Code of Ukraine with the Constitution of Ukraine (case on guarantees of judicial control over compliance with the rights of persons held in custody), No. 8-r(II)/2024 of July 18, 2024]. (2024). *Ofitsiyni visnyk Ukrainy – Official Bulletin of Ukraine*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-24/#Text> [in Ukrainian].

9. Teteryatnyk, H. K. (2021). *Kryminalne provadzhennia v umovakh nadzvychainykh pravovykh rezhymiv: teoretyko-metodolohichni ta prakseolohichni osnovy* [Criminal proceedings under extraordinary legal regimes: theoretical-methodological and praxeological foundations]. Odesa: Vydavnychiy dim “Helvetyka” [in Ukrainian].

10. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine]. (2001, April 5). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 25–26, st. 131. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].

11. Loskutov, T. O. (2022). Pravove rehuliuвання fiksuвання kryminalnoho provadzhennia v umovakh voiennoho stanu [Legal regulation of recording criminal proceedings under martial law]. *Analychno-porivnialne pravoznavstvo – Analytical and Comparative Jurisprudence*, 1, 340–345. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.01.61> [in Ukrainian].

УДК 343.71(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2025-1-10>

Мармура Олег Зіновійович,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та кримінології
факультету № 1 (з підготовки фахівців для органів досудового
розслідування Національної поліції України)
Львівського державного університету внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79007, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6981-5377>

Пасєка Олексій Федорович,

кандидат юридичних наук, доцент,
директор Навчально-наукового інституту
з підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції
Львівського державного університету внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79007, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5797-3597>

ПОНЯТТЯ «ЗАВОЛОДІННЯ» ЗА КРИМІНАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ

Анотація. У статті досліджено використання поняття «заволодіння» в Кримінальному кодексі України. Проаналізовано відповідність цього поняття загальним вимогам щодо термінології, насамперед єдності термінології. Встановлено, що використання цього поняття в КК України не порушує єдності термінології. Лексичне значення поняття «заволодіння» надає йому широкого обсягу. Звуження цього обсягу за рахунок вказівки у нормативних положеннях на той чи інший спосіб є цілком виправданим прийомом. Доведено, що використання поняття «заволодіння» може бути більш широким, зокрема у положеннях статей 146, 146-1, 149, 158-1, 158-3, 266, 278, 279, 341, 346, 444 Кримінального кодексу України.

Встановлено, що використання цього поняття у тексті Кримінального кодексу України є несистемним, більше того, доведено, що законодавець при цьому допустив низку логічних помилок. Відповідно, для удосконалення положень законодавства пропонується уніфікувати використання цього поняття: якщо статтею Особливої частини Кримінального кодексу України мають охоплюватися усі можливі форми обертання речі на користь особи, виходячи з інших ознак складу кримінального правопорушення, то для опису діяння достатнім буде використання словосполучення «незаконне заволодіння»; у разі потреби передбачити відповідальність за заволодіння річчю конкретним способом, який має усталене лаконічне термінологічне позначення (крадіжка, викрадення, розбій, шахрайство тощо), то доцільним буде використання саме такого термінологічного позначення; при цьому, конструюючи нормативні положення про заволодіння «спеціальними» предметами на кшталт зброї, наркотичних засобів, можна застосовувати формулювання «розбій з метою заволодіння»; якщо ж потрібно передбачити відповідальність за заволодіння річчю одним чи кількома способами, які не мають усталеного лаконічного позначення (шляхом використання службового становища; шляхом вчинення правочинів; шляхом привласнення майна, що було ввірене особі чи перебувало в її віданні), доцільно користуватися конструкцією «(незаконне/протиправне) заволодіння... шляхом...».

У межах дослідження також виявлено низку проблем, зокрема дискусійною видається думка з приводу того, що поняття «розтрата» речі охоплюється поняттям «заволодіння» річчю, а тому розтрату чужої речі слід передбачати в законі як окрему форму (вид) посягання.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, склад кримінального правопорушення, кримінальна відповідальність, заволодіння, викрадення, розтрата, угон, захоплення.

Marmura Oleh, Pasyeka Oleksiy. The concept of “possession” under the Criminal Code of Ukraine

Abstract. The article examines the concept of “possession” in the Criminal Code of Ukraine. The compliance of this concept with the general requirements for terminology, primarily the unity of terminology, is analysed. It is established that using this concept in the Criminal Code of Ukraine does not violate the unity of terminology.

The lexical meaning of “possession” gives it a broad scope. Narrowing this scope by indicating regulatory provisions in one way or another is an entirely justified method. It is proven that the use of the concept of “possession” can be broader; in particular in the provisions of Articles 146, 146-1, 149, 158-1, 158-3, 266, 278, 279, 341, 346, 444 of the Criminal Code of Ukraine. It is established that using this concept in the text of the Criminal Code of Ukraine is unsystematic. Moreover, it is proven that the legislator made several logical errors. Accordingly, in order to improve the provisions of the legislation, it is proposed to unify the use of this concept: if the article of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine should cover all possible forms of turning a thing in favor of a person, based on other signs of the composition of a criminal offense, then the use of the phrase “illegal appropriation” will be sufficient to describe the act; if it is necessary to provide for liability for the appropriation of a thing in a specific way that has an established concise terminological designation (theft, kidnapping, robbery, fraud, etc.), then it will be appropriate to use precisely such terminological designation; at the same time, when constructing regulatory provisions on the appropriation of “special” items such as weapons, narcotics, the wording “robbery with the aim of appropriation” can be used; if it is necessary to provide for liability for the appropriation of a thing by one or more methods that do not have an established concise designation (by using an official position; by committing transactions; by misappropriating property that was entrusted to a person or was in his or her possession), it is advisable to use the construction “(illegal/unlawful) appropriation... by...”.

The study also revealed several problems; in particular, the opinion that the concept of “embezzlement” of a thing is covered by the idea of “possession” seems debatable. Therefore, the appropriation of another’s thing should be provided for in the Law as a separate form (type) of encroachment.

Key words: criminal liability, elements of a criminal offence, criminal liability, appropriation, theft, embezzlement, hijacking, seizure.

Вступ. Поняття «заволодіння» використано у 16 статтях Кримінального кодексу України. Попри відносно поширене його використання у кримінальному законодавстві України, в теорії кримінального права поняттю «заволодіння» приділялося надто мало уваги. Зазвичай вчені розглядають лише окремі форми заволодіння тими або іншими предметами у контексті характеристики складів тих чи інших кримінальних правопорушень. Натомість спеціальних досліджень, присвячених саме поняттю «заволодіння», обмаль. Найбільш ґрунтовно це поняття розглянуто у праці Р.Л. Максимовича [1]. Автор проаналізував використання поняття «заволодіння», визначив відповідно його обсяг у кожній зі статей, де воно використано, і на цій основі зробив висновок про порушення вимоги єдності термінології. Поняттю «заволодіння» значна увага приділена у дисертації О.І. Цивінського, однак лише у контексті незаконного заволодіння чужим майном. Зокрема, під останнім автор розуміє «вчинені всупереч волі власника чи фактичного володільця або ж, ігноруючи їхню волю, умисні дії, що полягають у встановленні повного фізичного контролю над майном, яке на праві власності належить іншій фізичній або юридичній особі або ж перебуває у незаконному володінні

іншої особи, і дають можливість використувати та розпоряджатися таким майном на власний розсуд» [2, с. 94]. Знаменно те, що за допомогою поняття «заволодіння» дослідник намагався об’єднати всі передбачені КК України кримінальні правопорушення, що полягають у незаконному встановленні контролю над чужим майном. Водночас проблематики використання цього поняття у КК України цими дослідженнями не вичерпано. До того ж видається дискусійним, чи й справді йдеться про порушення єдності термінології, пов’язане із вживання такого терміна. Важливо дослідити можливості більш широкого використання цього поняття в законодавстві про кримінальну відповідальність.

Матеріали та методи. Дослідження здійснювалось на основі комплексного поєднання загальнонаукових та спеціальних методів. Зокрема, *діалектичний* метод використано в аналізі розвитку положень кримінального законодавства в частині встановлення відповідальності за заволодіння річчю, а також доктринальних поглядів щодо відповідальності за такі діяння; *індукції* та *дедукції* – у визначенні змісту та обсягу ознак «заволодіння», «викрадення», «угон», «захоплення»; *аналізу* та *синтезу* – у процесі дослідження об’єктивних та суб’єктивних ознак складів кримінальних

правопорушень, пов'язаних із заволодінням річчю; *порівняльно-правовий* метод застосовано у виявленні особливостей законодавчої регламентації кримінальної відповідальності за заволодіння у положеннях чинного кримінального законодавства та проєкту нового Кримінального кодексу; *логіко-граматичний метод* дав змогу визначити зміст досліджуваних термінів та понять; *логіко-юридичний* дав змогу сформулювати пропозиції щодо можливих змін у законодавстві України в частині відповідальності за заволодіння річчю.

У процесі дослідження проаналізовано низку наукових розробок вітчизняних науковців, а також положення як чинного закону про кримінальну відповідальність, так і проєкту нового.

Результати. Перш за все слід розглянути, чи дійсно можна вести мову про порушення вимоги єдності термінології у разі використання аналізованого поняття. Основним аргументом на користь такого порушення в доктрині кримінального права наводиться те, що в одних статтях ідеться про заволодіння шляхом обману чи зловживання довірою або шляхом шахрайства, в других ідеться про заволодіння шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем, а в третіх – про заволодіння взагалі без зазначення способу його вчинення. Водночас принцип єдності термінології полягає в тому, що в нормативно-правовому акті для позначення відповідного поняття послідовно використовується один і той самий термін, натомість різні поняття, значення яких не збігаються, позначаються за допомогою різних термінів [3, с. 10]. У ст. 190 КК України йдеться про заволодіння майном шляхом обману або зловживання довірою, у ст. 191 КК України – про заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем, а у ст. 320 – про заволодіння певними предметами будь-яким із цих двох способів. Говорити, що термін «заволодіння» у цих трьох випадках позначає різні поняття буде неправильно. Вочевидь, ідеться лише про різні способи заволодіння предметами. Так само і формулювання «розбій з метою заволодіння» за змістом перед-

бачає певний спосіб заволодіння чи спробу такого заволодіння. В тих же випадках, де способу заволодіння не вказано, потрібно вбачати, враховуючи інші ознаки складу відповідного кримінального правопорушення, будь-які способи чи форми його вчинення.

Загалом поняття «заволодіння» в українській мові тлумачиться як дія за значенням заволодіти, що, своєю чергою, тлумачиться, як брати у своє володіння, привласнювати [4, с. 381]. Семантика цього слова говорить про широкий обсяг поняття, яке воно позначає. Обмеження цього обсягу за допомогою інших слів (що позначають спосіб заволодіння) є цілком прийнятним прийомом. У такому разі не можна говорити про порушення вимоги єдності термінології. Водночас можна вести мову про відсутність системності використання аналізованого поняття у диспозиціях статей Особливої частини КК України, а подекуди й порушення логіки викладу відповідних нормативних положень, про що йтиметься нижче.

Однак до цього ще варто розглянути відповідність терміна «заволодіння» іншим вимогам до термінології закону. Зокрема, М.І. Любченко виділяє такі вимоги, як: точність викладу норм права; однозначність термінології; уникнення синонімії; простота термінології, стислість нормативно-правового акта; обмежене використання термінів іншомовного походження; стабільність юридичної термінології; оптимальна кількість дефінованих термінів [5, с. 133–164]. Наскільки точно поняття «заволодіння» відображає волю законодавця, можна лише здогадуватися, водночас воно чітко вказує на звернення особою у своє володіння чогось (майна чи іншого предмета). І в цьому аспекті використання якогось іншого поняття навіть не уявляється. Однозначність передбачає, що у правозастосувача, як і в будь-кого іншого, хто тлумачить правову норму, не виникатиме сумнівів щодо того, яке поняття законодавець мав на увазі [5, с. 136]. Звісно, поняття «заволодіння» може мати й інше значення. Однак у разі його використання всім очевидно, що не йдеться про повне захоплення ініціативи в чому-небудь,

привертання уваги, зацікавлюючи чимось або ж опановування чи охоплювання кого- або що-небудь, підкорення своїм чарам, впливові, як про це сказано у тлумачному словнику [4, с. 381]. Також поняття «заволодіння» не має синонімів у КК України, а його зміст більш-менш зрозумілий навіть для особи без фахових юридичних знань. Єдиний вагомий недолік – відсутність легального визначення цього поняття. Таке визначення, безумовно, могло б вирішити низку правозастосовних проблем, а також завершити деякі наукові дискусії.

Варто відзначити, що термін «заволодіння» використовують і розробники нового Кримінального кодексу. При цьому пропонується законодавча дефініція поняття незаконного заволодіння, під яким слід розуміти обернення на свою користь або користь іншої особи предмета: всупереч волі власника, законного володільця чи користувача або уповноваженої особи; зі спотворенням його волі; або предмета, який не має власника, законного володільця, користувача чи уповноваженої особи [6]. Наведене визначення, вочевидь, було зумовлене змістом статей, де відповідне поняття використовувалося, і, на загал, є надто вузьким, штучно обмежує зміст відповідного поняття, не охоплюючи ним випадки обернення майна на свою користь чи користь інших осіб за умов ігнорування волі власника.

Отже, можна підсумувати, що поняття «заволодіння» загалом відповідає вимогам до термінології нормативно-правового акта.

Далі розглянемо правильність конструкцій нормативних положень, у яких використано це поняття. Саме побудова окремих диспозицій здійснена, як видається, із логічними помилками. Так, у ч. 1 ст. 262, ч. 1 ст. 308, ч. 1 ст. 312, ч. 1 ст. 313, ч. 1 ст. 410 КК України задекларовано «викрадення, привласнення, вимагання ... або/чи заволодіння ними шляхом шахрайства». У ч. 2 ст. 320 та ч. 1 ст. 357 КК України вказано «викрадення, привласнення, вимагання ... або заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовою особою своїм службовим становищем». Видається, що викрадення, привлас-

нення чи вимагання не є способами заволодіння. За такого підходу значно звужувався б обсяг поняття «заволодіння» у ч. 2 ст. 191, ст.ст. 297, 393 КК України, утворювалися б прогалини кримінально-правового регулювання. Проте поняття «заволодіння», звісно, охоплює усі ці способи. Підтвердженням цьому є норми самого КК України. Зокрема, в примітці до ст. 289 КК зазначено, що незаконним заволодінням транспортним засобом потрібно вважати вчинене умисно та із будь-якою метою протиправне вилучення транспортного засобу у власника чи користувача всупереч їхній волі будь-яким способом. У ч. 3 ст. 357 КК України передбачено відповідальність за «незаконне заволодіння будь-яким способом паспортом або іншим важливим особистим документом». З огляду на це недоречно говорити, що поняття «заволодіння» використовується в КК України з якимось «особливим» звуженим змістом.

Зазначене дає можливість зробити відповідні висновки щодо формулювання диспозицій статей про незаконне заволодіння тими або іншими предметами. Отже, в разі потреби передбачити у статті відповідальність за будь-яке незаконне обернення речі на свою користь (у своє володіння), можна обмежитись використанням поняття «незаконне заволодіння» без уточнення його змісту. В разі ж необхідності передбачити відповідальність за конкретні способи заволодіння чужою річчю на прикладі статей 262, 308, 312, 313 та 410 КК України, видаються можливими 2 варіанти формулювання диспозиції. По-перше, можна використати конструкцію «Заволодіння... (перелік предметів складу кримінального правопорушення) шляхом викрадення, привласнення, вимагання, обману або зловживання довірою». Однак таким чином ми уніфікуємо момент закінчення кримінального правопорушення, незалежно від способу (вимагання речі теж буде закінченим із моменту отримання винним реальної можливості нею розпоряджатися). По-друге, можливе застосування конструкції «Заволодіння... (перелік предметів складу кримінального правопорушення) шляхом викрадення, привласнення,

обману чи зловживання довірою, а також вимагання... (перелік предметів складу кримінального правопорушення)». За цього підходу збережеться наявна в КК України концепція моменту закінчення вимагання.

Подібна проблема використання поняття «заволодіння» закладається і у проєкт нового Кримінального кодексу. Розробники проєкту значно скоротили кількість норм, пов'язаних із незаконним заволодінням чужими речами. У розділі, присвяченому кримінальним правопорушенням проти власності, пропонується окремо відповідальність за викрадення чужої рухомої речі (ст. 6.1.4) та за незаконне заволодіння чужою нерухомою річчю чи правом на річ (ст. 6.1.5) [6]. Виходить так, що викрадення та незаконне заволодіння – це взаємовиключні поняття, і що ці дії можуть вчинятися щодо різних предметів кримінального правопорушення; що незаконно заволодіти можна лише нерухомим майном та правом на майно. У зв'язку з цим видається логічним використання словосполучення «незаконне заволодіння в обох статтях.

Окремо слід з'ясувати, чи охоплюється терміном «заволодіння» розтрата чужої речі. Розтрата речі, як форма кримінального правопорушення, охоплює й випадки обернення речі на користь іншої особи без попереднього звернення цієї речі на свою користь. З цього приводу Н. А. Антонюк написала, що термін «заволодіння майном» не вказує на те, хто саме має заволодіти майном, а тому це можуть бути і треті особи [7]. Проте відповідно до тлумачного словника вказане поняття охоплює лише випадки звернення чогось у своє володіння [4, с. 381]. Отже, потрібно або вийти за межі загальноприйнятого розуміння поняття «заволодіння», надавши йому визначення у КК України (як це намагалися реалізувати розробники проєкту нового Кримінального кодексу у більш ранніх редакціях проєкту), або ж за потреби передбачати розтрату як окрему форму кримінального правопорушення, як це здійснено у ч. 2 ст. 191 чинного КК України. Зважаючи на те, що розширення змісту правового поняття, порівняно із його лексичним значен-

ням, є небажаним прийомом, більш прийнятним видається другий варіант.

Особливістю проєкту нового Кримінального кодексу є визнання предметом незаконного заволодіння права на річ [6]. Згідно зі ст. 189 чинного КК України, право на майно (саме такий термін використовує чинний КК України) можна одержати, а відповідно до ст. 190 КК України його можна придбати. З огляду на це Н. А. Антонюк робить висновок, що поняття «право на майно» в чинному КК України тотожне поняттю «право на річ», яку в кінцевому випадку отримає винний, наводячи як приклади право на спадщину, що дає можливість отримати спадкове майно чи безготівкові гроші, завдяки яким можна одержати готівку [8, с. 155]. У додаток, як відзначає Ю. А. Дорохіна, правом на майно є майнові відносини з приводу набуття права власності на річ шляхом відповідного документального оформлення або набуття права на отримання речі у майбутньому [9, с. 213]. Наведені висновки переконують, що неможливо заволодіти правом на майно, адже володіння – це можливість особи утримувати щось при собі, під своїм контролем, і за змістом може стосуватися виключно речі. Заволодіння майном тут виступатиме ніби наступним етапом поведінки особи. Визнання предметом кримінального правопорушення права на річ чи права на майно дозволяє перенести момент закінчення кримінального правопорушення на більш ранній етап протиправної поведінки, коли особа фактично ще не заволоділа майном, і це не дозволяє відмовитись від ідеї регламентації відповідальності за незаконне отримання права на річ (майно) шляхом обману, зловживання довірою чи вимагання. Однак такі посягання не можуть охоплюватися поняттям «заволодіння», і це слід враховувати у разі реалізації нових підходів до регламентації кримінальної відповідальності щонайменше за кримінальні правопорушення проти власності.

Наостанок розглянемо можливість більш широкого використання поняття «заволодіння» в КК України. З цього приводу привернула увагу низка статей КК України, де вико-

ристано поняття «викрадення». У ст.ст. 146, 146-1, 149, 346, 444 КК України йдеться про викрадення (без уточнення способу) людини; у ст. 158-1 – про викрадення (без уточнення способу) виборчого бюлетеня та бюлетеня для голосування на референдумі; у ст. 158-3 КК України – про викрадення (без уточнення способу) печатки виборчої комісії або комісії з референдуму, виборчої скриньки з бюлетенями, списку виборців чи учасників референдуму, протоколу про підрахунок голосів виборців або учасників референдуму, протоколу про підсумки голосування чи про результати виборів або референдуму; у ст. 188-1 – про викрадення гарячої або питної води, електричної чи теплової енергії шляхом їх самовільного використання без приладів обліку, результати вимірювання яких використовуються для здійснення комерційних розрахунків, або внаслідок умисного пошкодження приладів обліку або у будь-який інший спосіб; у ст. 266 КК України – про викрадення (без уточнення способу) радіоактивних матеріалів.

Водночас поняття «викрадення» у КК України не визначене, а його обсяг є дискусійним. Зокрема, професор В.О.Навроцький виділяє три підходи до тлумачення цього поняття: як родове поняття, аналогічне поняттю «розкрадання»; як родове поняття, що охоплює корисливі та некорисливі посягання на матеріальні об'єкти (рухомі), що полягають у їх вилученні з володіння іншої особи; як родове поняття, що охоплює вилучення відповідних об'єктів визначеними способами [10, с. 210–213]. При цьому визначення цього поняття у словнику теж не зовсім узгоджується із контекстом, у якому воно використано в КК України [4, с. 98]. З приводу обсягу поняття «викрадення» В.О.Навроцький робить цілком аргументований висновок, що ним охоплюється таємне та відкрите заволодіння матеріальними об'єктами, а в окремих випадках, якщо про це прямо вказано у нормі, шляхом застосування насильства, небезпечного для життя або здоров'я особи [10, с. 213]. Поняття із таким обсягом видається занадто «вузьким» для характеристики об'єктивної сторони всіх

перелічених вище кримінальних правопорушень, окрім передбаченого ст. 188-1 КК. Це дає можливість припустити, що оптимальним у цих випадках було б використання словосполучення «незаконне заволодіння».

В останньому ж випадку використання поняття «викрадення» взагалі нелогічне, адже заволодіння відповідними предметами відбувається не таємно чи відкрито, а шляхом обману або зловживання довірою (постачальник послуг сам надає відповідні ресурси, вважаючи, що особа повністю оплатить їх використання). Однак використання в описі об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 188-1 КК України, поняття «незаконне заволодіння» можливе лише за умови визнання усіх предметів кримінального правопорушення майном (річчю), а це питання є досить дискусійним.

Окрім цього, слід звернути увагу на ст. 278 КК України, де об'єктивна сторона описана з використанням понять «угон» або «захоплення», та ст.ст. 279, 341 КК України, де використано поняття «захоплення». У Науково-практичному коментарі за редакцією М.І.Мельника та М.І.Хавронюка поняття «угон» у ст. 278 КК України визначають як самовільне заволодіння транспортним засобом та поїздки на ньому, а поняття «захоплення» в цій же статті – як встановлення фізичного контролю над ним [11, с. 912–913]. Поняття «захоплення» задеклароване у ст.ст. 279, 341 КК України, автори цього ж видання тлумачать його як протиправне зайняття відповідних об'єктів шляхом насильства чи обману [11, с. 914, 1049]. Видається, що у ст. 278 КК України йдеться про незаконне заволодіння, вчинене будь-яким способом, а у ст.ст. 279, 341 КК України – про незаконне заволодіння шляхом застосування насильства чи обману. Відповідно, такі ж формулювання могли б бути використані й у наведених статтях, особливо у ст. 278 КК України, адже слово «угон» – відвертий русизм.

Висновки. Отже, поняття «заволодіння» має право на існування у КК України, а його використання дозволяє забезпечити лаконічність нормативного матеріалу, виступаючи

у ролі збірного поняття для позначення усіх форм незаконного обороту речі на свою користь. При цьому використання вказаного терміна може бути істотно розширене, зокрема, за рахунок ст.ст. 146, 146-1, 149, 158-1, 158-3, 266, 278, 279, 341, 346, 444 КК України. Водночас використання поняття «заволодіння» має бути системним і вимагає дотримання логічних правил. Якщо статтею Особливої частини КК України мають охоплюватися усі можливі форми обороту речі на користь особи, зважаючи на інші ознаки складу кримінального правопорушення, то для опису діяння достатнім буде використання словосполучення «незаконне заволодіння». У разі потреби передбачити відповідальність за заволодіння річчю конкретним способом, який має усталене лаконічне термінологічне позначення (крадіжка, викрадення, розбій, шахрайство тощо), то доцільним буде використання саме такого термінологічного позначення. При цьому, конструюючи нормативні положення про заволодіння «спеціальними» предметами на кшталт зброї, наркотичних засобів, можна застосовувати

формулювання «розбій з метою заволодіння». Якщо ж потрібно передбачити відповідальність за заволодіння річчю одним чи кількома способами, які не мають усталеного лаконічного позначення (шляхом використання службового становища; шляхом вчинення правочинів; шляхом привласнення майна, що було ввірене особі чи перебувало в її віданні), доцільно користуватися конструкцією «(незаконне/протиправне) заволодіння... шляхом...».

Поняття розтрата чужої речі не охоплюється (або ж принаймні так може бути розтлумачено суб'єктом правозастосування) поняттям «заволодіння річчю», а тому така форма протиправного діяння за потреби її законодавчого закріплення у відповідній нормі має вказуватися окремо. Не охоплюється поняттям «заволодіння» і одержання права на річ. Цей аспект слід враховувати під час кодифікації кримінального законодавства в разі відмови від диференціації кримінальної відповідальності за незаконне заволодіння майном із урахуванням способу його вчинення, як це пропонується у проєкті нового Кримінального кодексу.

Список використаних джерел:

1. Максимович Р.Л. Про поняття «заволодіння» в кримінальному кодексі України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2017. № 2. С. 317–324.
2. Цивінський О.І. Відповідальність за заволодіння чужим майном, вчинене службовою особою, за кримінальним правом України : дис. ... доктора філософії за спец. : 081 «Право». Львів. 2023. 307 с.
3. Толста С.А. Правнича термінологія в законодавчих актах України : автореф. дис. ... к.філ.н. : 10.02.01 «Українська мова». Київ. 2006. 15 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь. 2005. 1728 с.
5. Любченко М.І. Юридична термінологія : поняття, особливості, види : монографія. Харків : ТОВ «ВИДАВНИЦТВО ПРАВА ЛЮДИНИ». 2015. 280 с.
6. Текст проєкту нового Кримінального кодексу України станом на 01.08.2024. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/08/02/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-stanom-na-01-08-2024.pdf> (дата звернення: 27.01.2025).
7. Антонюк Н.О. Об'єктивні ознаки розкрадання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 4. С. 224–233.
8. Антонюк Н.О. Кримінально-правова охорона власності : навчальний посібник. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2012. 514 с.
9. Дорохіна Ю.А. Злочини проти власності. Теоретико-правове дослідження : монографія. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т. 2016. 744 с.
10. Навроцький В.О. Наскрізнi кримінально-правові поняття : навчальний посібник. Київ : Юрінком Інтер. 2023. 376 с.
11. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М.І.Мельника та М.І.Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор». 2018. 1360 с.

References:

1. Maksymovych, R.L. (2017). Pro poniattia "zavolodinnia" v Kryminalnomu kodeksi Ukrainy [On the concept of "possession" in the Criminal Code of Ukraine.] *Naukovy visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriya iurydychna*, 2, 317–324 [in Ukrainian].
2. Tsyvinskyj, O.I. (2023). Vidpovidal'nist' za zavolodinnia chuzhym majnom, vchynene sluzhbovoiu osoboju, za kryminalnym pravom Ukrainy [Liability for misappropriation of another's property committed by an official under the criminal law of Ukraine]. *Doctor's thesis*. Lviv. LDUVS [in Ukrainian].
3. Tolsta, S.A. (2006). Pravnycha terminolohiia v zakonodavchykh aktakh Ukrainy [Legal terminology in legislative acts of Ukraine]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
4. Busel, V.T. (Eds.). (2005). *Velykyj tlumachnyj slovnyk suchasnoi ukrains'koi movy: 250000 [Large Explanatory Dictionary of the Modern Ukrainian Language: 250.000]*. Kyiv; Irpin' [in Ukrainian].
5. Liubchenko, M.I. (2015). *Yurydychna terminolohiia: poniattia, osoblyvosti, vydy [Legal terminology: concepts, features, types]*. Kharkiv: TÖV "VYDAVNYTSTVO PRAVA LYUDYNY" [in Ukrainian].
6. Tekst proiektu novoho Kryminal'noho kodeksu Ukrainy [Text of the draft of the new Criminal Code of Ukraine]. *newcriminalcode.org.ua*. Retrieved from: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/08/02/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-stanom-na-01-08-2024.pdf> [in Ukrainian].
7. Antoniuk, N.O. (2011). *Ob'ektivni oznaky rozkradannia. Naukovy visnyk L'vivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav [Objective signs of theft]*, 4, 224–233 [in Ukrainian].
8. Antoniuk, N.O. (2012). *Kryminalno-pravova okhrona vlasnosti [Criminal law protection of property]*. Lviv: LNU im. Ivana Franka [in Ukrainian].
9. Dorokhina, Yu.A. (2016). *Zlochynty proty vlasnosti. Teoretyko-pravove doslidzhennia [Crimes against property. Theoretical and legal research]*. Kyiv : Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t [in Ukrainian].
10. Navrotskyj, V.O. (2023). *Naskrizni kryminalno-pravovi poniattia [Cross-cutting criminal law concepts]*. Kyiv : Yurinkom Inter [in Ukrainian].
11. Melnyk, M.I., Khavroniuk, M.I. (2018). *Naukovo-praktychnyj komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine]*. Kyiv : VD "Dakor" [in Ukrainian].

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2025-1-11>

Неділько Ярослав Валентинович,

доктор філософії в галузі права (PhD),

асистент кафедри кримінального процесу та криміналістики

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка,

вулиця Володимирська, 60, Київ, 01033, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1483-3479>

КОНЦЕПЦІЯ ЗАСТОСУВАННЯ ГУМОРУ У КРИМІНАЛІСТИЦІ

Анотація. Стаття присвячена аналізу концептуальних основ застосування гумору у криміналістиці, його функціонального значення та можливостей використання під час розслідування кримінальних правопорушень. Наводяться наукові підходи до основних функцій гумору. Зазначається про необхідність дослідження феномену гумору у криміналістичній науці як певної концепції.

Аналізуються особливості застосування гумору з урахуванням психологічних характеристик особи, а саме видів темпераменту: сангвініка, холерика, меланхоліка, флегматика. Зауважується, що чітко виражений один тип темпераменту спостерігається зрідка. Здебільшого проявляються всі чотири типи, хоча перевагу мають ознаки одного – головного. З'ясування типу темпераменту значно полегшуватиме суб'єкту розслідування та адвокату застосовувати гумор, що надалі легко та ефективно дасть змогу встановити психологічний контакт з особою.

Досліджується застосування гумору під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій, а також під час профілактики кримінальних правопорушень. Зокрема, зазначається, що під час проведення слідчих (розшукових) дій виникають випадки спірних (суперечливих) позицій сторін (наприклад, слідчого з підозрюваним), що породжує конфліктну ситуацію, яка може проявлятися у вигляді відмови від давання показань та небажанні спілкуватися із суб'єктом розслідування. У таких ситуаціях слід застосовувати гумор, який може сприяти уникненню або певному послабленню конфліктних ситуацій, що можуть виникати під час проведення слідчих (розшукових) дій, а також розрядити напружену атмосферу, яка склалася.

Наводяться відповідні тактичні рекомендації з ефективного застосування гумору під час допиту та обшуку (огляду).

Зазначається про можливості використання гумору у правоохоронній комунікації з населенням, що буде сприяти формуванню довіри та відкритості до працівників правоохоронних органів, а також формуванню позитивного іміджу органів правопорядку.

Робиться висновок про необхідність подальших наукових досліджень у цій сфері та розробки практичних рекомендацій щодо ефективного використання гумору в правоохоронній діяльності.

Ключові слова: криміналістика, гумор, слідчий, допит, тактичний прийом, профілактика злочинності, психологічний контакт, слідчі (розшукові) дії, досудове розслідування.

Неділько Ярослав. The concept of using humor in forensic science

Abstract. The article is devoted to the analysis of the conceptual foundations of the use of humor in forensics, its functional significance and possibilities of use during the investigation of criminal offenses. Scientific approaches to the main functions of humor are given. The need to study the phenomenon of humor in forensic science as a certain concept is noted.

The features of the use of humor are analyzed taking into account the psychological characteristics of a person, namely the types of temperament: sanguine, choleric, melancholic, phlegmatic. It is noted that a clearly expressed one type of temperament is rarely observed. Mostly all four types are manifested, although the signs of one – the main one – have an advantage. Clarifying the type of temperament will greatly facilitate the subject of the investigation and the lawyer to use humor, which will further easily and effectively allow establishing psychological contact with the person.

The use of humor is studied during the conduct of individual investigative (detective) actions, as well as during the prevention of criminal offenses. In particular, it is noted that when conducting investigative (search) actions, there are cases of controversial (contradictory) positions of the parties (for example, an investigator with a suspect), which gives rise to a conflict situation, which may manifest itself in the form of refusal to give testimony and reluctance

to communicate with the subject of investigation. In such situations, humor should be used, which can help avoid or somewhat alleviate conflict situations that may arise during investigative (search) actions, as well as defuse the tense atmosphere that has developed.

Relevant tactical recommendations are given for the effective use of humor during interrogation and search (examination).

The possibilities of using humor in law enforcement communication with the population are noted, which will contribute to the formation of trust and openness towards law enforcement officers, as well as the formation of a positive image of law enforcement agencies.

The conclusion is drawn about the need for further scientific research in this area and the development of practical recommendations for the effective use of humor in law enforcement activities.

Key words: *forensics, humor, investigator, interrogation, tactical technique, crime prevention, psychological contact, investigative (search) actions, pre-trial investigation.*

Вступ. Криміналістика є динамічною наукою, оскільки її теоретичні, технічні, тактичні та методичні положення постійно вдосконалюються на потребу часу. Це зумовлене активним пошуком ефективних шляхів удосконалення засобів та методів розслідування кримінальних правопорушень.

Наприклад, з розвитком інформаційних комп'ютерних технологій, які почали використовуватися також у протиправній діяльності, постала нагальна потреба у створенні дієвих криміналістичних технік і тактик, застосування яких дозволило би слідчому (детективу), дізнавачу, прокурору (суб'єктам розслідування) швидко та ефективно збирати електронні докази.

Це змусило криміналістичну спільноту реагувати на такі протиправні виклики та розробляти ефективні практичні рекомендації щодо збору електронних доказів. Розробка таких технічних і тактичних порад сприяла появі цифрової криміналістики, яка стала досить актуальною сферою наукових досліджень.

Крім того, криміналістика має низку гіпотез, концепцій та вчень (теорій), які формують її зміст, а також на потребу часу створюються та вдосконалюються науковцями для ефективної боротьби зі злочинністю. Зокрема, криміналістична теорія планування та організації розслідування, теорія криміналістичної профілактики, теорія тактичних операцій, вчення про тактичні прийоми і їх системи та інші.

Проте вітчизняні вчені приділяють мало уваги дослідженню використання гумору у криміналістичній науці, що робить актуальним подальше його теоретичне вивчення.

Метою статті є аналіз концептуальних основ використання гумору та як він може бути досліджений з криміналістичної точки зору, а також ефективно застосований під час розслідування кримінальних правопорушень.

Матеріали та методи. Методологічну основу дослідження становили загальнонаукові методи пізнання, зокрема аналітичний, формально-логічний та моделювання, які послуговувалися у дослідженні гумору як явища та наданні відповідних рекомендацій з його використання під час розслідування кримінальних правопорушень.

Результати. Не маючи на меті аналізу думок учених стосовно визначення терміна «концепція», вважаємо слушною думку А. О. Петренка, що концепція – це провідна ідея будь-якої теорії; система соціально-ціннісних, загальнонаукових поглядів; засіб, форма, розуміння, тлумачення певних явищ, процесів, феноменів у природі та суспільстві [1, с. 62].

Крім того, концепція може розглядатися як провідний задум, який визначає життєдіяльність індивіда, соціуму, стратегію дій людини у здійсненні планів, програм, реформ [2, с. 226].

На наш погляд, «концепцію застосування гумору у криміналістиці» слід розглядати як запропоновану ідею з дослідження гумору та надання відповідних рекомендацій щодо його використання під час розслідування кримінальних правопорушень.

Створення такої концепції зумовлене:

- 1) розвитком криміналістики та запозиченню нею знань з інших наук;
- 2) практичною необхідністю дослідження гумору, оскільки на практиці працівники

правоохоронних органів та адвокати його використовують;

3) теоретичним дослідженням гумору, оскільки в криміналістичній літературі відсутні ґрунтовні напрацювання вчених з цього питання.

Об'єктом концепції застосування гумору у криміналістиці є гумор як явище, яке може ефективно застосовуватися під час розслідування кримінальних правопорушень.

Предмет такої концепції – дослідження застосування гумору у криміналістичній науці.

Серед форм людського спілкування велике місце займає гумор. Його призначення – знімати напруження, стрес, нівелювати агресію. Він є передумовою виникнення позитивних емоцій: радості, веселості тощо [3].

У різний час гумор як явище вивчали Аристотель, Платон, І. Кант, А. Маслоу, З. Фрейд та інші. Так, З. Фрейд під гумором розглядав засіб отримання задоволення. Процес прояву гумору, зазначав він, здійснюється вже за наявності тільки однієї людини, участь іншої не додає до нього нічого нового. Почуття гумору дозволяє побачити комічну сторону неприємного явища, перетворює біль та гнів на посмішку і сміх [4].

Проводячи дослідження гумору з психологічної точки зору, українські вчені наводять його основні функції:

1. Гумор може використовуватися людиною абсолютно спонтанно та неусвідомлено, відбиваючи сформовану в неї систему ставлень до себе, оточуючих і світу загалом.

2. Гумор є формою діагностики як динамічних станів людини, так і її стійких особистісних властивостей.

3. Гумор розглядається як форма прояву оптимального функціонування людини й ознака психологічного здоров'я.

4. З особливостями прояву гумору пов'язана можливість діагностування різного роду відхилень у стані особистісного здоров'я або загроз появі таких відхилень [5, с. 41].

У науковій літературі [6; 7; 8] вирізняють чотири види гумору: афіліативний, сміх над собою, агресивний та самопринизливий.

Афіліативний гумор, зазначають науковці, «виявляється в доброзичливій, приймальної

манері, слугує засобом поліпшення міжособистісних стосунків». Ним послуговуються люди, схильні доброзичливо жартувати, розважати інших, а також послаблювати напруження у спілкуванні. Таке застосування гумору вирізняється терпимістю до інших, позбавлене ознак ворожості, допомагає самоствердитися тому, хто продукує гумор [9, с. 211]. До того ж використання такого виду гумору дозволить встановлювати доброзичливі стосунки з оточуючими [10, с. 25].

Сміх над собою розуміють [11] як спосіб, за допомогою якого можна впоратися зі стресовими подіями. Наприклад, людина, для якої характерний такий стиль гумору, може мати здатність знаходити позитивні моменти в неприємних ситуаціях, що може запобігти переповненню цієї людини негативними емоціями.

Метою агресивного гумору є самопіднесення через приниження інших людей. Він проявляється у зневажливій або критикувальній манері, маніпулюванні, висміюванні людей, використанні принизливих або образливих висловлювань [9, с. 211]. Такий вид гумору може заподіювати шкоди оточуючим, бо усвідомлюється ними як свідоме прагнення людини до домінування та виявлення зневаги до інших [10, с. 26].

Самопринизливий гумор, що ґрунтується на актуалізації негативного образу себе, можуть використовувати в різних цілях. Людина, розповідаючи щось смішне про свої слабкості, помилки, невдачі тощо, прагне в такий спосіб викликати позитивне ставлення до себе інших [9, с. 211]. Крім того, такий вид гумору може свідчити про наявність у людини негативного образу себе [10, с. 26].

У науковій літературі виділяють ще окремий різновид гумору – чорний гумор, який висміює теми смерті, фізичних вад, національної та гендерної приналежності, міжособистісних відносин, релігії, хвороб, кримінальних правопорушень тощо, тобто тих сфер соціального життя людини, звернення до яких має носити сакральний характер згідно зі сформованими у суспільстві морально-етичними нормами [12, с. 161].

Усвідомлюючи закономірності функціонування, а також особливості видів гумору, слідчий, дізнавач, прокурор, адвокат набуває можливості використовувати його у відповідних ситуаціях: у встановленні психологічного контакту під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій (допиту, обшуку тощо); у застосуванні гумору як окремого тактичного прийому під час проведення процесуальних дій; у використанні гумору як профілактичного засобу кримінальних правопорушень.

Для ефективного використання гумору в окреслених ситуаціях потрібно розуміти темперамент особи, що допоможе більш удало його застосовувати.

Під темпераментом психологи розуміють «сукупність індивідуальних особливостей, які є фізіологічною основою типу вищої нервової діяльності й характеризує динаміку психічної діяльності особистості; темперамент проявляється у силі почуттів, їхній глибині або поверховості, у швидкості їх перебігу, у стійкості або швидкій зміні» [13, с. 522]; «індивідуально-психологічну характеристику людини, що проявляється у силі, напруженості, швидкості та врівноваженості перебігу її психічних процесів» [14, с. 185].

Загалом розрізняють виокремлені ще Гіппократом чотири основні типи темпераментів: сангвінік, флегматик, холерик і меланхолік.

З аналізу наукової літератури [15, с. 12; 16, с. 210–212; 17, с. 154–157; 18; 19] можна виокремити найбільш вагомі риси кожного з указаних темпераментів, які слідчому, дізнавачу, прокурору, адвокату варто брати до уваги.

Сангвініки легко пристосовуються до нових людей. Вони збуджено реагують на все, що привертає їхню увагу, наділені живою мімікою і виразними рухами. Здатні до швидкого зосередження та дисципліновані. У таких особистостей дуже врівноважена, рухлива і сильна нервова система. Вони з легкістю справляються з емоційними та психологічними навантаженнями. Такі особистості здебільшого мають багато знайомих.

Флегматики – малоемоційні та високоактивні. Їх складно розвеселити або засмутити. Відрізняються терплячістю та витримкою.

Такі люди завжди стримані і на обличчі не можна помітити виразної міміки, вони завжди уникають конфліктів.

Холерики завжди попередньо аналізують ситуацію, перш ніж щось сказати. Такі особистості вміють швидко приймати важливі рішення завдяки високій концентрації уваги. Нестримні та нетерплячі, запальні. Мають високу наполегливість, полюбляють бути в центрі уваги. Здебільшого можуть не доводити свої справи до кінця.

Меланхоліки – надто образливі та чутливі. Їхня міміка і жести невиразні, голос тихий. Зазвичай невпевнені у собі, сором'язливі. Завжди доводять справу до кінця. Швидко втомлюються.

Проте чітко виражений один тип темпераменту спостерігається зрідка. Здебільшого проявляються всі чотири типи, хоча перевагу мають ознаки одного – головного.

З'ясування типу темпераменту значно полегшуватиме суб'єкту розслідування та адвокату застосовувати гумор, що надалі легко та ефективно дасть змогу встановити психологічний контакт з особою [19, с. 103].

Наприклад, особа з темпераментом сангвініка чи холерика здебільшого сама полюбляє жартувати. І коли вона позитивно реагуватиме на жарт слідчого, дізнавача, прокурора, адвоката (жартуватиме, сміятиметься, продовжуватиме жарт тощо), то це становитиме ознаку налагодження психологічного контакту з нею [19, с. 103].

Варто бути обачними, жартуючи з меланхоліками, позаяк у таких осіб специфічне почуття гумору. І спроби налагодити з ними психологічний контакт із застосуванням гумору можуть негативно вплинути на подальше проведення допиту. Необхідно чітко розуміти їхні схильності, смаки, інтереси тощо [19, с. 103].

Застосування гумору у встановленні психологічного контакту під час допиту.

Необхідно зазначити, що під психологічним контактом слід розуміти інформаційний процес, за якого люди можуть і бажають сприймати інформацію один від одного [20, с. 159]. Для цього потрібно створити сприятливу пси-

хологічну атмосферу, що позитивно вплине на взаємодію та стосунки між учасниками спілкування [21, с. 99].

Для результативного встановлення психологічного контакту між особами слід володіти певними криміналістичними вміннями та знаннями, зокрема й у сфері психології, що дасть змогу ефективно встановити психологічний контакт між особами під час допиту [19, с. 102].

Наведемо окремі рекомендації із застосування гумору суб'єктом розслідування.

По-перше, не варто в першу зустріч із допитуваною особою відразу використовувати гумор, доречно зав'язати розмову та через певний час, переконавшись, що за допомогою гумору з нею можна встановити психологічний контакт, його застосувати [19, с. 103].

По-друге, не потрібно надмірно використовувати гумор під час допиту. Це може викликати в допитуваної особи негативне ставлення до суб'єкта розслідування і не сприятиме налагодженню психологічного контакту [19, с. 103].

По-третє, варто аналізувати, який гумор переважно подобається допитуваним. Це дасть змогу суб'єкту розслідування напрацювати певний комплекс жартів і використовувати їх у різних ситуаціях до або під час допиту [19, с. 103].

По-четверте, слід також зважати на те, що під час допиту може бути присутній захисник, а це викликатиме певні складності для суб'єкта розслідування у встановленні психологічного контакту із допитуваною особою. У такому разі, налагоджуючи психологічний контакт із допитуваною особою, не варто залишати поза увагою встановлення психологічного контакту із захисником [19, с. 103].

По-п'яте, не варто застосовувати гумор, який пов'язаний із національністю, релігією чи фізичними особливостями, оскільки його використання може викликати образу допитуваної особи та створити бар'єр у спілкуванні.

По-шосте, якщо жарт викликає напруженість або негативну реакцію допитуваної особи, необхідно негайно змінити тактику спілкування.

По-сьоме, якщо використання гумору було образливим чи викликало дискомфорт у допи-

туваної особи, у такому разі варто відразу вибачитися. Після цього слід вибрати більш формальний стиль спілкування.

Застосування гумору як тактичного прийому під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій.

У вітчизняній криміналістичній літературі пропонуються різні визначення поняття тактичного прийому. Не маючи на меті досліджувати етимологічне значення тактичного прийому, разом із тим поділяємо думку В.І.Галагана, який розглядає тактичний прийом як рекомендацію про можливі альтернативні варіанти проведення процесуальних дій чи прийняття тактичних рішень, як час і місце проведення слідчих (розшукових) дій, склад учасників, засоби фіксації перебігу й одержаних результатів тощо [22, с. 73–74].

Під час проведення слідчих (розшукових) дій виникають випадки спірних (суперечливих) позицій сторін, наприклад слідчого та підозрюваного, що породжує конфліктну ситуацію між ними, яка може проявлятися у вигляді відмови від давання показань та небажанні спілкуватися із суб'єктом розслідування [23].

На нашу думку, у таких ситуаціях слід застосовувати гумор, який може сприяти уникненню або певному послабленню конфліктних ситуацій, що можуть виникати під час проведення слідчих (розшукових) дій, а також розрядити напружену атмосферу, яка склалася [23].

Наведемо окремі рекомендації із застосування гумору суб'єктом розслідування під час проведення обшуку (огляду).

По-перше, не слід застосовувати гумор відразу після початку проведення обшуку, оскільки будь-які спроби пожартувати здебільшого будуть неправильно зрозумілі для осіб, у яких проводиться обшук (огляд).

По-друге, варто застосовувати гумор лише у разі потреби зниження напруги або уникнення конфліктних ситуацій.

По-третє, слід звертати увагу на реакцію на жарти особи, у якої проводиться обшук (огляд). Якщо особа посміхається чи реагує позитивно, це свідчить про можливість продовження застосування гумору. У разі напруги

чи роздратування особи використання гумору необхідно негайно припинити.

По-четверте, якщо проведення обшуку затягується та слідча група починає втомлюватися, застосування гумору може підбадьорити учасників обшуку, знизити напругу, а також завершити обшук на позитивній ноті.

Вважаємо, що гумору як тактичному прийому з криміналістичної точки зору притаманні такі функції: прогнозування, контролю, спонукання, стимулювання та запобігання [23].

Прогнозування. Використовуючи гумор, можна зрозуміти, яким чином особа налаштована стосовно суб'єкта розслідування за її реакцією, яка може проявлятися у формі сміху, який може бути щирим, дружнім, ворожим, грубим тощо. Також це дозволить суб'єкту розслідування сформувати відповідний психологічний портрет допитуваної особи.

Контролююча. За допомогою гумору можна контролювати хід процесуальної дії. Застосування гумору може підбадьорити особу, покращити її настрій. Наприклад, під час проведення допиту використання гумору дозволить суб'єкту розслідування встановити з допитуваною особою психологічний контакт, що певною мірою буде сприяти ефективнішому проведенню допиту.

Спонукання. Застосовуючи гумор, можна спонукати допитуваного до актуалізації певної забутої події, що буде корисним, наприклад, у підготовці або під час проведення слідчого експерименту.

Стимулювання. Гумор можна використовувати для мотивування осіб, наприклад, суб'єкт розслідування демонструє доброзичливий характер, який сприяє активній участі у проведенні процесуальних дій.

Запобігаючи. Використання гумору дозволяє послабити конфліктну ситуацію, яка склалася, а також запобігти виникненню агресії чи упереджень з боку осіб.

Зауважимо, що цей перелік функцій не є вичерпним і може бути доповнений залежно від виду розслідуваного кримінального правопорушення, відповідної слідчої ситуації та інших обставин.

Застосування гумору під час профілактики кримінальних правопорушень.

Під профілактикою кримінальних правопорушень варто розуміти систему конкретних дій (заходів), що проводяться слідчим, дізнавачем, прокурором та мають на меті усунення причин та умов вчинення протиправних дій [24, с. 213].

У науковій літературі обґрунтовано зазначається про необхідність індивідуальної профілактики кримінальних правопорушень, яка полягає в реалізації системи заходів з виявлення й усунення конкретних недоліків сімейного, шкільного і суспільного виховання, поєднаних із цілеспрямованою роботою з особами, які мають у поведінці відхилення від моральних і правових норм, а також з окремими групами і колективами, покликаного не допустити виникнення негативних наслідків поведінки таких осіб [25, с. 121].

Таку профілактичну діяльність слід концентрувати в молодіжному середовищі, оскільки в підлітків і молоді антисуспільні установки не є усталеними й легше піддаються корекції за допомогою відповідного інформування та виховання [25, с. 121].

На нашу думку, здійснювати таку корекцію можна і за допомогою застосування гумору. Наприклад, проводячи профілактику серед учнів шкіл, працівники правоохоронних органів, використовуючи гумор, можуть розповісти про різні випадки вчинення кримінальних правопорушень, при цьому зазначаючи про обов'язкову невідворотність покарання осіб, які їх вчинили.

Це дозволить краще усвідомити таку інформацію учнями та вплинути на їхню правову свідомість.

Крім того, гумор може стати частиною комунікації правоохоронних органів із населенням, сприяючи формуванню довіри та відкритості до працівників правоохоронних органів.

Висновки. Таким чином, дослідження застосування гумору криміналістичною наукою набуває актуального розвитку, а також починає посідати чільне місце у системі криміналістики та використовуватися під час профілактики та розслідування кримінальних правопорушень.

Список використаних джерел:

1. Прокопенко А.О. Сутність понять «концепція», «педагогічна концепція» та «едакація». *«Проблеми інженерно-педагогічної освіти»*, № 72, 2021. С. 60–68. DOI: <https://doi.org/10.32820/2074-8922-2021-72-60-68>.
2. Данильян О.Г. Методологія наукових досліджень : підручник. Харків : Право, 2019. 368 с.
3. Савченко О.В. Гумор. *Енциклопедія Сучасної України*. URL: <https://esu.com.ua/article-24711v>.
4. Sigmund Freud. Wit and its relation to the unconscious. New York. 1916. 388 p.
5. Носенко Е.Л. Почуття гумору як ознака доброчинності особистості та емоційна сила її характеру : монографія. Київ : Вид-во «Освіта України», 2016. 189 с.
6. Di Fabio A., Duradoni M. Humor styles as new resources in a primary preventive perspective: reducing resistance to change for negotiation. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2020. № 17(7). Art. 2485. DOI: <https://doi.org/10.3390/ijerph17072485>.
7. Di Fabio A., Gori A., Svicher A. Relationships between humor styles and the Big Five Personality traits in workers: a network analysis. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2023. № 20(2). Art. 1008. DOI: <https://doi.org/10.3390/ijerph20021008>.
8. Leist A.K., Müller D. Humor types show different patterns of self-regulation, self-esteem, and well-being. *Journal of Happiness Studies: An Interdisciplinary Forum on Subjective Well-Being*. 2013. № 14(2). P. 551–569. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10902-012-9342-6>.
9. Шпортун О.М. Стили та форми гумору в континуумі «Норма – патологія». *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2016. Вип. 6. Т. 2. С. 210–214.
10. Носенко Е.Л. Почуття гумору як ознака доброчинності особистості та емоційна сила її характеру : монографія. Київ : Освіта України, 2016. 189 с.
11. Zeigler-Hill V., McCabe G.A., Vrabel J.K. The Dark Side of Humor: DSM-5 Pathological Personality Traits and Humor Styles. *Europe's journal of psychology*. 2016. No. 2(3). P. 363–376. DOI: <https://doi.org/10.5964/ejop.v12i3.1109>.
12. Кузєбна В.В., Грєчуха Л.О. Чорний гумор як особливий вид комічного. *Збірник наукових праць «Нова філологія»*. 2022. № 85. С. 157–166. DOI: <https://doi.org/10.26661/2414-1135-2022-85-22>.
13. Шапар В.Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків : Прапор, 2007. 640 с. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/427530.pdf.
14. Приходько Ю.О., Юрченко В.І. Психологічний словник-довідник : навчальний посібник. Київ : Каравела, 2012. 328 с.
15. Криштанович С.В. Темперамент. Характер. URL: <https://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/33545/1/TEMPERAMENT.pdf>.
16. Сергєєнкова О.П., Столярчук О.А., Коханова О.П., Пасєка О.В. Загальна психологія : навчальний посібник. Київ : ЦУЛ, 2012. 296 с.
17. Куниця О.П., Батєчко Д.П. Дослідження типів темпераменту на прикладі студентів-футболістів для формування складу команди. *Габітус*. 2021. Вип. 25. С. 154–157.
18. Пілецький В.С. Особливості типів темпераменту та їхня роль у професійній діяльності викладача. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія*. Івано-Франківськ : Плай ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2010. Вип. 15. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/pv/1071.pdf>.
19. Неділько Я.В. Використання гумору у встановленні психологічного контакту під час допиту. *Криміналістичний вісник*. 2024. № 42(2). С. 100–109. DOI: <https://doi.org/10.37025/1992-4437/2024-42-2-100>.
20. Юридична психологія : навчально-методичний посібник / Г.В. Мухіна ; за заг. ред. В.М. Бєсчастного. Київ : ВД «Дакор», 2019. 236 с.
21. Коновалова В.О., Шепітько В.Ю. Юридична психологія : підручник. 2-ге вид., перероб. і доп. Харків : Право, 2008. 240 с.
22. Галаган В.І. Проведення слідчих (розшукових) дій: процесуальні та криміналістичні аспекти. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2017. Вип. 1(5). С. 73–79.
23. Неділько Я.В. Застосування гумору як тактичного прийому при проведенні слідчих (розшукових) дій. *Криміналістика і судова медицина в умовах сучасних викликів та глобальних загроз* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 125-річчю від дня народження проф. М.М. Бокаріуса та 85-річчю каф. криміналістики Нац. юрид. ун-ту ім. Ярослава Мудрого, м. Харків, 12 листоп. 2024 р. Харків : Право, 2024. С. 259–262.

24. Жилін А. Е. Актуальні питання реалізації профілактичних заходів працівниками правоохоронних органів при розслідуванні шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів. *Юридична наука*. 2020. № 2. Т. 2. С. 209–215.

25. Бандурка О. М. Профілактика злочинності. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2014. № 1. С. 115–124.

References:

1. Prokopenko, A. O. (2021). Sutychnist' ponyat' "kontseptsiya", "pedahohichna kontseptsiya" ta "edukatsiya" [The essence of the concepts "concept", "pedagogical concept", and "education"]. *Problemy inzhenerno-pedahohichnoi osvity – Problems of Engineering Pedagogical Education*, 72, 60–68. <https://doi.org/10.32820/2074-8922-2021-72-60-68> [in Ukrainian].
2. Danilyan, O. H. (2019). *Metodolohiya naukovykh doslidzhen' [Methodology of scientific research]*. Kharkiv : Pravo [in Ukrainian].
3. Savchenko, O. V. (n.d.). Humor. Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy [Humor. Encyclopedia of Modern Ukraine]. Retrieved from: <https://esu.com.ua/article-24711v> [in Ukrainian].
4. Freud, S. (1916). *Wit and its relation to the unconscious*. New York [in English].
5. Nosenko, E. L. (2016). *Pochuttya humoru yak oznaka dobrochynnosti osobystosti ta emotsiyna syla yiyi kharakteru [Humor as an indicator of personal benevolence and emotional strength of character]* (Monograph). Kyiv: Publishing House "Osvita Ukrainy" [in Ukrainian].
6. Di Fabio, A., & Duradoni, M. (2020). Humor styles as new resources in a primary preventive perspective: Reducing resistance to change for negotiation. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(7), Article 2485. <https://doi.org/10.3390/ijerph17072485> [in English].
7. Di Fabio, A., Gori, A., & Svicher, A. (2023). Relationships between humor styles and the Big Five personality traits in workers: A network analysis. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 20(2), Article 1008. <https://doi.org/10.3390/ijerph20021008> [in English].
8. Leist, A. K., & Müller, D. (2013). Humor types show different patterns of self-regulation, self-esteem, and well-being. *Journal of Happiness Studies: An Interdisciplinary Forum on Subjective Well-Being*, 14(2), 551–569. <https://doi.org/10.1007/s10902-012-9342-6> [in English].
9. Shportun, O. M. (2016). Stili ta formy humoru v kontynuum "Norma – patolohiia" [Humor styles and forms in the continuum of "Norm – pathology"]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu, Seriia "Psykhologichni nauky" – Scientific Bulletin of Kherson State University, Psychological Sciences Series*, 6(2), 210–214 [in Ukrainian].
10. Nosenko, E. L. (2016). *Pochuttya humoru yak oznaka dobrochynnosti osobystosti ta emotsiyna syla yiyi kharakteru [Humor as an indicator of personal benevolence and emotional strength of character]* (Monograph). Kyiv : Osvita Ukrainy [in Ukrainian].
11. Zeigler-Hill, V., McCabe, G. A., & Vrabel, J. K. (2016). The dark side of humor: DSM-5 pathological personality traits and humor styles. *Europe's Journal of Psychology*, 12(3), 363–376. <https://doi.org/10.5964/ejop.v12i3.1109> [in English].
12. Kuzebna, V. V., & Grechukha, L. O. (2022). Chornyi humur yak osoblyvyi vid komichnoho [Black humor as a special form of comedy]. *Zbirnyk naukovykh prats "Nova filolohiia" – Collection of Scientific Papers "New Philology"*, 85, 157–166. <https://doi.org/10.26661/2414-1135-2022-85-22> [in Ukrainian].
13. Shapar, V. B. (2007). *Suchasnyi thumachnyi psykhologichnyi slovnyk [Modern explanatory psychological dictionary]*. Kharkiv : Prapor. Retrieved from: https://library.udpu.edu.ua/library_files/427530.pdf [in Ukrainian].
14. Prykhodko, Y. O., & Yurchenko, V. I. (2012). *Psykhologichnyi slovnyk-dovidnyk [Psychological dictionary-reference]* (Textbook). Kyiv : Karavela [in Ukrainian].
15. Kryshchanovych, S. V. (n.d.). Temperament. Kharakter. Retrieved from: <https://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/33545/1/TEMPERAMENT.pdf> [in Ukrainian].
16. Serhienkova, O. P., Stolyarchuk, O. A., Kohanova, O. P., & Paseka, O. V. (2012). *Zahal'na psykholohiia [General Psychology]* (Textbook). Kyiv : TsUL [in Ukrainian].
17. Kunitzha, O. P., & Batetchko, D. P. (2021). Doslidzhennia typiv temperamentu na prykladi studentiv-futbolistiv dlia formuvannia skladu komandy [Study of temperament types based on football students for team composition]. *Habitus*, 25, 154–157 [in Ukrainian].
18. Piletskyi, V. S. (2010). Osoblyvosti typiv temperamentu ta yikh rol' u profesiyniy diial'nosti vykladacha [Features of temperament types and their role in the professional activities of a teacher]. *Zbirnyk naukovykh prats: filosofii, sotsiologii, psykhologii – Collection of Scientific Works: Philosophy, Sociology, Psychology*, 15. Retrieved from: <http://194.44.152.155/elib/local/pv/1071.pdf> [in Ukrainian].
19. Nedilko, Y. V. (2024). Vykorystannia humoru u vstanovlenni psykhologichnoho kontaktu pid chas dopytu [The use of humor in establishing psychological contact during questioning]. *Kryminalistychnyi visnyk – Criminalistics Bulletin*, 42(2), 100–109. <https://doi.org/10.37025/1992-4437/2024-42-2-100> [in Ukrainian].

20. Mukhina, H. V. (2019). *Yurydychna psykholohiya: navchal'no-metodychnyi posibnyk [Legal psychology: instructional and methodological guide]*. (Ed. V. M. Beshchastnyi). Kyiv : VD "Dakor" [in Ukrainian].
21. Konovalova, V. O., & Shepityko, V. Yu. (2008). *Yurydychna psykholohiya [Legal psychology]*. 2nd ed., revised and expanded. Kharkiv : Pravo [in Ukrainian].
22. Halahan, V. I. (2017). Provedennia slidchykh (rozshukovykh) dii: protsesual'ni ta kryminalistychni aspekty [Conducting investigative (search) actions: procedural and criminalistic aspects]. *Mizhnarodnyi yurydychnyi visnyk: aktualni problemy suchasnosti (teoriia ta praktyka) – International Legal Bulletin: Current Problems of Modernity (Theory and Practice)*, 1(5), 73–79 [in Ukrainian].
23. Nedilko, Y. V. (2024). Zastosuvannia humoru yak taktychnoho pryiomu pry provedenni slidchykh (rozshukovykh) dii [The use of humor as a tactical tool in conducting investigative (search) actions]. *Kryminalistyka i sudova medytsyna v umovakh suchasnykh vyklykiv ta hlobalnykh zahroz : zb. materialiv mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysviach. 125-richchiu vid dnia narodzhennia prof. M. M. Bokariusa ta 85-richchiu kaf. kryminalistyky Nats. yuryd. un-tu im. Yaroslava Mudroho [Criminalistics and Forensic Medicine in the Context of Modern Challenges and Global Threats : Proceedings of the International Scientific and Practical Conference, dedicated to the 125th anniversary of Professor M. M. Bokarius and the 85th anniversary of the Department of Criminalistics of the National Law University of Yaroslav Mudry, Kharkiv]*, November 12, 2024, 259–262. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
24. Zhylin, A. E. (2020). Aktual'ni pytannia realizatsii profilaktychnykh zakhodiv pratsivnykamy pravookhoronnykh orhaniv pry rozsliduvanni shakhraistva u sferi vykorystannia bankivskykh elektronnykh platezhiv [Current issues of implementing preventive measures by law enforcement officers in investigating fraud in the field of banking electronic payments]. *Yurydychna nauka – Legal Science*, 2(2), 209–215 [in Ukrainian].
25. Bandurka, O. M. (2014). Profilaktyka zlochynnosti [Crime prevention]. *Visnyk Pivdennoho rehional'noho tsentru Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy – Bulletin of the Southern Regional Center of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 1, 115–124 [in Ukrainian].

ЗМІСТ

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Парасюк Василь Михайлович, Онишко Оксана Богданівна, Бориславський Ростислав Андрійович ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЕЛЕКТРОННОГО СУДОЧИНСТВА В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ.....	3
---	---

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

Дзюма Вікторія Іванівна ДЕТАЛІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ УКЛАДЕННЯ ДОГОВОРУ ПРО НАДАННЯ РІЄЛТОРСЬКИХ ПОСЛУГ.....	11
Мелех Любомира Володимирівна, Нагибайло Тетяна Олександрівна ОСОБЛИВОСТІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ПРАВОВА ПРИРОДА ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ У ГОСПОДАРСЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ.....	17

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

Долинська Марія Степанівна ЗЕМЕЛЬНІ СПОРИ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР.....	23
Фролов Валерій Федорович, Ботнаренко Олексій Миколайович ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ЗЕМЛІ: НЕОБХІДНІСТЬ І ШАНСИ НА ВИЖИВАННЯ ЛЮДСТВА.....	32

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Ільчишин Надія Василівна ПРОЦЕСУАЛЬНІ ГАРАНТІЇ ДИСТАНЦІЙНОГО ПОРЯДКУ ПРОВАДЖЕННЯ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ.....	39
Ковалів Мирослав Володимирович, Сидор Маркіян Ярославович ДИСКРЕЦІЙНІ АКТИ ЯК ПРЕДМЕТ СУДОВОГО ОСПОРЮВАННЯ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ.....	48

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС; КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛІСТИКА; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Бондар Володимир Сергійович ОКРЕМІ ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНИХ ЗАСАД ПРОВЕДЕННЯ КОНТРОЛЬОВАНОЇ ПОСТАВКИ ЯК ФОРМИ КОНТРОЛЮ ЗА СКОЄННЯМ ЗЛОЧИНУ.....	54
Чайка Роман Анатолійович ОСОБЛИВОСТІ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	67
Мармура Олег Зіновійович, Пасєка Олексій Федорович ПОНЯТТЯ «ЗАВОЛОДІННЯ» ЗА КРИМІНАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ.....	76
Неділько Ярослав Валентинович КОНЦЕПЦІЯ ЗАСТОСУВАННЯ ГУМОРУ У КРИМІНАЛІСТИЦІ.....	84

CONTENTS

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE LAW

Parasiuk Vasyl, Onyshko Oksana, Boryslavskiy Rostyslav THEORETICAL AND LEGAL PRINCIPLES OF ELECTRONIC LITIGATION IN CIVIL PROCEDURE IN UKRAINE: CONTEMPORARY CHALLENGES.....	3
---	---

BUSINESS LAW AND PROCEDURE

Dziurma Viktoriia DETAILS OF THE PROCESS OF CONCLUSION OF A CONTRACT FOR THE PROVISION OF REAL ESTATE SERVICES.....	11
Melekh Liubomyra, Nagybaylo Tetyana FEATURES OF REGULATORY AND LEGAL REGULATION AND LEGAL NATURE OF ELECTRONIC EVIDENCE IN ECONOMIC JURISDICTION.....	17

LAND LAW; AGRICULTURAL LAW; ECOLOGICAL LAW; NATURAL RESOURCE LAW

Dolynska Mariia LAND DISPUTES IN MODERN UKRAINE: HISTORICAL AND LEGAL SURVEY.....	23
Frolov Valerii, Botnarenko Oleksii ECOLOGICAL CONSTITUTION OF THE EARTH: NECESSITY AND CHANCE OF HUMANITY'S SURVIVAL.....	32

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE; FINANCIAL LAW; INFORMATION LAW

Ilchyshyn Nadia PROCEDURAL GUARANTEES OF REMOTE PROCEDURE IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS.....	39
Kovaliv Myroslav, Sydor Markiian DISCRETIONARY ACTS AS A SUBJECT OF JUDICIAL REVIEW IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS.....	48

CRIMINAL LAW AND PROCESS; CRIMINOLOGY; CRIMINALISTICS; CRIMINAL AND EXECUTIVE LAW

Bondar Volodymyr IMPROVEMENT OF ORGANIZATIONAL AND TACTICAL PRINCIPLES FOR CONTROLLED DELIVERY AS A FORM OF CONTROL OVER THE COMMITMENT OF CRIME.....	54
Chaika Roman FEATURES OF LEGISLATIVE REGULATION OF CRIMINAL PROCEEDINGS UNDER MARTIAL LAW.....	67
Marmura Oleh, Pasyeka Oleksiy THE CONCEPT OF "POSSESSION" UNDER THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE.....	76
Nedilko Yaroslav THE CONCEPT OF USING HUMOR IN FORENSIC SCIENCE.....	84

НОТАТКИ

НАУКОВИЙ ВІСНИК

ЛЬВІВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Серія юридична

Випуск 1

Коректор *І. М. Чудеснова*
Комп'ютерне верстання *Т. О. Клименко*

Підписано до друку 27.03.2025 р.
Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 10,23. Зам. № 0225/152.
Наклад 100 прим.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.